

מערכת שערי החליפין בישראל

מיכאל מיכאלי

המכון למחקר כלכלי בישראל על-שם מוריס פאלק

המכון למחקר כלכלי בישראל על-שם מוריס פאלק, שעל-יד בית הספר קפלן לכלכלה ולמדעי החברה באוניברסיטה העברית בירושלים, הוא מוסד בלתי תלוי שלא למטרות רווח.

על המחבר

פרופסור מיכאל מיכאלי למד כלכלה באוניברסיטה העברית בירושלים בה קיבל תואר M.A. ב-1952. לאחר מכן למד באוניברסיטת Johns Hopkins בארצות-הברית, שם הוענק לו תואר Ph.D. בכלכלה בשנת 1955. עבודת הדוקטור שלו היתה על הנושא "De-valuation and Dual Markets Under Inflation with Direct Controls". בשנה האחרונה לשהותו בארצות-הברית עבד בקרן המטבע הבינלאומית. ב-1955 הצטרף כמרצה לסגל החוג לכלכלה באוניברסיטה העברית בירושלים, ובשנים 1961-1965 עמד בראש החוג. בשנתיים שלאחר מכן היה חבר מחקר ב-National Bureau of Economic Research Graduate Center, ופרופסור אורח ב-City University of New York; לקראת שנת הלימודים 1968/69 נבחר מיכאלי כדיקן הפקולטה למדעי החברה באוניברסיטה העברית.

תחום התמחותו של מיכאלי הוא תורת הכלכלה הבינלאומית. מחקריו כוללים את הספרים:

Concentration in International Trade. Balance-of-Payments Adjustment Policies: Japan, Germany and The Netherlands וספרים אחרים. כן פורסמו מאמרים רבים מפרי עטו בכתבי-עת מקצועיים.

מערכת שערי החליפין בישראל

לזכר אמי

מערכת שערי החליפין בישראל

מיכאל מיכאלי

המכון למחקר כלכלי בישראל על-שם מוריס פאלק

ירושלים, סיון תשכ"ח-יוני 1968

Printed in Israel

נדפס בישראל

בדפוס "מרכז", ירושלים

ה הפצה הראשית

מחלקת ההספקה על יד ספריית פועלים

רח' אלנבי 73, תל-אביב

כתובת המכון

רח' קרן היסוד 17, ירושלים

המכון למחקר כלכלי בישראל על-שם מוריס פאלק

המכון למחקר כלכלי בישראל על-שם מוריס פאלק הינו מוסד בלתי-תלוי שלא למטרת רווח, שהוקם לשם עידוד מחקר כלכלי, תוך תשומת-לב מיוחדת למשק הישראלי. המכון נוסד בינואר 1964, כממשיכו של מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל. האחריות לניהולו הכללי של המכון מוטלת על חבר נאמנים, שהרכבו הראשון נקבע על-ידי האוניברסיטה העברית בירושלים, בהתייעצות עם קרן מוריס ולאורה פאלק מפיטסבורג, פנסילבניה. החלטתו של חבר הנאמנים לפרסם מחקר משקפת את הערכתו, שהמחקר עונה על הדרישות של עבודה מדעית. אולם פירוש העובדות, וכן מסקנות המחקר, מייצגים את דעתם של המהבר או המחברים, ואינם משקפים בהכרח את דעותיהם של עובדי המכון האחרים או של חבר הנאמנים.

חבר הנאמנים

ארנסט להמן — יושב ראש	דוד גולומב	יאיר מונדלק
שמואל נ. אייזנשטדט	אריה ל. געתון	דן פטינקין
יעקב ארנון	דוד הורוביץ	סימון קוזנץ
רוברטו בקי	דן טולקובסקי	נתן רוטנשטרייך
חיים ברקאי	יעקב כץ	

מנהל החקר: דן פטינקין

המזכיר: חסידה ניצן. העורכים: יעקב קופ, שושנה פרוינד

הקדמה

מחקר זה נערך במשותף על-ידי מכון פאלק למחקר כלכלי והמחלקה לכלכלה באוניברסיטה העברית בירושלים. בשלביו הראשונים היווה המחקר נושא לעבודת סמינר המחקר של המחלקה, ונהנה מתרומת עבודותיהם של משתתפי הסמינר. עם התפתחות המחקר, נשאו באחריות לאיסוף הנתונים כמה משתתפים: שאול ברגר, רמון הראל, יגאל כהן, מנחם פירט, ומיכאל שפר (פירש); בהשלמות בתקופה מאוחרת יותר טרחו גם יאיר קויש ושמואל שרייער.

תרומה מכרעת לעבודה העלו שני עוזרי המחקר, אשר פיקחו באופן שוטף על מהלכה והינם שותפים בה במידה רבה. בנימין שידלובסקי, שמילא תפקיד זה בשנים 1962-1964, ביצע את ריכוז הנתונים ואת העיבוד היסודי שלהם. אריה בר, שנשא בנטל מ-1965 ואילך, ריכוז את עבודת ההשלמה ואת העיבודים הנוספים של החומר ודאג להכנתם ולעריכתם של הלוחות ושל הנספחים.

בשלביו המוקדמים של המחקר הסתייעתי רבות בידע ובהצעות של יוסף ברוך. כן נעזרתי בהערותיהם של א. ל. געתון, דוד פינס, סימון קוזנץ, וו. מ. קורדן, על טיוטא מוקדמת של החיבור; ובעצתו של אפרים קליימן.

לבד מדיונים במסגרת מכון פאלק והמחלקה לכלכלה, נהניתי מן האפשרות להציג נושאים נבחרים של המחקר במסגרות אחרות. במיוחד הפקתי תועלת מחילופי דעות בסימנרים של מכללות בראון וקולומביה.

במהלך המחקר זכיתי בשיתוף פעולה של מוסדות רבים, שסיועם היה חיוני להתקדמותה של העבודה. במיוחד אזכיר את מחלקת המחקר של בנק ישראל, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מינהל הכנסות המדינה, אגפים שונים של משרד המסחר והתעשייה, ומחלקת המחקר של בנק לאומי לישראל.

לא פחות חיוני היה סיועם של כמה מוסדות במימון העבודה. בחלק עיקרי של המעמסה נשא בנק ישראל, שתרומתו איפשרה את עבודת סמינר המחלקה לכלכלה על נושא זה. תרומה נכבדה העלו גם האגף למטבע-חוץ במשרד האוצר, והנהלת בנק לאומי לישראל. למותר לומר כי המוסדות המסייעים אינם אחרים בצורה כלשהי לעבודה או שותפים למסקנותיה.

בהגיעה לשלב של כתיבת הספר זכתה העבודה בעזרה יעילה ביותר של עורכי מכון פאלק. שושנה פרוינד העורכת הסטטיסטית, תרמה רבות להעלאת רמת הדיוק והעקיבות של הנתונים ולשיפור הצגתם; חנוך צדיק יגע בבדיקת הלוחות ובהגהתן של טיוטות הדפוס; וציורי הספר הינם מלאכת ידיה של מרגלית אייזנשטט. מעל לכל ניכרת בספר

עבודתו של יעקב קופ, עורך הפרסומים של מכון פאלק: טרחתו המרובה בעריכתו ובהתקנתו של החיבור, הערותיו לתוכנו, והקפדתו על צורה, מבנה והצגה נאותה. החיבור הנוכחי משקף את מאמצייהם של אנשים רבים. חלקם הוזכרו כאן; חלקם יוזכרו במקומות המתאימים בהמשך הדיון, ובעיקר בנספחי העבודה; אך נוסף להם כולל החיבור תרומות רבות אחרות, בצורות שונות — בעזרה סטטיסטית, בעבודה סמינריונית או בביקורת ובהערות. על כל התרומות הללו מביע אני את מיטב תודותי. חומר המתבסס על חלק מפרק ג של החיבור הנוכחי התפרסם כמאמר מחקר מס' 21 של מכון פאלק בשם *Foreign Exchange Rates in National Accounting* והוא תדפיס ממאמר בשם זה שהופיע ב-*Economica* באוגוסט 1967.

ירושלים, מאי 1968

מ. מ. יכאלי

תוכן העניינים

הקדמה

13	פרק א מבוא
13	1. מטרת המחקר ותכניתו
15	2. הגדרת שערי החליפין
19	3. סיווג המוצרים

21	פרק ב מרכיבי שער החליפין האפקטיבי
21	1. שערי החליפין הפורמליים
23	2. מרכיבי שער החליפין ביבוא
23	א. המכס
23	ב. מס הקנייה
24	ג. היטלים על מוצרים
25	ד. קרנות השוואה
25	ה. החשבון המסחרי
26	ו. תמיכות "הפרשי השערים"
27	ז. יבוא בהסדר הפמ"ז
27	ח. "יבוא ללא תשלום"
31	ט. הסדרים מיוחדים ביבוא שירותים
33	3. מרכיבי שער החליפין ביצוא
33	א. הסדרי פרמיה
41	ב. הסדרי תגמול בשוק המקומי
47	4. הסדרי שער החליפין ביבוא ההון
48	א. משקיעים פרטיים
50	ב. מתנות ותמיכות
51	ג. רכוש עולים
51	ד. פיצויים אישיים מגרמניה
52	ה. העברות של מוסדות

פרק ג הגדרותיו ומשמעויותיו של שער החליפין

56	האפקטיבי
56	1. השער האפקטיבי למוצר בודד
56	א. מוצרי יצוא
60	ב. מוצרי יבוא
62	ג. השער למוצר בודד כגודל ממוצע

66	2. שערי חליפין כוללים
66	א. השערים בחשבונות הלאומיים
74	ב. שערים ממוצעים כאינדיקציה לשערים אחדים
76	ג. שער החיסוי המצרפי
78	ד. השער ה"מכוון"
80	3. שער החליפין למטבעות "רכים"
80	א. מטבעות בני המרה מוגבלת
81	ב. מטבעות ה"קלירינג"
85	ג. תקופת טרום-הפיחות של 1949
87	פרק ד מערכת השערים ותכונותיה
87	1. רמתו של שער החליפין האפקטיבי
91	2. השער הפורמלי לעומת מרכיבים אחרים של השער האפקטיבי
95	3. שער החליפין ומחירים אחרים
101	4. שונויות השערים במערכת
102	א. שונויות השערים ביצוא
105	ב. שונויות השערים ביבוא
110	5. מיסדר שערי החליפין ליבואן
110	א. מידת העקיבות של מיסדר השערים
112	ב. מקומם של המוצרים במיסדר
115	6. הפרשי השערים המצרפיים ביצוא וביבוא
117	לוחות שערים קבוצתיים
129	ביבליוגרפיה
131	מפתח העניינים

רשימת הלוחות

פרק ב

- 23 1. שערי החליפין הפורמליים : 1962-1949
- 24 2. מרכיבי שער החליפין האפקטיבי ביבוא : 1962-1949
- 29 3. היקף ה"יבוא ללא הקצבת מטבע" : 1954-1949
- 30 4. שערי החליפין ליבוא ללא תשלום : 1952-1949
- 36 5. שיעורי פרמיות לערך מוסף ביצוא : 1962-1956
- 45 6. רווחי פמ"ז : 1958-1954
- 45 7. שערי חליפין אפקטיביים בענף הצמר : 1961-1959
- 46 8. היקף היצוא שנוקק להסדר הפמ"ז : 1960-1956
- 49 9. שער החשבונות החסומים : 1961-1953
- 54 10. שער החליפין הממוצע למוסדות : 1958-1953

פרק ד

- 88 1. שערי חליפין אפקטיביים : 1962-1949
- 89 2. גורמי השינוי של שער החליפין האפקטיבי : 1962-1950
- 92 3. השער הפורמלי והמרכיב הלא-פורמלי בשער האפקטיבי : 1962-1949
- 96 4. יחסי השערים האפקטיביים למחירים המקומיים ולשער "שווי כוח הקנייה" : 1962-1950
- 100 5. השערים האפקטיביים ושער הדולר בשוק השחור : 1962-1949
- 103 6. שערי חליפין עיקריים ביצוא : 1962-1949
- 105 7. שוונות השערים ליבואן : 1962-1949
- 111 8. מקדמי מיתאם דרגות של שערי החליפין ליבואן : 1961-1955
- 113 9. מקומן הממוצע של הקטיגוריות השונות במיסדר שערי החליפין
- 115 10. השער ליצואן ושערי החיסוי : 1960-1956

ה — לוחות שערים קבוצתיים

- 118 1. השער ליצואן : 1961-1949
- 120 2. השער ליבואן : 1962-1949
- 122 3. השער לצרכן ליבוא כולל : 1962-1955
- 124 4. השער לצרכן ליבוא שלא בפטור : 1962-1955
- 126 5. שער החיסוי ושער מרכיב היבוא : 1960-1956

רשימת הציוורים

- 88 1. השער ליצואן והשער ליבואן : 1962-1949
- 93 2. השער האפקטיבי והשער הפורמלי : 1962-1949
- 97 3. השער האפקטיבי ומחירים מקומיים : 1962-1950
- 98 4. השער האפקטיבי ושער "שווי כוח הקנייה" : 1962-1950
- 104 5. שערי חליפין עיקריים ביצוא : 1962-1949
- 106 6. התפלגות השערים ביבוא : 1954-1951 ו"1959-1962
- 108 7. עקומות לורנץ של התפלגות השערים ביבוא : 1954-1951 ו"1959-1962
- 114 8. התפלגות המקום במיסדר שערי החליפין ביבוא, לפי קטיגוריות של מוצרים

פרק א

מבוא

1. מטרת המחקר ותכניתו

המושג "שער החליפין", כשער יחיד, מעולם לא היתה לו משמעות מרובה לגבי המשק הישראלי, שכן מאז קום המדינה ייחד את המשק קיומה של מערכת שערי חליפין מרובים, אף כי בשנים ספורות בלבד ניתן צביון פורמלי לריבויים של השערים. לאור חשיבותן של עיסקות המשק עם חו"ל במכלול פעולות המשק, היתה מערכת זו בישראל כלי מדיניות בעל חשיבות ראשונה במעלה; לצורתה, ולשינויים בה, נודעה השפעה מעמיקה על כל פעילות כלכלית במשק.

המחקר הנוכחי נועד לתאר את מערכת שערי החליפין, מבחינה איכותית וכמותית גם יחד. הוא יתאר את המרכיבים השונים אשר יצרו את המערכת, ואת השתנותם במשך התקופה, וימדוד את גובהם ומידת פיזורם של שערי החליפין שנוצרו. יידון בו בהרחבה מושג השער האפקטיבי, על שימושי השונים ומשמעויותיו המרובות.

מחקר מעין זה עשוי לעודד לימוד בעיות רבות, שטרם ניתנה להן תשובה במחקרים קיימים, כגון: הסיבות להפלייה בין מוצרים שונים בגובה שערי החליפין; הקריטריונים האפשריים לבחירה בין מרכיבים אלטרנטיביים של שער החליפין האפקטיבי; מידת הנזק שנגרם למשק על-ידי עיוות חלוקת המקורות בעקבות ריבוי השערים; השפעתה של מערכת שערי החליפין על התחלקות ההכנסות במשק; השפעת מערכת שערי החליפין על תקציבי הממשלה; גודלו הנכון של החסכון במשק; מידת התחלופה בין פיקות על מטבע-החוץ לבין קביעת מחיר גבוה יותר למטבע-חוץ; הקשרים בין שערי החליפין לבין רמת המחירים המקומית; השפעת השינויים בשערי החליפין על יצוא ויבוא מוצרים (ושירותים) בודדים, ועל מאזן התשלומים בכלל; מקומה של מדיניות שער החליפין בין שאר אמצעי המדיניות של הממשלה. שאלות אלו, ודומיהן, הינן רבות חשיבות במשק ישראל, ותשובות מבוססות עליהן עשויות להיות לעזר רב בניהול מדיניות כלכלית נבונה.

מחקר בתחום שערי החליפין לא נעדר גם עד כה. יש להזכיר, בראש ובראשונה, את עבודתו המתמדת של יוסף ברוך בתחום זה, אשר חלקה — הכולל סקירה כמותית של שערי החליפין בתקופה 1955-1961 — הופיע בדפוס¹. כן יש להזכיר את עבודתו של דוד פינס בתחום היצוא². המחקר הנוכחי התבסס במידה מרובה על קודמיו, אך חרג

¹ יוסף ברוך, "היטלי היבוא וסובסידיות היצוא בישראל בשנים 1955 עד 1961", סקר בנק ישראל מס' 18, נובמבר 1962, עמ' 41-61.

² דוד פינס, פרמיות ישירות ליצוא בישראל, 1952-1958, ירושלים, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, 1963.

פרק א

מעבר להם במידת הכיסוי שלו — הן לגבי אורך התקופה והן לגבי מידת הפירוט. המטרה שהוצבה בעריכת המחקר היתה לאסוף, לסכם ולעבד, לפי שיטה אחידה, את כל האיג' פורמצית שניתן להשיג על מערכת שערי החליפין — אלא אם כן ברור היה מראש כי ממצאי העבודה על פרט מסוים אינם יכולים להיות שווים בטורח העבודה.

הצגת תוצאותיו של המחקר נחלקת לשלושה. הכרך הנוכחי הינו תיאור מסכם של מערכת השערים; בחלק השני יוצגו הלוחות המפורטים של שערי החליפין ומרכיביהם; ואילו החלק השלישי יכיל את הנספחים לעבודה*. בחלק הראשון קיימת הת' יחסות מתמדת ללוחות שבחלק השני ולנספחים של החלק השלישי, ויש תלות הדדית בין שלושת החלקים באשר להבנתם.

החלק הראשון — סיכומה של העבודה — נחלק לארבעה פרקים, ובסופו מוצגים לוחות מקובצים של שערי החליפין. הפרק הנוכחי, פרק המבוא, כולל בהמשכו דיון קצר על הגדרות השערים. דיון זה הינו בבחינת הקדמה בלבד, שנועדה לסייע להבנת מטרתו של המחקר. כן כולל המבוא תיאור קצר על שיטת סיווג המוצרים הנקוטה במחקר.

פרק ב עוסק בתיאורן של השיטות השונות המרכיבות את מערכת שערי החליפין, ואשר היו נהוגות בתקופה הנסקרת במחקר או בחלק ממנה. בכל מקרה מוסבר אופן פעולתה של השיטה, ובמרבית המקרים מצויין היקפה הכמותי. התיאור נחלק לשלושה סעיפים, העוסקים ביבוא המוצרים והשירותים, ביצואם, וביבוא ההון.

פרק ג מהווה דיון שיטתי על הגדרותיו של שער החליפין האפקטיבי. נקודת המוצא לדיון זה הינה ההכרה, כי כאשר שער החליפין אינו אחיד, אין גם שער חליפין אפקטיבי אחד, משמע, אין גודל ממוצע כלשהו של שערי חליפין מרובים שניתן לומר כי הינו האקויוולנט של השער האחיד. קיימות מספר הגדרות, או משמעויות, של השער האפקטיבי, שכל אחת מהן מתאימה למטרה מסוימת, או לכמה מטרות, ואינה מתאימה למטרות אחרות. הדיון מנסה להגדיר את שערי החליפין המתאימים למטרות העיקריות של ניתוח כלכלי. הוא מציין את המגבלות של ההגדרות השונות, או של הנתונים המותאמים לכל הגדרה, ואת מידת האפשרות של שימוש בנתונים מצויים כתחליף לנתונים רצויים, כלומר, בהיעדר נתונים המתחייבים מהגדרה מסוימת.

הפרק האחרון, פרק ד, הינו סיכום כמותי של מערכת השערים. הוא מציין את רמתם ותנועתם של השערים האפקטיביים העיקריים במשך התקופה; את מרכיבי התנועות הללו; את היחס בין תנועות שערי החליפין ומחירים אחרים במשך; ואת התכונות המבדילות את מערכת השערים מן השער האחיד, ובעיקר את מידת הפיזור של שערי החליפין, את מידת העקיבות בפיזור זה, ואת הסדר שניתן לגלות בתוך המערכת.

הלוחות המובאים בסופו של הכרך הנוכחי מציגים שערים אפקטיביים לקבוצות של מוצרים. כאמור, שונה הגדרתו של השער לפי מטרת השימוש בו, ובלוחות הללו מוצגים השערים לפי כמה הגדרות עיקריות. כן מובאים משקליה של כל קבוצת מוצרים ביבוא וביצוא בתקופה כולה, כדי לתת מושג על חשיבותה של כל קבוצה והשער המתאימה אליה.

בעוד שהתיאור של פרק ב עוסק בשירותים וביבוא הון, לצד המוצרים, עוסק הסיכום של פרק ד, וכן הלוחות של החלק השני, במוצרים בלבד. יבוא ההון אינו ניתן, כמובן,

* החלק השני והחלק השלישי של העבודה יתפרסמו בנפרד.

לצירוף למוצרים, וממילא ברור מדוע אין נתונים כלליים על שערי החליפין — כאלה המובאים בפרק ד — יכולים לדון במוצרים וביבוא הון גם יחד. באשר לשירותים, נובעת ההתעלמות מהם בפרק ד ובלוחות המפורטים, ממספר גורמים. חלק מהשירותים — אלה של הממשלה — מורכב למעשה ממוצרים ושירותים שונים גם יחד, שנתונים על שערי החליפין שלהם אינם קיימים או אינם ניתנים להגדרה. במקרים אחרים — שירותי הון ושירותי ביטוח — קשה לדבר על הערך המוסף או הערך הנחסך בשירותים. כפי שייראה בהמשך המחקר, דבר זה שולל ממילא אפשרות לדון בשערי החליפין שלהם. קושי זה קיים גם לגבי שירותי התיירות, אף כי כאן הוא מעשי יותר מאשר מושגי. השירות היחיד הדומה בטיבו ל"מוצרים", ואשר ניתן היה לצרפו אליהם, הוא זה של ענף התחבורה. הנתונים על שערי החליפין בשירות זה מובאים בשלמותם בפרק ב, ולכן אין הם מופיעים שוב בלוחות החלק השני. בדיון המסכם של פרק ד מופיעים שערי החליפין של שירות זה, אך לא בצורה עקיבה.

המחקר בכללותו, ומרבית נתוניו, מתייחסים לשנים 1949–1962. שנת ההתחלה היא, כמובן, השנה המלאה הראשונה של קיום המדינה. שנת הסיום נקבעה לפי מציאותם של הנתונים בעת עריכתו של המחקר: איסוף הנתונים הסתיים בעיקרו בשנת 1964, שבה לא היתה אפשרות כיסוי של התקופה שמעבר לשנת 1962. עם זאת יש להעיר, כי מאז שנת 1962 ועד לשנת 1965 חלו שינויים מעטים בלבד בשערי החליפין, ודבר זה נכון יותר ככל שגדלות הקטיגוריות בהן מדובר. מכאן, שלמטרות רבות יכולים נתוני שנת 1962 להיות מיוחסים גם לשנים 1963–1965 ללא טעות מופלגת.

2. הגדרת שערי החליפין

שער החליפין הינו מושג פשוט, לכאורה, אך יש להגדירו בדיוקנות, על משמעויותיו השונות; שאם לא כן עשוי כל דיון, המבוסס על שימוש במושג זה, להיות לוקה באי-הבנות. להגדרות אלו יוקדש, כאמור, פרק ג של העבודה, אך יש להביא מספר הגדרות כבר עתה, כדי לסייע בהבנת מהותה של העבודה.

שער-החליפין הינו יחס של מחיר בין שני מטבעות, אולם בניגוד למוצרים ולשירותים, אשר מחירם נקוב ביחידות של כסף, וברור לכל מהו המחיר ומהי התמורה, הרי במקרה שלנו יש להגדיר איזה משני המטבעות הינו התמורה, ואיזה מהם מהווה את המחיר. בעקבות המקובל ברוב המשקים בעולם ובמרבית הספרות הכלכלית, הוגדר המטבע הזר (שיוצג כאן, בדרך-כלל, על-ידי הדולר) כתמורה והמחיר נקב ביחידות של המטבע המקומי. שער החליפין יהא, לכן, מחירה של יחידת מטבע-חוץ בלירות ישראליות³. העלאת שער החליפין משמעה עלייה במחיר מטבע-החוץ, הוזה עם המושג פיחות (devaluation). פיחות בשיעור כלשהו משמעו, לכן, עליית מחיר

³ בשימוש היום-יומי בישראל לא היתה בעבר אחידות בשימוש במושג שער החליפין. כך נהגו בשנת 1948, למשל, לומר כי שער החליפין הוא "ארבעה דולרים ללירה" (משמע, בצורה הפוכה מזו המוגדרת כאן), בעוד שב-1963 נהגו לומר כי השער הוא "שלוש לירות לדולר". הדבר נובע, כנראה, מגורמי נוחות: קל לבטא את מחיר יחידת המטבע ה"גדול" ביחידות של מטבע "קטן" מאשר לנקוב את מחיר המטבע ה"קטן" בשבר של יחידת המטבע ה"גדול".

פרק א

מטבע-החוץ באותו שיעור. היפוכו של הפיחות הוא התיסוף (revaluation), שהינו ירידה במחיר מטבע-חוץ.

המחקר הנוכחי יעסוק בשער החליפין האפקטיבי. נגדיר, אפוא, מהו שער החליפין האפקטיבי, מה הם המובנים האחרים של מושג שער החליפין ומה הקשר ביניהם.

שער החליפין הרשמי. שער זה הוא המוכרז כשער רשמי על-ידי הממשלה. מאז שנת 1957, בה אושר לראשונה "שער נקוב" (par value) למטבע הישראלי על-ידי קרן-המטבע הבינלאומית, זהה השער הרשמי עם השער הנקוב. אם השער הרשמי אינו השער הנהוג בפועל בעסקאות במטבע-חוץ, מוגבלת משמעותו בעיקר לשימוש חשבונאי וסטטיסטי.⁴ לדוגמא: שער זה ישמש בדרך כלל להפיכת ערכי היבוא והיצוא בסטטיסטיקה הרשמית מגדלים הנקובים במטבע-חוץ לערכים במטבע ישראלי; או לנקיבתם בלירות ישראליות של חשבונות מטבע-החוץ של הבנקים; ועוד. אם שער החליפין הרשמי איננו השער הפורמלי (אשר יידון להלן) או אחד השערים הפורמליים, אין הוא מהווה גם חלק מן השער האפקטיבי, ולצרכי המחקר הנוכחי אין לו כל משמעות.

שער החליפין הפורמלי. שער זה הוא השער הנקבע על-ידי הממשלה לצורך עיסקות ישירות במטבע-חוץ, הנעשות על-ידי סוחרים מטבע-חוץ — הלא הם הבנקים. השער מהווה, לכן, מחיר הנגבה על-ידי הבנקים בעת מכירת מטבע-חוץ, או המשולם על-ידיהם בעת קנייתו.⁵

בישראל — ובארץ-ישראל לפניה — נקבע תמיד השער הפורמלי על-ידי הממשלה, אשר הבנקים שימשו "סוחרים מוסמכים" שלה לביצוע עסקאות מטבע-החוץ.⁶ במרבית השנים היה שער חליפין פורמלי יחיד; בשנים 1952–1954, לעומת זאת, היו שערים פורמליים מרובים.⁷

⁴ בהתחייבויות הצמודות לשער החליפין מדובר, בדרך כלל, לא בשער החליפין הרשמי אלא בגבוה בין השערים הפורמליים, אשר יוגדרו להלן.

⁵ בדרך-כלל נתעלם במחקר זה מהפרשים בין מחירי קנייה למחירי מכירה של מטבע-חוץ בבנקים. הפרשים אלה, המהווים עמלה של הבנק בעבור ביצוע העסקאות, קיימים תמיד, אך הינם זעירים כאשר מדובר בעסקאות בגודל סביר.

השער הפורמלי הוגדר כאן בעקבות הגדרתו של דוד פינס, שם, עמ' 19: "שערי הרכישה והמכירה האוטומטיים מצד הבנקים, על-פי הוראות הממשלה". הגדרה זו שונה במקצת מזו שהבאתי בספרי סחר-החוץ ויבוא והיון בישראל (תל-אביב, עם עובד, 1963), עמ' 94–95: "שערים שהממשלה קובעת במפורש כמחיר יחידת מטבע-חוץ לצורך ניהול סוגי עסקאות מסוימים עם חוץ-לארץ". ההבדל העיקרי בין גירסתי כאן ובין גירסתי הקודמת הוא בכך, שהנוכחית כוללת בין השערים הפורמליים רק את אלה הקיימים בעסקאות הבנקים כסוחרים מוסמכים, ולא כל שער שנקבע במפורש על-ידי הממשלה. באופן מעשי, מכסות שתי ההגדרות שטחים כמעט זהים. אך שער ה"יבוא ללא תשלום" — שידון בפרק הבא — אשר בתקופה מסוימת נקבע על-ידי הממשלה, יהיה כלול בין השערים הפורמליים לפי הגדרתי הקודמת, ולא יהא כלול בהם לפי ההגדרה הנוכחית.

⁶ להלכה, אדם המציע מטבע-חוץ אינו מוכר אותו לבנק אלא לקרן החליפין של האוצר, אשר הבנק משמש כסוכנה — והיפוכו באדם הרוכש מטבע-חוץ. בין הבנק לקרן החליפין קיים מתווך נוסף — הלוא הוא בנק ישראל, הפועל כסוכן הממשלה, והוא הרוכש מן הבנקים את מטבע-החוץ ומספקו להם, לפי הנחיות האוצר.

⁷ בשנים אלו היווה השער הרשמי את אחד השערים הפורמליים. בסופה של שנת 1954 ובמח-

שער החליפין הפורמלי מהווה תמיד מרכיב חשוב, או אף עיקרי, של שער החליפין האפקטיבי — אשר יידון להלן. במשקים בהם ההתערבות של הממשלה בעיסקות עם חוץ-לארץ אינה חורגת מקביעת רמתו של שער החליפין הפורמלי, מזהים בדרך כלל — אם במפורש ואם במובלע — את השער הפורמלי עם השער האפקטיבי; אך במשק הישראלי ובמשקים הדומים לו אין מקום לזיהוי זה, שהרי בישראל — כפי שנראה בהמשך המחקר — המחיר המשולם בפועל בעבור מטבע-החוץ שונה במידה ניכרת מהמחיר הנקב בעיסקה הישירה במטבע.

שער החליפין האפקטיבי. שער זה הוא המחיר הכולל המשולם בפועל בעבור יחידת מטבע-חוץ או שווה-מטבע-חוץ — בין אם נקב, כולו או בחלקו, באופן מפורש כשער חליפין, ובין אם לאו.

הגדרה מעין זו היא, בהכרח, סתומה ומותירה מקום לפירושים רבים. ואמנם נראה בהמשך המחקר, כי קשה מאוד, ואף לא רצוי, לתת הגדרה מדויקת וקשוחה יותר של שער החליפין האפקטיבי, ומוטב להאיר את משמעותה וכוונתה של ההגדרה על-ידי כמה הדגמות: בעיסקת יבוא טיפוסית, היבואן קונה מטבע-חוץ הדרוש לו לשם תשלום למוכר; היבואן שילם, איפוא, בעבור יחידת מטבע-חוץ תשלום בגובה שער החליפין הפורמלי. ואולם עליו לשלם גם מכס לאוצר עם הוצאת סחורת היבוא מן הנמל, ולכן עלינו להוסיף על שער החליפין הפורמלי גם את דמי המכס; שהרי מה הבדל הוא ליבואן אם שילם בצורה זו, או אם היה המכס מתבטל ושער החליפין הפורמלי היה מועלה בסכום השווה לשיעור המכס שבוטל. או ניקח, למשל, את היצואן הזכאי לפרמיה בעבור יצואו. עם ביצוע היצוא הריהו זוכה בתמורה על מכירת מטבע-החוץ לפי שער החליפין הפורמלי, ובתמורה נוספת — הלא היא הפרמיה. ושוב — אין הבדל לגביו אם היה מקבל תמורה נוספת זו לא בשם "פרמיה" אלא בצורה של שער חליפין פורמלי גבוה יותר. מרכיביו של השער האפקטיבי במקרים אלה ברורים הם, מה שאין כן במקרים אחרים, פחות בהירים. בפרק הבא ייסקרו כל התשלומים והתקבולים החשובים הכרוכים בביצוע עיסקות עם חו"ל, אשר ניתן לכן לראותם כמרכיבי שער החליפין האפקטיבי. כפי שיובהר בהמשך המחקר, ההחלטה על כלילתו או גריעתו של מרכיב מסוים בשער החליפין מותנית במטרה אשר לשמה נועדה מדידתו של השער. את סקירתם של המרכיבים השונים בפרק הבא אין, לכן, לראות כהחלטה מראש על כלילת כל אחד מהם בשער האפקטיבי. הדיון בבחירת מרכיביו של השער, בהתאם למטרה הרצויה, ייערך בפרק ג. לפני-כן כדאי עוד לעמוד על מובן נוסף של שער החליפין — הלא הוא שער שיווי-המשקל.

ציתה של שנת 1955, לעומת זאת, לא היווה השער הרשמי חלק ממערכת השערים הפורמליים. מאידך גיסא, זהה השער הרשמי עם השער הפורמלי מ-1955 ואילך. יש לציין, כי למעשה קיימות היו בהיקף מצומצם, במשך התקופה כולה, עיסקות מטבע-חוץ שהתבצעו על-ידי הבנקים ואשר בהן שונה היה השער מן השער הפורמלי היחיד והקבוע. בעיסקות אלו, אשר תיסקרנה בפרק הבא, קיים היה שער חליפין נידד דהיינו, שער שהשתנה עם תנודות הביקוש וההיצע בסוג זה של עיסקות מטבע-חוץ. מאחר ששערים מעין אלה לא נקבעו על-ידי הממשלה אין הם כלולים לפי ההגדרה שנבחרה בין שערי החליפין הפורמליים.

פרק א

שער החליפין של שיווי-משקל. שער זה הוא מחיר שיווי-המשקל בשוק מטבע-חוץ, החופשי מהתערבות הממשלה; היינו, שער בו היתה הכמות המוצעת של מטבע-חוץ שווה לכמות המבוקשת, להוציא אותן כמויות שהוצעו או בוקשו על-ידי הממשלה, או גוף המודרך על-ידי הממשלה, לשם התערבות בקביעת גובהו של השער.⁸ שער החליפין של שיווי-משקל לא היה קיים, בפועל, מאז קום המדינה. עדות מספקת לכך — קיומו של פיקוח על מטבע-החוץ, שהיה אפקטיבי במשך כל העת פירושו, שתמיד היתה קיימת נכונות לקנות מטבע-חוץ בכמות רבה מהכמות שנמכרה בפועל.⁹ מכאן נובע, ששער החליפין של שיווי-משקל היה גבוה מן השער האפקטיבי, ובוודאי מן השער הפורמלי (שהיה כמעט תמיד — בממוצע לסך היבוא או לסך היצוא — נמוך מן השער האפקטיבי, כפי שייראה בהמשך המחקר). עם זאת יש לשער, כי השער האפקטיבי לגבי מוצרי יצוא ויבוא שונים במשק היה גבוה משער שיווי-המשקל (שהוא, לפי הגדרה, אחיד לכל עיסקות המשק עם חו"ל).

כפי שייראה מן הדיון, נובעת התעניינותנו בשער האפקטיבי בין השאר משום שהוא, בממוצע, קרוב יותר לרמת שיווי-המשקל מאשר השער הפורמלי. אך אין כל דרך מעשית למדידת רמתו של שער שיווי-המשקל, ומשום כך אין גם לדעת באיזו מידה מתקרב השער האפקטיבי לרמה זו; ויש להדגיש, כי במדידת השער האפקטיבי אין כוונה למדוד את שער שיווי-המשקל, אלא את השער הקיים בפועל בעיסקות שנוהלו. עם זאת מופיעה כאן בעיה חשובה, לגבי עיסקות היבוא, שיש לייחד את הדיבור עליה. משמעות קיומו של אי-שיווי-משקל בשוק מטבע-החוץ היא, כי בשער הקיים היו אנשים מוכנים לקנות כמות גדולה יותר של מטבע-חוץ משקנו בפועל; או, בניסוח אחר, בעבור הכמות שנקנתה היו הקונים (בפועל או בכוח) מוכנים לשלם מחיר גבוה יותר מששולם בפועל. היינו, הקונים במשק את מוצרי היבוא היו מוכנים לשלם בעבורם מחיר גבוה יותר מששילם בעדם היבואן.

במצב זה קיימות שתי אפשרויות — ושתיהן שימשו בפועל בישראל, בתקופות שונות ולגבי מוצרים שונים. האחת היא, כי קיים פיקוח על המחיר המקומי של מוצר היבוא;¹⁰ והשנייה — כי היבואנים מוכרים את מוצרי היבוא בשוק המקומי במחיר גבוה מששילמו הם עצמם (בתוספת רווח נורמלי ובתוספת ההוצאות המקומיות הכרוכות במכירת מוצר היבוא, המהוות בכל מקרה גורם להפרש בין המחיר ששילם היבואן למחיר שהוא גובה מלקוחותיו).¹¹ משמע, היבואן נהנה כאן מ"רווחי מכסה". המחיר שמשלם הקונה במשק

⁸ המושג שיווי-משקל בשוק מטבע חוץ ניתן לפירושים שונים. הוא מותנה, למשל, באורך התקופה אליה מתייחסות הכמויות המבוקשות והמוצעות — גורם חשוב במיוחד בתנאי משק ישראל, בו חלו בעבר וצפויים בעתיד שינויים מופלגים בגורמי הביקוש וההיצע, ובייחוד בהיצע בשוק מטבע-החוץ. אך למטרות המחקר הנוכחי אין צורך בדיון מורכב יותר על מושג זה.

⁹ יתכן כי לאחר הפיחות של 1962 הגיע השער לסביבת רמת שיווי-משקל של הטווח הקצר; או בניסוח אלטרנטיבי: רמת השער היתה קרובה לזו של שיווי-משקל אם נוציא ממקורות הביקוש למטבע-חוץ, לצורך זה, תנועות הון ספקולטיביות.

¹⁰ או אלטרנטיבית: ליבואן מותר להשתמש במוצר היבוא לצרכיו הוא בלבד, ואסור לו למכרו לאחר. אלטרנטיבה היתה קיימת בעיקר לגבי נכסי השקעה, ולמרבית המטרות היא זהה במשמעותה לקיום פיקוח על המחיר.

¹¹ באין פיקוח על המחיר, אין להניח כי רבים המקרים בהם ימכור היבואן את מוצר היבוא

מבוא

(הצרכן או המשקיע) עבור יחידת מטבע-החוץ אינו, לכן, השער האפקטיבי של היבוא, אלא שער זה בצירוף רווחי המכסה ליחידת מטבע-חוץ.

למרבית המטרות — כפי שעוד נראה — אין המחיר ששולם בפועל על-ידי הצרכן, כאשר המחיר נמצא בפיקוח, בעל משמעות רבה, והיה רצוי — אילו ניתן היה — למדוד את המחיר שהיה הצרכן מוכן לשלם. כאשר קיים שוק מקומי חופשי, ניתן באמת למדוד מחיר זה, ולמצוא את השער האפקטיבי לצרכן, שהינו — למרבית המטרות — בעל ערך רב יותר מן השער האפקטיבי ליבואן. בפועל, לא נעשתה עבודה מעין זו במסגרת המחקר הנוכחי, שכן ביצועה מסובך ביותר, והתוצאות שניתן להגיע אליהן הינן חלקיות במקרה הטוב. אך אין ספק, כי במוצרי יבוא רבים קיים היה במשך התקופה הפרש ניכר בין השער האפקטיבי לצרכן לבין השער ליבואן, אף כי הפרשים אלה פחתו והלכו במשך השנים. יש בוודאי מקום לעבודה משלימה, אשר תעמוד, במידת האפשר, על היקפם של הפרשים אלה ועל מידת חומרתו של הפיקוח המקומי על מחירי היבוא.

3. סיווג המוצרים

איסוף הנתונים ועיבודם הבסיסי דן במוצרים מפורטים ביותר, וסיווגם היה נפרד ליבוא וליצוא. ביבוא השתמשנו בסיווג של המכס הישראלי, המבוסס על "מינוח בריסל", ולפיו נערכים ומתפרסמים גם נתוני היבוא על-ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. ביצוא נלקח הסיווג המופיע בפרסום "עלון היצוא" של משרד המסחר והתעשייה. בחירה זו של מערכות הסיווג הוכתבה על-ידי הצרכים והתנאים. מאחר שכמעט כל מחקר, הנוקט לנתונים על שערי החליפין של המוצרים השונים, ייוקק גם לנתונים על היקף היבוא או היצוא של המוצרים הללו, יש לדאוג מראש לכך, שנתוני השער והיקף המסחר יתייחסו לאותו גודל עצמו. דבר זה פירושו ממילא שימוש, במחקר הנוכחי, באותן מערכות סיווג לפיהן מתפרסמים הנתונים על היקף הסחר. לכך יש להוסיף נקודה לא פחות חשובה: שערי החליפין האפקטיביים נקבעים, בעיקרם, על-ידי החלטות ממשלתיות. החלטות אלה חייבות, בדרך-כלל, להתבסס על שיטת סיווג (או זיהוי) כלשהי של המוצרים, ושיטה זו זהה, במרבית המקרים, עם זו שלפיה מתפרסמים הנתונים על הסחר. הדוגמא החשובה ביותר לכך הינן תקנות המכס, המבוססות על שיטת סיווג מסוימת המשמשת, כאמור, גם לפרסום הנתונים. אימוץ שיטת סיווג זו במחקר הנוכחי מבטיח, פחות או יותר, זיהוי של השערים שנקבעו על-ידי הממשלה, בעוד ששיטת סיווג אחרת, אילו ניתן היה לערוך כזו, היתה יוצרת גדלים של שערי חליפין שהינם ממוצעים של החלטות מקוריות נפרדות, ומשמעותם של גדלים אלה היתה מתערפלת.

מספר המוצרים במערכות הסיווג שהמחקר השתמש בהן גדול ביותר, ומספר זה גדל, בדרך כלל, ככל שהשנה הנחקרת מאוחרת יותר. ביצוא הגיע המספר לכמה מאות וביבוא, בשנים המאוחרות יותר, עלה על אלף. ברור שקיים קושי ניכר בהצגת נתונים רבים לגבי מספר כה גדול של מוצרים. גם "עיקולם" של נתונים מעין אלה, והשימוש

ללקוחותיו במחיר ששילם הוא עצמו (בתוספת הוצאותיו), בעוד הם מוכנים לשלם מחיר גבוה יותר אם יידרשו לכך.

פרק א

בהם לצורכי ניתוח, הינם קשים ביותר. משום כך רצוי ביותר להציג לא רק נתונים מפורטים, אלא גם נתונים המתקבלים מאיחוד המוצרים הבודדים לקבוצות גדולות יותר. ואמנם, מרבית נתוני המחקר מוצגים בצורה כפולה זו: הלוחות המובאים בסופו של הכרך הנוכחי מתארים את שערי החליפין לקבוצות של מוצרים; ואילו החלק השני מציג לוחות מפורטים, המתייחסים למוצרים הבודדים. לצורך המחקר הנוכחי אומצה שיטת הסווג לקבוצות שעובדה בניתוחי תשומה-תפוקה של בנק ישראל¹². אימוץ מערכת זו נובע משני גורמים. האחד — חסכון: בהתוויית המערכת הנידונה הושקעה עבודה רבה, והמערכת נראית מתאימה למטרות ניתוח כלכלי — אף שלמטרות מיוחדות, של מחקר מסוים, עלולה כל שיטת סיווג להימצא בלתי-מתאימה. משום כך לא נראה כל צורך בהשקעה גדולה נוספת לשם עריכת שיטת סיווג חדשה. הגורם האחר, שאינו פחות חשוב, הוא זה של יעילות השימוש בנתונים. אין ספק כי מטרות רבות שלמענן יהא צורך בנתוני המחקר הנוכחי תחייבנה גם שימוש בנתוני תשומה-תפוקה; אף במחקר הנוכחי עצמו, כפי שייראה בהמשכו, נעשה שימוש בנתונים אלה. מכאן, שיעילות השימוש בנתוני המחקר תגדל במידה ניכרת אם יהיו ערוכים מראש לפי אותה שיטת סיווג ששימשה ליצירת נתוני תשומה-תפוקה.

¹² ראה מיכאל ברונר, קשרי גומלין, שימוש במקורות ותמורות בפיתוח המשק הישראלי, ירושלים, בנק ישראל, מחלקת המחקר, 1962, (בעיקר פרק שני). השם "קבוצה" אינו מופיע במקור אלא מוגדר כאן כשם של אגרגט של מוצרים בודדים.

פרק ב

מרכיבי שער החליפין האפקטיבי

פרק זה סוקר את מרכיבי שער החליפין האפקטיבי, על-ידי תיאור תמציתי של המרכיבים השונים וגודלם. השערים הפורמליים יידונו בסעיף הראשון. שלושת הסעיפים שלאחריו ידונו במרכיבי השער הנוספים הקיימים ביבוא, ביצוא, ובתנועות ההון.

1. שערי החליפין הפורמליים¹

השנים 1952-1954 מוגדרות כתקופת שערי החליפין הפורמליים המרובים. למעשה הוסיפו להתקיים שערים מרובים גם לאחר מכן, עד 1958, אולם מבחינה כמותית התרכז ריבוי השערים בתקופה שצויינה.

לכאורה, שררו שערים פורמליים מרובים אף בשנים 1948-1949: עם החלפת הלירה הארצישראלית בלירה הישראלית, כהילך חוקי במשק — באוגוסט 1948 — נקבע שער החליפין של המטבע החדש כשל קודמו — לירה ישראלית ללירה שטרלינג. מחיר הלירה שטרלינג היה כ-4 דולר של ארצות-הברית, ועל-כן התקיים, לכאורה, שער חליפין של 0.250 ל"י לדולר. אך למעשה היה שער החליפין הישיר בין הלירה הישראלית לדולר גבוה יותר — 0.333 ל"י לדולר (3 דולר לל"י). השער הנמוך, של 0.250 ל"י לדולר, היה קיים במסחר במטבעות ה"רכים" של אותה תקופה; ואילו השער הגבוה יותר, של 0.333 ל"י לדולר, נקבע לגבי המטבעות ה"קשים" — הדולר של ארצות-הברית ושל קנדה והפרנק השווייצרי. הגדרת שער החליפין הנקוטה במחקר הנוכחי מביאה לכך, כפי שיוסבר בסעיף האחרון של הפרק הבא, שרק השער הגבוה יותר — 0.333 ל"י לדולר — רלבנטי לדיוננו. התקופה 1948-1949 נחשבת, אפוא, כבעלת שער חליפין פורמלי יחיד — 0.333 ל"י לדולר.

בספטמבר 1949 פותחה הלירה שטרלינג, משער של 0.250 לשער של 0.357 לירה שטרלינג לדולר. ישראל השאירה, גם לאחר פិחות זה, את היחס של לירה ישראלית אחת ללירה שטרלינג, אך ביטלה את השער המיוחד למטבעות הקשים. נקבע, אפוא, שער אחיד של 0.357 ל"י לדולר, הגבוה בכ-7 אחוזים מן השער שקדם לו.

הפחות הבא בשער הפורמלי לא היה אקט חד-פעמי אלא תהליך שנמשך כמה שנים. במשך תהליך זה שררו כמה שערי חליפין פורמליים, והפחות ההדרגתי בוצע על-ידי הוספת שערי חליפין גבוהים מן הקיימים, והעברה הדרגתית של עיסקות במטבע-חוץ משערים נמוכים לגבוהים. התהליך החל ב-14 לפברואר 1952, בו הונהגו 3 שערי

¹ סעיף זה מבוסס בחלקו על הדיון בספרי סחר-החוץ ויבוא-ההון בישראל, תל-אביב, הוצאת עם עובד, 1963, עמ' 94-99.

פרק ב

חליפין, במקום השער האחיד שהתקיים עד אז. השער הנמוך ביותר, "שער א", שהוגדר כשער הרשמי, היה השער הישן — 0.357 ל"י לדולר; השער האמצעי, "שער ב", היה כפול מן הנמוך — 0.714 ל"י לדולר; "שער ג" נקבע ברמה של 1 ל"י לדולר. במרבית העיסקות הונהג השער הגבוה — שער ג, אך ליבואם של כמה מוצרים חיוניים נקבעו שער א ושער ב, ליצוא יהלומים — שער א, וליצוא הדריים, מוצרי פרי הדר, וכמה מוצרים אחרים — שער ב.²

במשך כל שנת 1952 ובראשית 1953 הועברו עיסקות, בקצב מהיר, משער נמוך לשער גבוה. באפריל 1953 נקבע "שער ד", הוא "שער הפרמיה", בגובה של 1.800 ל"י לדולר. שער זה הונהג, לכאורה, על-ידי הוספת 800 פרוטות לשער ג (כפרמיה ליצוא או לעיסקות אחרות של מכירת מטבע-חוץ, או כהיטל על יבוא ועל עיסקות אחרות של קניית מטבע-חוץ); אך למעשה בוצע התשלום (הפרמיה או ההיטל) באופן אוטומטי על-ידי סוחר מטבע-החוץ, כך ששער הפרמיה היווה שער פורמלי לכל דבר. עיסקות הועברו בקצב מהיר לשער ד עד שבסוף 1953 התנהלו מרבית העיסקות בשער זה. בדצמבר 1953 בוטלו שני השערים הנמוכים, ושער ג, אשר בו התנהל מיעוטן של העיסקות, הוכרז כשער רשמי. כן הונהג, ביולי 1953, שער חדש של 1.300 ל"י לדולר, אשר שימש לעיסקות של מוסדות הציבור³, וכך ירד מספר השערים הפורמליים לשלושה: 1 ל"י לדולר, 1.300 ל"י לדולר, ו-1.800 ל"י לדולר.

באוגוסט 1954, לאחר שרובן הגדול של העיסקות התנהלו בשער הגבוה, בוטל שער ג. מחוץ לעיסקות של מוסדות הציבור, אשר להם נותר השער של 1.300 ל"י לדולר, הונהג, אפוא, שער פורמלי יחיד — 1.800 ל"י לדולר (שער זה הוכרז ביולי 1955 כשער רשמי)⁴. לכמה מוצרים, אשר יבואם נעשה עד אז בשערים נמוכים יותר, הוענקו סובסידיות, אך באופן פורמלי הועברו לשער הגבוה. שער תקבולי מטבע-החוץ של המוסדות הועלה באוקטובר 1955 ל-1.500 ל"י לדולר; ובאפריל 1958 הועברו גם הם לשער החליפין של 1.800 ל"י לדולר, ושוב נוצר, אפוא, שער פורמלי אחיד. תהליך הפיחות ההדרגתי משער אחיד של 0.357 ל"י לשער אחיד של 1.800 ל"י לדולר — פיחות בלמעלה מ-400 אחוזים — נמשך, לכאורה, למעלה מ-6 שנים. למעשה, הסתיים התהליך בעיקרו במחצית 1954, כלומר כשנתיים ומחצה לאחר תחילתו.

הפיחות הפורמלי השלישי נעשה ב-9 לפברואר 1962, עם העלאת השער הפורמלי — הוא גם השער הרשמי והנקוב — ל-3 ל"י לדולר, פיחות של 67 אחוזים. מתחילת התקופה הנסקרת במחקר ועד סופה (1962) עלה, אפוא, שער החליפין הפורמלי מ-0.333 ל"י לדולר לרמה של 3 ל"י לדולר — עלייה ב-800 אחוז. לוח ב-1 מסכם את השערים הפורמליים שהיו בכל מועד⁵.

² הגדרה מפורטת של העיסקות שהתנהלו בכל שער, ושל העברת עיסקות משער אחד למשנהו במשך תקופת הפיחות ההדרגתי, מופיעה בכרך הנספחים.

³ מוסדות אלה מופיעים בעיקר כמוכרי מטבע-חוץ שקיבלוהו מחו"ל. אך גם מטבע-החוץ שמוסדות אלה רכשו — לצורך יבוא — נמכר להם באותו שער בו מכרו הם את תקבוליהם לאוצר. בפועל שמרו המוסדות חלק מתקבוליהם לשם מימון יבואם.

⁴ ב-1957 נקבע לראשונה "שער נקוב" (par value) של הלירה הישראלית, בהתאם לתקנות קרן המטבע הבינלאומית. השער של 1.800 ל"י לדולר נקבע אז כשער נקוב.

⁵ עם הבאת המחקר לדפוס חל שינוי נוסף, ובנובמבר 1967 הועלה השער ל-3.50 ל"י לדולר.

לוח ב' 1: שערי החליפין הפורמליים: 1949-1962
(ל"י לדולר)

מועד השינוי	0.333	0.357	0.714	1.000	11.300	11.500	21.800	3.00
עד ספטמבר 1949	X							
ספטמבר 1949		X						
פברואר 1952		X	X	X				
אפריל 1953		X	X	X			X	
יולי 1953		X	X	X	X		X	
ינואר 1954				X	X		X	
אוגוסט 1954					X		X	
אוקטובר 1955						X	X	
אפריל 1958							X	
פברואר 1962								X

¹ לעיסקות מוסדות בלבד.

² השער של 1.800 ל"י הונהג באופן רשמי ביולי 1955. עד אז נוצר השער על-ידי פרמיה של 0.800 ל"י, שנוספה על שער החליפין של 1.000 ל"י לדולר.

2. מרכיבי שער החליפין ביבוא

לבד משער החליפין הפורמלי, קיימים במערכת שערי החליפין ביבוא מספר אלמנטים, אשר בחלקם פעלו בכל התקופה הנסקרת, או כמעט בכלה, ובחלקם במשך כמה שנים בלבד, ואלו הם: המכס; מס הקנייה; היטלים על מוצרים; קרנות ההשוואה; החשבון המסחרי; הקרן להפרשי שערים; שיטת הפמ"ז; שיטת היבוא ללא תשלום; והסדרים מיוחדים הנוגעים ביבוא שירותים.

א. המכס

המכס הינו הגדול ביותר, לאחר שער החליפין הפורמלי, מבין מרכיבי שער החליפין האפקטיבי. רמתו של המכס במשך התקופה הנסקרת מובאת בלוח ב'-2, טור 1. מאחר שמכסים קיימים — והיו קיימים מאז ומתמיד — כמעט בכל מדינה בעולם, עשויה כלילתו של המכס בין מרכיבי שער החליפין האפקטיבי בישראל להיות קלה בער-עורים. בעיות כלילתם ואי-כלילתם של המרכיבים השונים בשער החליפין האפקטיבי יידונו, כאמור, בפרק הבא, ומאותו דיון עולה, כי לכל המטרות החשובות, עלינו לכלול את המכס בין מרכיבי השער האפקטיבי.

ב. מס הקנייה

שלא כמכס, המוטל על מוצרי היבוא בלבד, חל מס הקנייה גם על מוצרים מייצור מקומי; אך לעיתים שימשו בישראל המכס ומס הקנייה כתחליפים גמורים. קביעה זו בולטת במוצרים שאין בהם ייצור מקומי, כך שלמכס ולמס הקנייה משמעות דומה. בכמה מקרים הוטל מס קנייה כאשר ברור היה כי נועד להטילו על יבוא, אלא שהיבוא האמור לא היה של מוצרים מוגמרים כי אם של חלקים שנועדו להרכבת מוצרים בארץ. במקום

פרק ב

להטיל עליהם מכס, אשר ישולם על-ידי יצרן המוצר המוגמר הקונה אותם, הוטל מס קנייה על המוצר המוגמר, בסכום השווה לשיעור המכס שהתכוונו להטילו על היבוא. המוצרים החשובים בקבוצה זו הם מכוניות ומקררים, המורכבים בארץ מחלקים מיובאים. גם מס קנייה המוטל על יבוא של מוצר המיוצר גם בארץ, נכלל, לכמה מטרות חשובות, בין מרכיבי שער החליפין האפקטיבי. דבר זה יידון אף הוא בפרק הבא. לוח ב-2, בטור 2, מתאר את רמתו של מס הקנייה במשך התקופה הנסקרת.

ג. היטלים על מוצרים

בדומה למכס, חלים ההיטלים על מוצרי יבוא בלבד, וגובהם נקבע על-ידי תקנות (באישורה של הכנסת). שניים הם סוגי ההיטלים: האחד — "תשלומי חובה", שהוטלו על מספר חומרי-גלם החל בשנת 1956; תשלומים אלה היו כרוכים בתהליך ה"ליברליזציה" של יבוא חומרי-גלם, שהתבטא בהחלפת הגבלות כמותיות על היבוא במכסים והיטלים. שלא כתשלומי המכס, הנגבים עם שחרור היבוא מן המכס, נגבו תשלומי החובה עם קבלת רשיונות היבוא. הסוג השני — היטלי "השוק המקביל", שתחילתם אף היא באותה תקופה, בשנים 1955 ו-1956. היטלים אלה התפתחו לאחר ביטולה של שיטת ה"סקריפ", אשר תידון בהמשך הפרק. במסגרת השוק המקביל הובאו לארץ מוצרי "מותרות" שונים, בעיקר מוצרי מזון, בשער חליפין גבוה במיוחד. העלאת שערם נעשתה

לוח ב-2: מרכיבי שער החליפין האפקטיבי ביבוא: 1949-1962¹
(ל"י לדולר)

מכס	מס קנייה	תשלומי חובה ושוק מקביל	קרנות השוואה וחשבוני מסחרי	תמיכות הפרשי השערים	הפרשי קלירינג ²
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1949	0.053				
1950	0.045				
1951	0.038				
1952	0.056		0.055		
1953	0.165		0.158		
1954	0.239		0.022		
1955	0.463	0.018	0.003	-0.103	0.017
1956	0.485	0.018	0.001	-0.040	0.009
1957	0.472	0.021	0.004	—	0.005
1958	0.398	0.025	0.028	-0.001	0.005
1959	0.567	0.045	0.023	—	—
1960	0.610	0.056	0.029	—	—
1961	0.650	0.088	0.018	—	—
1962	0.499	0.083	0.009	—	—

¹ פרט לשער הפורמלי. בשנים 1949-1951 לא היו היטלים אחרים זולת מכס, ובשנים 1952-1954 מוצגת בלוח רמתם הכוללת של ההיטלים האחרים, ללא פירוט חלקו של כל אחד מהם.

² ראה הסבר בעמ' 82 להלן.

מקור: הסכום הכולל של כל מרכיב בשנה כלשהי חולק בסך-כל היבוא בדולרים. בשנים 1956-1962 חולק המרכיב בערך היבוא למעט יבוא-לשם-ייצוא. המקורות לחישוב מפורטים בכרך הנספחים.

מרכיבי השער האפקטיבי

הן על-ידי מכס גבוה והן על-ידי היטלים מיוחדים. חלק מהמוצרים יובא על-ידי חברת "עמיון", המשותפת לכמה יבואנים ונתונה לפיקוח הממשלה; הנותר יובא במישרין על-ידי הממשלה. כאשר יבאה הממשלה את המוצרים לא הופיעו התשלומים הנדונים כ"היטלים" אלא כרווחים בחשבונה המסחרי של הממשלה, עליו ידובר להלן.
רמתם של ההיטלים, החל בשנת 1955 ואילך, מתוארת בלוח ב-2, טור 3.

ד. קרנות השוואה

קרנות השוואה נוסדו בימי מלחמת העולם השנייה, עם הטלת הפיקוח על מחירים. אחת המטרות החשובות של פיקוח על מחירים הינה מניעת שינויים תכופים בהם. אייציבות במחירים של מוצרי יבוא היה נגרם אם על-ידי השתנותם במשך הזמן ואם על-ידי שוני הקיים מלכתחילה בין משלוחי יבוא שונים (כתוצאה מכושר שונה של יבואנים או כתוצאה מהפנייתם לספקים שונים או מגורמים מקריים כלשהם). לשם כך הוקמו קרנות השוואה שגבו היטלים מיבוא זול והעניקו סובסידיות ליבוא יקר. היו אלה שלוש קרנות: קרן ההשוואה למזון, קרן ההשוואה לחקלאות, וקרן ההשוואה לדלק. בשנים הראשונות של התקופה הנסקרת, שהן שיאו של הפיקוח על המחירים — בעיקר במצרכי מזון — בלטה חשיבותה של קרן ההשוואה למזון. בתקופה מאוחרת יותר הועבר מרכז הכובד לקרן ההשוואה לדלק.⁶

במשך התקופה הסתמן בהדרגה מעבר משימוש בקרנות כמכשיר המביא לאיזון כללי בתוך כל קרן לשימוש בהן כמקור הכנסה לממשלה. משמע, הקרנות הלכו ונשאו אופי של היטל על מוצרי היבוא הנדונים. מגמה זו התחזקה בשנים המאוחרות של התקופה, בהן ירדו מחירי הדלק ומוצריו בעולם, מבלי לגרור ירידת מחיריהם במשק. לעומת זאת, עם הפיחות הפורמלי של פברואר 1962 לא הועלו מחירי הדלק, והדבר הושג על-ידי הקטנת ההכנסה נטו מקרן ההשוואה לדלק.

כדאי לציין כאן היטל הדומה לכאורה להסדר קרן ההשוואה, אך שונה ממנו לצורך המחקר הנוכחי. הכוונה היא ל"מסי הייתר", שהוטלו לאחר הפיחות הפורמלי של פברואר 1952 על מלאי מוצרי יבוא שנמצא בידי היצרנים (או הסוחרים). כבמקרה של קרנות ההשוואה, נועד היטל זה לגבות את ההפרש בין המחיר בפיקוח — אשר עלה בעקבות הפיחות — לבין המחיר (הנמוך יותר) ששולם על-ידי היצרנים עבור יבוא שנקנה לפני הפיחות. כפי שיתברר מן הדיון בפרק הבא, היטל זה אינו צריך להיכלל בין מרכיבי שער החליפין האפקטיבי, שכן לא היתה לו השפעה על היבואן, היצרן או הצרכן בהחלטותיהם בדבר גודלו של היבוא; מסי הייתר אינם מופיעים, אפוא, בין מרכיבי שער החליפין.

ה. החשבון המסחרי

חלק ניכר מן היבוא מתבצע על-ידי הממשלה. לבד מן היבוא לצרכיה היא, מייבאת הממשלה, היינו משרד המסחר והתעשייה, גם מוצרים למכירה בשוק המקומי — בדרך כלל כיבואן יחיד. המוצרים שיובאו בצורה זו היו בעיקרם מוצרי מזון או חומרים לייצור מזון, ובראשם חיטה; מוצרים חשובים אחרים היו סוכר, שמנים ומוצרי חלב.
⁶ פעולתה של קרן זו נסקרת במפורט בכרך הנספחים, בפרק המתאר את הסדרי שער החליפין האפקטיבי ביבוא הדלק.

פרק ב

עיסקות אלה מתבצעות באמצעות "החשבון המסחרי" של הממשלה. עודף בחשבון זה פירושו מכירת היבוא בשוק המקומי במחיר גבוה ממחיר הרכישה, וכמוהו כהטלת מס; ולהיפך — גרעון משמעו מתן סובסידיה ליבוא.

בין החשבון המסחרי לקרנות ההשוואה קיימת מידה רבה של תחלופה: מתן תמיכה או הטלת תשלום, לשם השוואת מחיר היבוא עם המחיר (בפיקוח) הקיים במשק, ייעשו באמצעות קרנות ההשוואה — כאשר היבוא מבוצע על-ידי סוחר פרטי; ובאמצעות החשבון המסחרי — כאשר היבוא מבוצע על-ידי הממשלה. בין מוצרי המזון שבפיקוח, הלך ועלה — עם צמצום הפיקוח — חלקם של המוצרים המיובאים על-ידי הממשלה. מכאן גם עליית חשיבותו של החשבון המסחרי לעומת קרן ההשוואה למזון.

לוח ב-2, טור 4, מתאר את תוצאת פעולתם המשותפת של קרנות ההשוואה ושל החשבון המסחרי של הממשלה.

ו. תמיכות "הפרשי השערים"

חשבון הפרשי השערים נוצר בפברואר 1952, עם קביעת שלושת שערי החליפין הפורמליים. ספקי מטבע-החוץ מכרוהו לקרן החליפין של האוצר במחירים שונים, לפי מקורו של המטבע; רוכשי מטבע-החוץ מקרן החליפין שילמו אף הם מחירים שונים, לפי ייעוד הרכישה. ההפרש, בין תקבוליה של קרן החליפין בעד מטבע-החוץ שמכרה לבין תשלומיה בעד רכישת המטבע, מהווה עודף או גרעון בחשבון הפרשי השערים של הקרן. בפועל קיים היה גרעון ניכר בראשית התקופה של שערי החליפין המרובים. גרעון זה משמעו שער חליפין ליבוא (ולשאר תשלומי מטבע-חוץ) הנמוך בממוצע מן השער לתקבולי מטבע-החוץ, והוא נלקח כבר בחשבון — במישרין — במדידת המרכיב הפורמלי של שער החליפין האפקטיבי. כל עוד אופיה של קרן הפרשי השערים הוא כמתואר כאן, אין לראות קרן זו כמרכיב של שער החליפין האפקטיבי: גרעון או עודף בה אינם אלא השתקפות של השערים הפורמליים.

באוגוסט 1954 השתנה אופיה של הקרן. כזכור, בוטלו במועד זה שערי החליפין הפורמליים הנמוכים, ונותר השער של 1.800 ל"י לדולר לבדו (להוציא עיסקות של מוסדות הציבור במטבע-חוץ). אך למעשה נשארו בתוקפם שערי החליפין האפקטיביים הנמוכים ביבואם של מרבית המוצרים שלגביהם היה שער נמוך לפני השינוי (מוצרי מזון מוגמרים, חומרים לייצור מזון, תשומות לחקלאות, מוצרי רפואה, תרבות, ועוד). השער הנמוך למוצרים הללו לאחר אוגוסט 1954 התבצע באמצעות תמיכות מקרן הפרשי השערים⁷. ההבדל בין הסדר זה לבין קיום שערים פורמליים נמוכים למוצרים הנדונים היה, למעשה, דק ביותר, ויש לראותו כשלב בתהליך הפיחות הפורמלי המודרג, אשר באוגוסט 1954 השתנתה במקצת צורתו. ואמנם, מספר המוצרים שנהנו מתמיכות "הפרשי השערים" פחת במהירות, ומאז 1957 ואילך לא היתה להסדר זה חשיבות כמותית. דבר זה ניתן לראות בלוח ב-2, טור 5, המתאר את תמיכות הפרשי השערים מ-1955 ואילך.

⁷ בניגוד לסובסידיות הרגילות הוענקו תמיכות אלו על-ידי אגף מטבע-חוץ באוצר.

ז. יבוא בהסדר הפמ"ז

חשיבותו העיקרית של הסדר הפמ"ז היתה בתחום היצוא, ולכן יידון להלן בין הסדרי השער ביצוא. נקדים ונציין, כי ליצואן הותר יבוא חומרי-גלם בשער חליפין שונה מן השער הפורמלי. מאחר שהיבואן — הוא היצואן-היצרן — אינו קונה את מטבע-החוץ הדרוש לו, אין ביבוא זה שער חליפין מפורש, והשער מחושב, על-ידי היחס בין מחיר חומר-הגלם בל"י בשוק המקומי (בין אם קיים מחיר זה בפועל, על-ידי מכירת חומר-הגלם לאחר, ובין אם מחיר זה מחושב על-פי התמורה המתקבלת למוצר המוגמר) לבין מחירו של חומר-הגלם בחו"ל במטבע-חוץ.

חשיבות כמותית נודעה להסדר זה בעיקר בשנים 1953–1958, ובעיקר ביצוא; היבוא במסגרת הפמ"ז לא היווה אף בשנות השיא אלא חלק קטן מכלל היבוא. עם זאת, בענפים מסוימים היה חלקו של יבוא הפמ"ז גדול, ובכמה ענפים — אף מכריע.⁸ בהיעדר נתונים מספיקים, וכפי שיוסבר בדיון על היצוא, אין שער הפמ"ז מופיע כחלק אינטגרלי מחישובי השער האפקטיבי במחקר זה, וכמוהו גם שער היבוא לשוק המקומי במסגרת הפמ"ז — הוא השער ממנו ניתן להסיק את שער הפמ"ז ביצוא. אך בכרך הנספחים מצויים נתונים חלקיים על השערים האמורים.

ח. "יבוא ללא תשלום"

הסדרי ה"יבוא ללא תשלום", או, בכינוי המדויק יותר, היבוא ללא הקצבת מטבע-חוץ, היו חשובים במיוחד עד פברואר 1952. הסדרים אלה יתוארו במפורט בכרך הנספחים, ואילו כאן תובא סקירה תמציתית בלבד על התפתחותם.

היבוא ללא הקצבת מטבע-חוץ נחלק, בעיקרו, לשלושה סוגים: יבוא על-ידי תושבי חוץ המעבירים הון למשק; יבוא על-ידי עולים; ומתנות המתקבלות במשק.⁹ להסדרים השונים במסגרת זו נועד, בדרך כלל, תפקיד כפול: מחד, להשפיע על היצע מטבע-החוץ (או שווה מטבע-חוץ) משלושה מקורות אלה, על-ידי קביעת שער חליפין גבוה מן הפורמלי; ומאידך, להגדיל את כמותם של מוצרי יבוא מסוימים במשק, שלכאורה היה יבואם אסור ונחשב לבלתי רצוי, בהיותם מוצרי "מותרות" או מוצרים "חצי-חיוניים". הסדרי היבוא ללא תשלום היו, כאמור, בעלי חשיבות מיוחדת עד תחילת תהליך הפיחות הפורמלי של 1952. ניתן להבין אותם על רקע הקיצוב החמור של מטבע-חוץ ושל המוצרים והפיקות על מחיריהם במשק באותן שנים. בתחילה הותר לתושבי חוץ ולעולים, המעבירים הון למשק, להביאו בצורת מוצרים "חיוניים", ולמכרם במחירים שבפיקוח, שנקבעו על סמך שער החליפין הפורמלי ובתוספת רווח "סביר". הסדר זה לא הותיר בידי מעבירי ההון רווח מיוחד ולכן לא ניאותר, בדרך כלל, להיזקק לו. ואמנם, עד

⁸ כפי שיראה הדיון בפרק הבא, היבוא הרלבנטי למטרתנו אינו היבוא לשם יצוא, אלא היבוא שנועד לשוק המקומי. היחס הגידון הינו, לכן, בין היבוא במסגרת הפמ"ז לשוק המקומי ובין סך היבוא לשוק המקומי.

⁹ לכאורה, גם יבוא הממומן באשראי מחו"ל, במקום במוזמן, הריהו יבוא ללא הקצבת מטבע. למעשה, ברור שהגדרה זו נכונה רק אם מדובר על תקופה קצרה — תקופת האשראי. משום כך ראה תמיד המפקח על מטבע-החוץ יבוא הממומן באשראי כאילו היה יבוא הדורש תשלום במטבע-חוץ, והטעון אישור הקצבת מטבע זה. כל האמור בדיוננו על יבוא ללא הקצבת מטבע אינו חל, לכן, על יבוא באשראי.

פרק ב

מהרה נכללו ביבוא זה מוצרים שאינם "חיוניים", דבר שהיווה את תמציתם של ההסדרים השונים של היבוא ללא תשלום.

עד אוקטובר 1949 לא היתה מסגרת מגובשת ליבוא ללא תשלום. קביעת המוצרים שנכללו בהסדר היתה נתונה למשא-ומתן בין יבואני ההון לרשות המוסמכת — כאשר הראשונים מעוניינים, כמובן, ביבוא מוצרי "מותרות", בעוד הרשויות לוחצות על הבאת מוצרים "חיוניים". לרוב, חויבו היבואנים למכור לאוצר, בשער החליפין הפורמלי, מטבע-חוץ בשיעור של 35 אחוז מערך היבוא. באוקטובר 1949 התגבשה שיטה מסודרת יותר: נקבעה רשימה של מוצרים המותרים ביבוא ללא תשלום — רשימה רחבה למדי, שכללה גם מוצרים בלתי-חיוניים. ההיזקקות להסדר זה אופשרה לכל מכניס הון פרטי, ובוטלה חובת המכירה של מטבע-חוץ לאוצר. בפועל אף הוכר בעובדה, כי מבצעי היבוא אינם מעבירי ההון מחו"ל אלא יבואנים מקומיים, הרוכשים ממעבירי ההון את מטבע-החוץ — ואת זכויות היבוא — בשער הגבוה, כמובן, מן השער הפורמלי. תמורת רכישה זו זיכו היבואנים תכופות את מעבירי ההון בפקדון חסום בבנק ישראלי, ממנו יכול היה מעביר ההון למשוך לשם מימון השקעה במשק. לא עברו אלא חודשים ספורים, והממשלה חזרה בה משיטה זו: בסוף שנת 1949 צומצמה רשימת המוצרים המותרים ביבוא, ונאסרה מכירתו הישירה של מטבע-החוץ ליבואנים. באפריל 1950 נאסר יבוא ללא תשלום מארצות-הברית ומקנדה, להוציא חריגים ספורים.

התקופה שבין אוקטובר 1950 לאפריל 1951 היתה "תור הזהב" של ההסדר. בתקופה זו חודש היבוא על-ידי עולים לפי רשימה הכוללת מוצרים בלתי-חיוניים. שוב הותר למעבירי מטבע-חוץ למכור ליבואנים לשם יבוא כמה מוצרים — בעיקר חומרי-בנין וצמיגים — אך ביבוא חומרי-בנין חויבו היבואנים למכור לממשלה, בשער הפורמלי, מחצית מטבע-החוץ שרכשו. ברכישת מטבע-חוץ לשם יבוא מספר מוצרים אחרים — בעיקר צמיגים — לא הוטלה חובת מכירתו של מטבע-חוץ לאוצר, כך שכל מטבע-החוץ הנרכש עמד לשם מימון היבוא. 70 אחוז מסך היבוא שאושר במסגרת זו שימשו ליבוא חומרי-בנין, ו-20 אחוז — ליבוא צמיגים.

עד אפריל 1951 נקבע שער החליפין בעיסקות אלו באופן חופשי על-ידי מוכריו של מטבע-החוץ (מעבירי ההון) וקוניו (היבואנים). באפריל 1951 החליטה הממשלה לקבוע בעצמה את השער. דבר זה נעשה על-ידי ריכוז כל היבואנים הרשאים לייבא לפי הסדר זה בקונסורציום של קונים, אשר הוא בלבד רשאי לקנות מטבע-חוץ, בשער שנקבע על-ידי האוצר, ולחלקו בין חבריו. מאחר שהאוצר קבע שערי חליפין גמוכים, ואף הורידם במשך הזמן, פחתה במידה רבה כמות מטבע-החוץ שנגמרה במסגרת זו, ועמו — היבוא שמומן ממקור זה. במקום זאת, השתדלו מעבירי מטבע-החוץ לקבל בעצמם רשיונות יבוא, או לנצל צנורות קבועים אחרים ליבוא ללא תשלום — כגון יבוא חבילות מזון. עם הפיחות הפורמלי של פברואר 1952 בא למעשה קץ להסדר היבוא ללא תשלום, והתרחבה השימוש בהסדרים אלטרנטיביים — אף שהיקף היבוא באמצעותם נפל מהיקפו של היבוא ללא תשלום לפני הפיחות.

את השיטה החשובה ביותר של יבוא ללא תשלום לאחר הפיחות היוו חבילות שי, הידועות בשם "סקריפ". משלוח חבילות מזון למשק, שנשא תחילה אופי אינדוידואלי, רוכז במשך הזמן בידי חברות שהתמחו בכך: הן שלחו חבילות סטנדרטיות לתושבים בארץ, תמורת תשלום בחו"ל על-ידי השולח. מאוחר יותר התבצע המשלוח בעיקר

מרכיבי השער האפקטיבי

בצורה של תעודות "סקריפ": מעניק המתנה היה משלם תמורתה לחברה בחו"ל, ושולח את תעודת הויכוי למקבל המתנה בישראל; בתעודה זו קנה המקבל מוצרי מזון בחנויות בארץ שנפתחו על-ידי החברה הזרה. תקבולי החברה במטבע-חוץ שימשו למימון יבוא מוצרי המזון, לתשלומי מכס לממשלת ישראל ובמידה מסוימת לרכישה בישראל של מוצרי מזון מקומיים שלא נמכרו בשוק החופשי. במשך הזמן, וביחוד לאחר שתעודות השי הפכו מתעודות על-שם לתעודות למוכ"ז — דבר שהגדיל את סחירותן — הפכה העברת הון בשיטה זו לתופעה נפוצה, אף שלא הוכר בה חוקית. הסדרי תעודות שי היו קיימים גם במספר מוצרים אחרים, שהחשוב בהם — מקררים מייצור מקומי. הסדרי תעודות השי בוטלו במשך שנת 1955, ומאז ואילך ניתן לראות את שוק היבוא ללא תשלום כחסר חשיבות, אף שסוגים שונים של יבוא ללא הקצבת מטבע, כגון מתנות מחו"ל או יבוא חפצי עולים, המשיכו כמובן להתקיים. חפצי עולים הוכרו למעשה בתקופות שונות, בעיקר בשנים בהן התקיימה עלייה ניכרת ממזרח אירופה, כאמצעי להעברת הונם של העולים למשק, ולאזן דווקא על-ידי העברת חפצים שהיו ברשות העולים במקום מוצאם, אלא אף על-ידי רכישת החפצים בחו"ל לשם הבאתם ומכירתם בארץ.

לוח ב' 3: היקף ה"יבוא ללא הקצבת מטבע": 1954-1949

1954	1953	1952	1951	1950	1949	
290.3	282.1	324.1	383.7	302.0	253.1	סך-כל יבוא המוצרים (מיליוני דולר)
42.7	59.8	65.1	71.3	51.2	38.6	מזה: יבוא ללא הקצבת מטבע (מיליוני דולר)
14.7	21.2	20.1	18.6	17.0	15.3	יבוא ללא הקצבת מטבע כאחוז מכלל היבוא
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	הרכב המימון (אחוזים)
22.5	40.2	44.7	44.3	40.9	42.8	העברות הון
3.6	5.0	14.6	17.0	29.1	39.5	יבוא על-ידי עולים
48.8	34.8	40.7	38.7	30.0	17.7	מתנות
25.1	20.0	..	..	..	..	יבוא אחר

מקור: ל.מ.ס.:

סך-כל יבוא המוצרים — שנת 1949, לוח ט', עמ' 232.

יבוא ללא הקצבת מטבע — חושב על-פי שנת 1949, לוח ט', עמ' 280.

תמונה מקרבת על היקפו של היבוא ללא תשלום ומקורות מימון, אף שמהימנותה פגומה, עולה מלוח ב' 3 המבוסס על רישומי היבוא במכס. מן הלוח נראה, כי חלקו של יבוא זה בסך-כל היבוא היה נכבד — כ-20 אחוז בשנות השיא. יש לשער, כי השינויים בהתחלקות היבוא ללא תשלום לפי מקורות המימון משקפים בחלקם את השתנות טבעו של ההסדר; עלית סעיפי ה"מתנות" ו"יבוא אחר", בהשוואה לסעיף של "העברות הון", מבטאת כנראה את ההיזקקות לשיטת תעודות השי יותר משהיא משקפת גידול בחלקן

פרק ב

של המתנות *bona fide*. ירידת חלקו של יבוא העולים, לעומת זאת, מבטאת, בעיקר, את השינוי המהותי הניכר שחל במשך התקופה — הפסקת העלייה ההמונית לאחר 1951. הנתונים על שערי החליפין בעיסקות היבוא ללא תשלום הינם, בהכרח, קטועים ופזורים. עד סוף 1950 לא תאמו עיסקות אלו — קנייה ומכירה של מטבע-חוץ — את המסגרת המפורשת של התקנות, והנתונים הקיימים מבוססים על דיווחים חלקיים שהתקבלו באוצר באותה עת. עם זאת יש להניח, כי באותה תקופה היה דמיון רב בין שערי היבוא ללא תשלום לבין שערי החליפין בשוק השחור, שכן מציעי מטבע-החוץ ראו, ברובם, שני שווקים אלה כאלטרנטיבות. בלוח ב-4 מופיעים הנתונים על השערים בשני

לוח ב-4: שערי החליפין ליבוא ללא תשלום: 1952-1949
(ל"י לדולר)

שער החליפין ליבוא חומרי- בנין r_i^1 (3)	שער החליפין ליבוא ללא תשלום r_s^1 (2)	שער החליפין השחור (1)	
			1949
..	0.385	0.425	יוני
..	0.500-0.462	0.433	אוקטובר
..	0.446	0.515	נובמבר
..	0.900-0.666	0.546	דצמבר
			1950
	0.645-0.625	0.617	אפריל
			1951
2.143	1.250	1.176	ינואר
2.243	1.300	1.333	פברואר
1.843	1.100	1.538	מארס
		1.389	אפריל
1.623	0.990	1.111	מאי
		1.163	יוני
		1.149	יולי
		1.700	אוקטובר
1.503	0.930	2.705	נובמבר
		2.800	דצמבר
			1952
		2.450	ינואר

¹ ראה הערה 11, עמ' 31. במשך התקופה הנידונה, שער החליפין הפורמלי, r_0 , היה 0.357 ל"י לדולר, וחלק מטבע-החוץ הנרכש שאותו חייב היבואן למכור לאוצר, P , היה $\frac{1}{2}$. בהתאם לכך השער ליבוא חומרי-בניין הוא $r_i = 2r_s - 0.357$.

מקור: (1) יוני 1949 — דן פטינקין, המשק הישראלי בעשור הראשון, ירושלים, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, 1960, לוח נספח ב, עמ' 122. יוני 1949 ואילך — ל.מ.ס., שנתון 8, לוח 19, עמ' 148.
(2) יוני 1949-אפריל 1950 — כרך הנספחים.
ינואר 1951 ואילך — דוד כוכב, יבוא ללא תשלום, עבודת גמר בחוג לכלכלה, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1953.

מרכיבי השער האפקטיבי

השווקים, ונראה אמנם דמיון רב בין שתי הסדרות.¹⁰ מכאן אפשר ללמוד, כי אומדן שערי היבוא ללא תשלום יכול להתבסס על השערים בשוק השחור, אשר לגביהם מצויים נתונים רצופים ומדויקים למדי במרבית התקופה. מינואר 1951 ואילך נאמדו שערי היבוא ללא תשלום על סמך העיסקות שהתנהלו באופן חוקי, אך משמעותם של שערים אלה מצטמצמת לתקופה ינואר-מארס; שכן מאז אפריל 1951, עם קביעת השער על-ידי הממשלה, הצטמצמו כזכור עיסקות מטבע-החוץ של היבוא ללא תשלום, ומטבע-החוץ פנה לנתיבים האלטרנטיביים. בטור (3) של הלוח מובא שער החליפין ליבוא חומרי בנין בהסדר שהחל בינואר 1951. כזכור, חויב היבואן למכור לאוצר, בשער הפורמלי, את מחצית מטבע-החוץ שרכש, ועל-כן גבוה יותר מחיר המחצית האחרת, זו המשמשת למימון היבוא, מן המחיר ששילם היבואן למעביר מטבע-החוץ (המצוין בטור (2)).¹¹ התקופה שלאחר פיחות 1952 נעדרת כל נתונים על השער בשוק היבוא ללא תשלום, שחלקו העיקרי היה אז, כאמור, שוק תעודות השי. יש להניח, כי גם בתקופה זו היה דמיון רב בין שער זה לבין השער השחור, אך קשה לאמת השערה זו בעזרת נתונים.

ט. הסדרים מיוחדים ביבוא שירותים

המסחר בשירותים מורכב ברובו המכריע מהשירותים הבאים: תחבורה, תיירות, ביטוח, הון, וממשלה. בשלושת האחרונים היווה השער הפורמלי מרכיב יחיד של השער האפקטיבי. מרכיבים נוספים היו קיימים, אפוא, רק לגבי שירותי התחבורה והתיירות. יבוא שירותי התחבורה — כפי שהסעיף מופיע במאזן התשלומים — כולל שלושה חלקים: שירותי תחבורה (ספנות ותעופה) לנוסעים; שירותים להובלת משאות; והוצאות של חברות התחבורה (ספנות ותעופה) הישראליות על קניית מוצרים ושירותים בחו"ל. בשני החלקים האחרונים, קיימת זהות בין השער הפורמלי לשער האפקטיבי, כך שגם בשירותי תחבורה לא היו מרכיבים נוספים בשער האפקטיבי אלא בשירותים לנוסעים אשר בהם קיים היה, כמעט בכל התקופה, מס על נסיעות לחו"ל.¹² המס הוטל לראשונה בינואר 1951, ומאז חלו תנודות רבות בגובהו, ואופיין הכללי — מס נמוך לאחר פיחות פורמלי, העולה בהדרגה עם ההתרחקות ממועד הפיחות. עד מאי 1956 היו שיעורי מס שונים למטוס ולאניה, וכן היו הבדלים בשיעורי המס בין המחלקות השונות באניה. ממאי 1956 עד מארס 1961 היה שיעור המס אחיד (להוציא נסיעה ברכבת בחו"ל).

¹⁰ בחדשים ינואר-מארס 1950 מופיעים שערים זהים בשתי הסדרות. ברור שאין זו זהות מקרית, אלא אותם נתונים עצמם שימשו כמקור לשתי הסדרות.

¹¹ אם r_0 = השער הפורמלי,

r_s = השער בשוק היבוא ללא תשלום,

r_i = השער ליבואן חומרי-בנין,

p = חלק מטבע החוץ הנרכש, אותו חייב היבואן למכור לאוצר

אזי:
$$r_i = \frac{r_s - pr_0}{1 - p}$$

בנתונים הקיימים לתקופה הנידונה, תהא הנוסחה: $r_i = 2r_s - 0.357$

¹² פרטיו של מס הנסיעות מובאים בכרך הנספחים.

פרק ב

במארס 1961 הוחזרה ההבחנה בין מטוס לאניה, והונהג לראשונה המס הקצוב: עד אז, היה מס הנסיעות נקבע לפי הערך (ad valorem), ואילו מאז ואילך מורכב המס משני חלקים — האחד לפי הערך והשני קצוב (specific) ושווה לכל נסיעה.

אותו חלק של המס, הנקבע לפי מחיר כרטיס הנסיעה, כמוהו כמס על מוצרים, והריהו באופן ברור מרכיב של השער האפקטיבי; ואילו המס הקצוב מהווה בעיה חמורה יותר¹³, שכן הוא מוטל בשיעורים יחסיים שונים. אפילו היתה אפשרות לחשב את השיעור הממוצע — וזה כרוך בקשיים לא מעטים — היתה לגודל זה משמעות מועטה מחמת השונות הגדולה מ"יבואן" (נוסע) אחד למשנהו¹⁴. משמעותו עוד פוחתת לאור העובדה, שבשוליים אין המס קיים כלל¹⁵. מסיבות אלו לא נעשה כאן מאמץ להעריך את שיעורו הממוצע של מס הנסיעות הקצוב.

בשירותי התיירות היה השער האפקטיבי זהה במרבית התקופה עם השער הפורמלי, אולם מטבע-חוץ לצורכי תיירות הוקצב בכמות סמלית בלבד. רק בשנים האחרונות של התקופה נוצר, על-ידי הסדר מיוחד, שער אפקטיבי שונה לצורכי תיירות. הסדר זה היה בעל שמות שונים — "שוק הדולרים לנסיעות", "שוק ניירות-הערך הזרים", "שוק המימוש", וכיוצא באלו. תיאור מפורט של ההסדר ושל גובה השער בשנים 1959–1961, מופיע בכרך הנספחים. כאן נסתפק בתיאור תמציתי של ההסדר, אשר פעל שלוש שנים — מסוף שנת 1958 עד הפיחות הפורמלי של פברואר 1962¹⁶.

"שוק הדולרים לנסיעות", נוצר על-ידי מתן רשות לבעלי מטבע-חוץ למכרו ליש-ראלים. היו אלו בעיקר מקבלי פיצויים אישיים מגרמניה, אשר הורשו להשאיר לעצמם חלק מתקבולי מטבע-החוץ שלהם (אשר נקרא תמ"ם — "תושב מעביר מטבע"); בחלק זה רשאים היו להשתמש לקניית מוצרי יבוא בני-קיימא (בעיקר מכוניות או מקררים), למימון נסיעות לחו"ל, או לרכישת ניירות-ערך זרים¹⁷. שיעור התמ"ם נקבע עם הנהגתו, ביולי 1957, ל-20 אחוז מן התקבולים; השיעור הועלה ל-33 אחוז במאי 1959, והורד ל-25 אחוז לאחר פחות 1962. בדצמבר 1958 הותר לבעלי חשבונות תמ"ם למכורם לתושבים ישראלים, שיכלו להשתמש במטבע הנרכש למטרות מוגדרות, ובעיקר למימון נסיעות לחו"ל. הסכום שהותר לרכישה זו נקבע תחילה ל-100 דולר לנוסע, והוא עלה ביולי 1959 ל-120 דולר, ובמארס 1961 ל-150 דולר. עיסקות אלו בוצעו על-ידי הבנקים הישראליים, בדרך עקיפה במקצת, שהסתייעה בניירות-ערך זרים¹⁸. שער החליפין בשוק זה, שנקבע באופן חופשי, נע בשנים 1959–1961 בתחום מצומצם למדי של פחות מ-10 אחוז: שער המכירה נע בין 2.16 ל-2.38 ל"י לדולר, ושער הקנייה — בין 2.28 ל-2.50 ל"י לדולר. היקף העיסקות הגיע לכ-5.5 מיליון דולר ב-1959 (מזה כ-3 מיליון למימון

¹³ אף בשנים שבהן לא נהג המס הקצוב, היו לו תחליפים כמעט מושלמים: תשלומים (קבועים) בעבור היתר יציאה ובעבור דרכון, שגובהם עלה בהרבה על ההוצאות הכרוכות במתן השירות.

¹⁴ דבר זה נכון, באופן עקרוני, לגבי כל מס קצוב. אולם חשיבותם של המכסים הקצובים היתה פחותה במשך כל התקופה. גם מידת ההטרונגניות של מוצר רגיל אינה כה גדולה כזו של השירות "נסיעה לחו"ל".

¹⁵ דיון כללי על שערים ממוצעים ושוליים יובא בפרק הבא.

¹⁶ תיאור זה שאוב בעיקר מספרי, ש, עמ' 114–117.

¹⁷ חלק זה נוסף על חלק אחר — פו"ק ("פקדון לזמן קצוב") — שניתן היה להחזיקו כפקדון צמוד לשער החליפין, אך אי-אפשר היה להשתמש בו לרכישת יבוא.

¹⁸ ראה הסבר בכרך הנספחים.

מרכיבי השער האפקטיבי

נסיעות לחו"ל), ולכ-13 מיליון דולר ב-1960 (מזה כ-5 מיליון לנסיעות לחו"ל). בשנים אלו היווה מטבע-החוץ שנרכש בשוק הנידון את מרביתו של מטבע-החוץ שהוצא למימון התיירות בחו"ל¹⁹. עם הפיחות בפברואר 1962 בוטל ההסדר, ותחתיו יכלו תושבים ישראלים לרכוש מן האוצר, בשער החליפין הפורמלי, מטבע-חוץ לנסיעה, בסכום דומה לזה שיכלו קודם לכן לרכוש בשוק הנסיעות.

3. מרכיבי שער החליפין ביצוא

מרכיבי השער האפקטיבי ביצוא המוצרים והשירותים, נוסף על השער הפורמלי, היו הסדרי פרמיה שונים והסדרי פיצוי בשוק המקומי²⁰.

א. הסדרי פרמיה

לגבי הסדרי הפרמיה מהווה שנת 1956 נקודת מפנה בולטת. ההסדרים שהתקיימו משנה זו עד הפיחות של פברואר 1962 היו שונים במידה ניכרת מאלה שהתקיימו לפניו. שני ההבדלים העיקריים היו: (א) הסדרי הפרמיה מאז שנת 1956 היו, בניגוד לקודמיהם, מקיפים ואחידים למדי; (ב) הפרמיה בתקופה השנייה ניתנה לערך המוסף, ואילו עד 1956 ניתנה הפרמיה לערך הכולל של היצוא.

(1) הפרמיות בשנים 1949-1955

עד פברואר 1952 ניתנו פרמיות ליצוא בהיקף נרחב ובשיעור לא-אחיד. בסוף 1949 המליצה "ועדת הורוביץ" על מתן פרמיה של 15 אחוז על הערך הכולל של היצוא, תוך בדיקת זכותו של כל ענף לפרמיה. בעקבות זאת שולמו, החל בדצמבר 1949, פרמיות בשיעור של 10-12 אחוז על הערך הכולל. החל במאי 1950 ניתנו הפרמיות לערך המוסף ביצוא, ולא לערך הכולל. הפרמיות מומנו מקרן מיוחדת, שנוצרה על-ידי גביית היטל של 10 אחוז על יבוא "בלתי חיוני"²¹.

עם פיחות 1952 נפסק מתן הפרמיות ליצוא כהסדר כללי, ועד סוף 1955 מופיעות

¹⁹ לפני קביעת ההסדר נרכש, לכאורה, כל מטבע-החוץ למימון הנסיעות בחו"ל בשער הפורמלי. למעשה לא הגיעו, כאמור, הקצבות מטבע-החוץ לצורך זה אלא לסכום מיצער. הרוב הגדול של מטבע-החוץ לנסיעות נרכש ללא ספק בשוק השחור.

²⁰ ההבחנה הנערכת כאן בין הסדרי פרמיה להסדרים אחרים מבוססת על המינוח הבא: השם פרמיה ניתן לכל תמיכה ביצוא, הבאה לידי ביטוי כספי בתקציב הממשלה (על-ידי תשלום או ויתור על תקבול) — אף אם אין ביטוי זה מובע בפועל, מטעמים שונים, בתקציב הנערך על-ידי הממשלה. ההסדרים האחרים, לעומת זאת, מתבצעים אף הם על-ידי הממשלה — אך לא על ידי השתתפות כספית ישירה שלה.

כפי שייראה להלן היה בהסדר הפמ"ז בתקופה מסוימת, גם אלמנט של "פרמיה" במובן המוגדר כאן.

דוד פינס, בספרו פרמיות ישירות ליצוא בישראל: 1952-1958, (ירושלים, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, 1963), כולל גם את הסדרי הפמ"ז ודומיו בשם פרמיה.

²¹ נתונים אלה על הסדר הפרמיה לפני הפיחות של פברואר 1952 שאובים מ־ Alex Rubner, *The Economy of Israel* (London, Frank Cass and Company, 1960), p. 138.

פרק ב

הפרמיות רק במקרים ספורים, אף כי, לעתים, חשובים מבחינה כמותית.²² בעיקרן, ניתנו הפרמיות כפתרון בעיות או קשיים מיוחדים שהתעוררו בעת תהליך הפיחות הפורמלי. כך ניתנה פרמיה, בשיעור ממוצע של 136 פרוטות (13.6 אגורות) לדולר, להדריס שיוצאו בעונת 1953, כפיצוי על כך שהשער הפורמלי ביצוא ההדריס הועלה מ-1 ל-1.800 ל"י לדולר רק באוקטובר 1953, בעוד שבמרבית הענפים האחרים הועלה השער כבר במאי 1953. ביצוא חקלאי אחר נהגו בשנים 1953-1956 פרמיות, בשיעור של 15 עד 20 אחוז מן הערך הכולל, שניתנו לענפים אלה מאחר שהם לא נהנו מהסדר הפמ"י. ענף היהלומים, שאף עליו לא הוחל הפמ"י, זכה בפרמיה של 400 פרוטות לדולר ערך מוסף החל בספטמבר 1954 ועד תחילת שנת 1956.²³ ביצוא המכונות, בו הונהג השער הפורמלי של 1.800 ל"י לדולר רק ביולי 1954, ניתנה פרמיה של 280 פרוטה לדולר ביוני-ספטמבר 1953, ו-320 פרוטה לדולר באוקטובר 1953 עד יוני 1954. פרמיה זו על הערך הכולל נועדה ליצור, לפי תחשיב משוער, שער של 1.800 ל"י לדולר לערך המוסף.²⁴

(2) הסדר הפרמיה לערך מוסף²⁵

בפברואר 1956 הונהג הסדר מקיף — אף שהיו כמה ענפים חשובים שחרגו מכלליו — של תשלום פרמיה אחידה בת 0.50 ל"י לדולר ערך מוסף. הפרמיה הועלתה ביולי 1956 ל-0.70 ל"י, ובפברואר 1957 — ל-0.85 ל"י לדולר, שיעור שלא השתנה עד ביטול ההסדר עם פיחות 1962.

בכל עיסקה צריך היה האוצר לקבוע מהו אחוז הערך המוסף ביצוא, כשהכוונה היא לערך המוסף, הנקי מכל תשומות יבוא — כולל תשומות יבוא ששימשו פירמה אחרת במשק לשם ייצור חומר-גלם לפירמה המייצאת. הערך המוסף (הנקי) הינו, איפוא, ערכו הכולל של היצוא פחות ערך תשומות היבוא בו — בין תשומות שנקנו על-ידי הפירמה המייצאת (שהן "הערך המוחלף הישיר"), ובין תשומות במוצרים מקומיים המשמשים חומר-גלם לפירמה המייצאת (שהן "הערך המוחלף העקיף"). במכירת מטבע החוץ לאוצר נקבעים ליצואן שני שערים: בעבור הערך המוחלף (הישיר והעקיף) נקבע השער הפורמלי — 1.800 ל"י לדולר; ובעבור הערך המוסף (הנקי) מעלים על השער הפורמלי את תוספת הפרמיה.

הסדר זה — יחד אם הסדר ה"הישבון" שיתואר להלן בעמ' 40 — נועד לקבוע שער חליפין כללי ליצוא (הגבוה מן השער הפורמלי בשיעור הפרמיה)²⁶. למעשה, לא בוצע

²² תיאור הפרמיות המיוחדות הללו שאוב מדוד פינס, שם, עמ' 43-47, 70-72.

²³ לכאורה קיימת היתה בענף היהלומים פרמיה של 800 פרוטות לדולר ערך מוסף גם לפני כן — עד ספטמבר 1954. אך מאחר שבאותה עת היו השער הפורמלי לרכישת יהלומי גלם, וכן השער לערך המוחלף ביצוא יהלומים, בגובה של 1 ל"י לדולר, היה למעשה קיום הפרמיה זהה עם קיום שער פורמלי של 1.800 ל"י לדולר, גם בעסקות ענף היהלומים. בספטמבר 1954 אמנם נקבע שער זה פורמלית ליצוא וליבוא הענף.

²⁴ ההנחה היתה, כי עד יוני 1954 השתמשו ליצוא המכונות ביבוא שנקנה לפני יוני 1953 — המועד בו הועלה שער החליפין הפורמלי ליבוא זה לגובה של 1.800 ל"י לדולר. מסיבה זו נבחר הסדר הפרמיה המיוחדת, במקום לקבוע ליצוא שער פורמלי של 1.800 ל"י לדולר.

²⁵ תיאור הסדר זה מבוסס על דוד פינס, שם, פרק ז'; ועל ספרי, שם, עמ' 111-114.

²⁶ דבר זה יידון בפרק הבא.

ההסדר — ואף לא ניתן היה לצפות שיתבצע — בדיוק בצורה האמורה. שיעור הערך המוסף לא חושב, בדרך-כלל, לעיסקה בודדת, אלא לקבוצת עיסקות. כך חושב תכופות שיעור הערך המוסף לסך היצוא של יצואן, שהיה מורכב, בדרך-כלל, מאוסף של מוצרים, שלעתים אף היו שונים מאד זה מזה.²⁷ לעתים חושב שיעור הערך המוסף ליצוא של ענף, המורכב ממכירותיהם של מספר יצרנים, ואשר שיעור הערך המוסף בתוצרתם אינו בהכרח אחיד. כן נערכו חישובי שיעור הערך המוסף ביצוא של הענף או של היצואן, בדרך-כלל, בהפסקות זמן ארוכות, ולא לכל עיסקה בנפרד. לסטיות מן העיקרון נודעת חשיבות בפירוש משמעותו הכלכלית של השער האפקטיבי שנוצר על-ידי ההסדר, שתידון בפרק הבא.

אף כי ההסדר נועד להיות כולל ומקיף, חרגו ממנו כמה ענפים וכן היצוא לארצות מסוימות, כאשר החריגים מן הסוג הראשון הם החשובים יותר. ההסדר לא חל על שלושת ענפי היצוא החשובים ביותר — הדרים, יהלומים ותחבורה, ולא על יצוא שירותי התיירות, שעצם טבעו מחייב הסדרים המיוחדים לו. גם בענפים אלה (מחוץ לתיירות) ניתנה הפרמיה מאז פברואר 1956, במידה שניתנה, על הערך המוסף ביצוא, אלא שרמתה שונה היתה מזו של הסדר הפרמיה הכללי. לגבי יהלומים, בוצע למעשה הסדר הפרמיה הכללי, ושיעור הפרמיה היה, בדרך-כלל, השיעור הקיים בכלל הענפים, אלא שמסיבות שונות הוצא לכאורה ענף זה מן המסגרת הכללית, והיה כפוף להסדרים מיוחדים.²⁸ בענף ההדרים הוחל במתן פרמיה בעונת 1958, כשיעורה נקבע כל שנה עם תום העונה (אף כי קיימות היו, בדרך-כלל, השערות מהימנות במשך העונה על גובהה של הפרמיה שתקבע). לעונת 1958 (נובמבר 1957–מאי 1958) נקבעה פרמיה של 0.25 ל"י לדולר ערך מוסף; בעונת 1959 — 0.36 ל"י; ב-1960 — 0.50 ל"י; וב-1961 — 0.70 ל"י לדולר. בעונת 1962 נקבעה פרמיה של 0.85 ל"י לדולר ערך מוסף על תקבולים שהגיעו לפני יום הפיחות. על הנותר שולם השער החדש של 3 ל"י לדולר. ליצוא שירותי התחבורה (ספנות ותעופה) לא ניתנה פרמיה אלא משנת 1959, שבה הוענקה לשירותי התעופה הפרמיה הרגילה של 0.85 ל"י לדולר ערך מוסף, ולשירותי הספנות — פרמיה של 0.12 ל"י. בשנת 1960 ו-1961 הועלה שיעורה של הפרמיה בספנות ל-0.36 ל"י לדולר.

כאמור, חרג ממסגרת ההסדר הכללי גם היצוא לארצות מסוימות, כשהאפליה היא בחלק מהמקרים לרעה ובחלקם לטובה: ליצוא אל ארצות שעמהן היו הסכמי תשלומים ("ארצות הקלירינג") לא ניתנה בתחילה פרמיה, ולאחר מכן אמנם הוענקה לו פרמיה אך בשיעור נמוך²⁹; ואילו ליצוא לארצות מערב אפריקה ומרכזה הוענקה, החל במארס 1957, פרמיה של 1.20 ל"י לדולר ערך מוסף, לעומת פרמיה של 0.85 ל"י שניתנה, כזכור, במסגרת הסדר הפרמיה הכללי.

²⁷ למעלה מכך: תכופות חושב לא הערך המוסף ביצוא אלא בסך הייצוא של היצואן הנידון — בעוד שמוצרי היצוא שלו עשויים היו להיות שונים במידה רבה מאלה שנועדו בעיקר לשוק המקומי.

²⁸ הסיבה העיקרית היתה, כנראה, רצון להימנע מביקורת חריפה של מתחריה של ישראל בשוק היהלומים — ובעקבותיהם של מוסדות בינלאומיים — על מתן עידוד ליצוא הענף, מעבר למתן השער הפורמלי.

²⁹ נושא זה יידון בפרק הבא.

פרק ב

לוח ב-5 מסכם את הנתונים על גובה הפרמיה ליצוא שלא במסגרת הסכמי תשלומים.

לוח ב-5: שיעורי פרמיות לערך מוסף ביצוא¹: 1962-1956
(ל"י לדולר-ערך-מוסף)

תעופה	ספנות	הדרים ²	ההסדר הכללי	
—	—	—	0.50	1956
—	—	—	0.70	עד יוני מילי ³
—	—	—	—	1957 ⁴
—	—	0.25	—	1958
0.85	0.12	0.36	0.85	1959
		0.50		1960
		0.70		1961
		0.85		1962 ⁵

¹ פרט לפרמיות ליצוא שנבעו מהסכמי הקלירינג; לגבי אלה — ראה דיון בפרק ג.

² הנתונים הם לשנים חקלאיות.

³ עד ינואר 1957.

⁴ החל בפברואר.

⁵ עד הפיחות של 9 בפברואר. לגבי ההדרים — כולל רק את ראשית עונת 1962.

(3) הסדרי הפרמיה ליצוא "שולי"

בסוף שנת 1958 הוחלט על מתן פרמיות מיוחדות לאותו חלק ביצוא שיעלה על סכום היצוא בשנת 1958, אשר ישולמו לפי החלטות מיוחדות של ועדה בינמשרדית לעידוד היצוא.³⁰ פרמיות אלו, בהיותן קשורות בהחלטות ספציפיות, לא היו אחידות, ואף עקרון קביעתן היה שונה ממקרה לחברו. בדרך כלל דנה כל החלטה ביצרן יחיד, ולא תמיד חל הסדר דומה על יצרנים אחרים באותו ענף. רק כאשר הענף מאורגן בהסכם, בצורה זו או אחרת, דנה ההחלטה בענף כולו.

לצד הפירוש הנזכר של המושג "יצוא שולי" נהגו גם וריאנטים אחרים. לעתים ניתנה הפרמיה המוגדלת לא על תוספת גלובלית ליצוא אלא על יצוא לארצות יצוא חדשות; אך לפעמים הותנתה הפרמיה בכך, שהיצוא לארצות "וותיקות" לא ירד, או שסך היצוא יעלה על זה של 1958. לעומת זאת הוגבלה, לעתים, הפרמיה המוגדלת לגידול היצוא לארץ מסוימת בלבד. יש גם שהפרמיה המוגדלת ניתנה ליצוא העולה לא על זה של 1958 אלא על מכסה אחרת — גבוהה או נמוכה מן היצוא של 1958. לעתים מוצאים פירוש מיוחד של פרמיה שולית: הפרמיה ליצוא כולו (ולא לשולי בלבד) הוגדלה כאשר היצוא עבר מכסה מסוימת. על-פירוב היתה הפרמיה המוגדלת קבועה (לענף או ליצואן הנידון); אך מצויים גם מקרים של פרמיה מודרגת, לפי מידת הגידול ביצוא. מצוי גם

³⁰ הוועדה החלה לקבל החלטות על פרמיות מסוג זה בעיקר בסוף 1959, אך תחולתן היתה רטרואקטיבית ליצוא של שנת 1959 כולה. סקירה תמציתית על החלטותיה של הוועדה לעידוד היצוא לגבי פרמיות שוליות מובאת בכרך הנספחים. במקום זה יסקרו רק עקרונותיהן של החלטות אלו.

מרכיבי השער האפקטיבי

לפחות מקרה אחד בו הדירוג הינו הפוך: במקרה זה ניתנת פרמיה מוגדלת ליצוא ברמה מסוימת, ואילו תוספת יצוא מעבר למיכסה זו אינה זכאית לפרמיה המוגדלת.

כאמור, לא היתה הפרמיה השולית אחידה, אך השכיחה ביותר היתה של 1.20 ל"י לדולר ערך מוסף, משמע, פרמיה העולה ב-0.35 ל"י לדולר על הפרמיה הרגילה (שהגיעה לעת הזאת ל-0.85 ל"י לדולר).

ההחלטות הספציפיות על הפרמיות השוליות נתקבלו, בעיקרן, בסוף שנת 1959 ובמשך 1960, ובמידה פחותה יותר — בשנת 1961. עם ביטול ההסדר הכללי של פרמיה לערך מוסף, בפברואר 1962, בוטלו גם הסדרי הפרמיה על יצוא שולי.

(4) הסדרי פרמיה מיוחדים³¹

נוסף להסדרי הפרמיה שתוארו לעיל, התקיימו בתקופה 1956–1961 הסדרים ספציפיים לענף יחיד או לענפים מעטים. היקפו הכללי של היצוא שעליו חלו הסדרים אלה לא היה רב, והגיע לכל היותר לאחוזים ספורים מן היצוא הכללי.

אחד מהם הינו "החזר יוקר דלק", שנהג בעיקר בענף המלט, בו מהווה תשומת הדלק חלק חשוב מהוצאות הייצור. למרות שמה של פרמיה זו, אין לראותה כסובסידיה של תשומה המשמשת ליצוא ולסיווגה בין סובסידיות אחרות מסוג זה, שתיסקרנה להלן, שכן פרמיה זו ניתנה בסכום קבוע לטון יצוא (משמע סובסידיה קצובה), ולא השתנתה בהתאם למחירו בפועל של הדלק ששימש כתשומה — שינוי שהיה מתחייב מהגדרת מטרתה של הפרמיה (דהיינו הוזלת הדלק עד למחיר מסוים קבוע).

פרמיות אחרות הוענקו מפעם לפעם ליצוא של כמה מוצרים לארצות מסוימות, כאמצעי לסתירת השפעתם של צעדים, שנקטו על-ידי אותן ארצות, הפוגעים ביצוא הישראלי. המדובר הוא בהטלת מכס מפלה על יבוא מוצרים אלה מישראל (בעיקר — דרום-אפריקה), ומתן סובסידיה ליצוא המתחרה ביצוא הישראלי (כפי שנעשה במקרה אחד על-ידי ממשלת ארצות-הברית).

הסדר נוסף הוא "החזר היטל", והוא נוגע ביצוא טכסטיל, אשר בייצורו משתמשים בין השאר, בסיבי סירן, צמר גולמי, פסולת צמר, וחוטני זהורית. באפריל 1956 נקבע היטל על חומרי-גלם אלה בגובה של 0.36 ל"י לדולר יבוא, וליצואני המוצרים המשי-תמשים בחומרים אלה נקבעה פרמיה מיוחדת (כתחליף להסדר הפרמיה הכללי) של 1.80 ל"י לדולר ערך כולל של היצוא; אך הותנה שסכומה של הפרמיה לא יעלה על סך תשלומיו של היצואן כהיטל על חומרי-הגלם. כתוצאה מכך, לא הגיעה הפרמיה הממוצעת בשנים 1956–1958, אלא לשיעור של 1.38 ל"י.

הסדר מיוחד נהג גם בענף התיירות, שלא נכלל, כזכור, בהסדר הפרמיה הכללי³². תחילה ניתנו הפרמיות בענף זה בהוזלת מחיריהם של מוצרים ושירותים מסוימים לתיירים, תוך מתן פיצוי לספקים על-ידי הממשלה. בסוף 1957 נקבעה הנחה בת 15 אחוז על מחיריהם של כמה מוצרים שנמכרו בחנויות מסוימות לתיירים, ובסוף 1959 הועלה שיעור ההנחה ל-20 אחוז. להסדר זה קראו "החזר מס קנייה", אך בפועל לא היה בינו לבין תשלומי מס קנייה ולא כלום. צעד נוסף היה הקפאת המחירים לתיירים בבתי מלון, ברמת 1956, ואת בעלי המלון פיצתה הממשלה בסכום שנקבע מפעם לפעם על-

³¹ התיאור בסעיף זה שאוב בעיקרו מספרו של פינס, שם, עמ' 44–47 ו-73–76.

³² תיאור מפורט יותר של ההסדרים בענף התיירות מופיע בכרך הנספחים.

פרק ב

סמך הגידול בהוצאות הייצור של בתי המלון. ב-1958 הגיע שיעורו של הפיצוי ל-20 אחוז. נוסף לכך פטורים היו התיירים מתשלום "מס שירות" בגובה של 10 אחוז המוטל בבתי המלון. במארס 1959 בוטלו כל ההסדרים, להוציא את הפטור האחרון הקיים עד היום, ובמקומם נקבעה פרמיה של 20 אחוז למטבע-חוץ הנמכר על-ידי תיירים. תחילה הוגבלה פרמיה זו להעברות התיירים במזומן; אך במארס 1960 הוחל תוקפה גם על העברות באגרות מלווה העצמאות והפיתוח. עצם מתן האפשרות לתיירים לממן את שהותם על-ידי מכירה לאוצר של אגרות אלו היווה, כמובן, פרמיה נוספת: מחיר השוק של האגרות בארצות-הברית, כפי שיוזכר בדיון על העברות הון, היה נמוך מערכן הנקוב, בעוד שבעת מכירתן של האגרות לאוצר קיבל התייר את המחיר הנקוב.

(5) תשלומים מתוך קרנות ענפיות

בשנים 1960-61 הוחל במתן תמיכה לענפים מסוימים, מתוך "קרנות השוואה" ענפיות.³³ במשרד המסחר והתעשייה הוקמו קרנות השוואה לשמונה ענפים; כותנה, צמר סרוק, לבידים, מלט, צמיגים, שלחים, אריחי קיר ויין. לכך יש להוסיף הסדרים דומים שהתנהלו במשרד החקלאות, בעיקר בענף הביצים. היקף היצוא לפי הסדרים אלה היה ניכר, והגיע בשנת 1961, למשל, ל-42 מיליון דולר, שהם כ-10 אחוז מכלל היצוא של מוצרים ושירותים באותה שנה, וקרוב לשליש מכלל היצוא שמחוץ להדרים, יהלומים ושירותים — ענפים שלגביהם לא היה מקום להסדר מעין זה.

מימון הקרן נבע מהיטל מיוחד, שנגבה מן היצרנים בענף, ויצואני הענף קיבלו פרמיה מיוחדת מן הקרן. בכמה ענפים חל ההיטל על חומרי-גלם מיובאים לשם ייצור לשוק המקומי, ובאחרים — על מוצרים מוגמרים הנמכרים בשוק המקומי. הקרן התנהלה במשותף על-ידי משרד המסחר והתעשייה ונציגי היצרנים בענף, וההיטלים נגבו בחלקם על-סמך צווים של שר המסחר והתעשייה, ובחלקם על-סמך הסדרים מוסכמים בין המשרד לענפים הנידונים. בענף הלבידים היה ההסדר שונה במקצת: כל יצרן התחייב לייצא מכסה קבועה ממוצרי. בתמורה, ניתן לענף לקבוע מחירים גבוהים בשוק המקומי. במידה שיצואו היה נמוך מן המכסה, שילם קנס לקרן (על הגודל החסר), ובמידה שעבר על מכסה זו — זכה בפרמיה מיוחדת מקרן ההשוואה הענפית, ליצוא העודף על מכסתו. בענף הביצים היתה צורה אחרת להסדר: היצרנים שיווקו את כל תוצרתם באמצעות מועצת הלול, אשר מכרה חלק מן התפוקה בשוק המקומי, ואת הנותר ייצאה. היצרן קיבל מן המועצה מחיר קבוע לתוצרתו — בלי שים לב לחלוקת תפוקתו הוא בין שני השווקים. הפיצוי על מחיר נמוך בחו"ל נעשה, אם כן, במסגרת מועצת השיווק עצמה — מתוך הכנסותיה בשוק המקומי.³⁴

³³ בענף המלט הוחל בהסדר כבר במארס 1959.

³⁴ מתיאור זה של פעולת הקרנות הענפיות ברור, כי אין הפעולה דומה לגמרי להסדרי הפרמיה האחרים, ולמעשה, לפי הגדרת הסדרי ה"פרמיה" הנקוטה כאן, אין תשלומי הקרנות הענפיות מהווים פרמיה. בפרק הבא תידון השאלה אם יש לראות בתשלומים אלה מרכיב של שער החליפין האפקטיבי ביצוא.

(6) פרמיות לתשומות ביצוא

כל הפרמיות שתוארו לעיל ניתנו לתפוקת היצוא — משמע, גודלן נקבע בכל מקרה בהתאם לגודל היצוא (אם ערכו הכולל ואם הערך המוסף שבו). אך היו גם תמיכות שניתנו לתשומות מסוימות ביצוא.³⁵ ביטויין הכמותי של תמיכות אלו, כמרכיב של שער החליפין האפקטיבי, לא נעשה במחקר הנוכחי כי הדבר היה דורש עבודה רבה מאד; ומדיעות כלליות על תמיכות אלו נראה, שהשקעת העבודה אינה מוצדקת, מאחר שגודלן זעום בהשוואה למרכיבים האחרים של השער האפקטיבי. במחקר זה לא תובא, לכן, אלא סקירה איכותית קצרה של סוגי התמיכה העיקריים בקבוצה זו.

אחד החשובים ביותר הוא מתן אשראי זול להון חוזר ליצוא, משמע, פרמיה לתשומת ההון.³⁶ הסדרי האשראי המוזל ליצוא היו רבים ושונים, ובמרבית השנים סופק האשראי המוזל מכמה מקורות ובמסגרת כמה הסדרים בעת ובעונה אחת. רק בסוף התקופה הנסקרת — באמצע שנת 1962 — גובשו הסדרי האשראי המוזל ליצוא במסגרת אחידה. האשראי המוזל סופק, בדרך-כלל, ברבית של 6 עד 7 אחוזים, והוא נחלק לאשראי במטבע ישראלי, שסופק על-ידי הממשלה, בנק ישראל, או מערכת הבנקים; ולאשראי במטבע-חוץ מספקים מחו"ל (למימון הערך המוחלף ביצוא) או מפת"ח.³⁷ גודלו של האשראי המוזל ליצוא נקבע בדרך כלל לפי אורכו המשוער של מחזור הייצור, צורכי המלאי של הענף, וחלקו של הערך המוסף ביצוא. אין מחקרים בדוקים על היחס הכמותי בין גודלו של האשראי ליצוא לבין גודלו של היצוא עצמו; אך מדיעות ומאגידקציות חלקיות קרוב לוודאי, כי לפחות בחלקה המאוחר של התקופה הנסקרת (וכן בשנים שלאחריה) סיפקו הסדרי האשראי המוזל ליצוא לפחות את כל האשראי שהיה דרוש בפועל לייצור ולשיווק של היצוא. עם זאת לא יכל מרכיב זה להיות בעל חשיבות כמותית מופלגת.³⁸

³⁵ פינס (שם, עמ' 22) מכנה את ההטבות המותנות בגודלו של היצוא "פרמיות ישירות". בעקבות זאת ניתן היה לכתוב את ההטבות האחרות "פרמיות עקיפות"; אך מושג זה עשוי להיות מובן שלא כהלכה, ונראה לי כי עדיף לכתוב את התמיכות הנדונות "פרמיות לתשומות". לכאורה ניתן לטעון, כי הערך המוסף ביצוא הינו אף הוא תשומה — אוסף תשומות גורמי הייצור המקומיים בייצור, בהבחנה מן התשומות המסופקות על-ידי היבוא (שהן הערך המוחלף). אולם מן הדיון בפרק הבא יובהר, שהגדרה מעין זו אינה שימושית למטרותינו, שכן את תשומת היבוא ביצוא אין להביא כלל בחשבון, כך שהתשומות הכלולות בערך המוסף מייצגות את כל ערכו (הרלבנטי למטרתנו) של המוצר.

³⁶ מעבר לסוג זה של תמיכה, ניתן כמובן גם לדבר על מתן אשראי לזמן ארוך בתנאים נוחים (כגון, במסגרת תקציב הפיתוח), או אף מענקים, לענפים המתעדים לייצא את תפוקתם — כולה או חלקה. צעדים מעין אלה נמנו לבטח על האמצעים החשובים ביותר שננקטו על-ידי הממשלה; אך הכללתם במסגרת שער החליפין האפקטיבי פירושה, למעשה, כלילת כל אמצעי המדיניות הננקטים בידי הממשלה, והמשפיעים בצורה זו או אחרת על גודלו של היצוא, כמרכיבים של השער האפקטיבי. הגדרה רחבה זו אינה נראית רצויה מבחינה מושגית, ונסיון למדוד את שער החליפין בהגדרה מעין זו נראה גם בלתי מעשי.

³⁷ "פקדונות תושבי חוץ", במטבע חוץ, בבנקים מקומיים.

³⁸ לשם המחשה נניח: אורכו של מחזור הייצור הינו 4 חודשים, והוצאות הייצור המשתנות מתחלקות על-פני תקופה זו בקו ישר; אין כל הוצאות ייצור קבועות; הערך המוסף מהווה 50 אחוז מן הערך הכולל ביצוא. בהנחות אלו, הורדתו של שער הרבית באחוז אחד תהווה פרמיה של ששית האחוז מערכו הכולל של היצוא, או של שליש האחוז מן הערך המוסף בו. ייתכן מאוד כי בשנים שלאחר התקופה הנסקרת סיפקו למעשה הסדרי האשראי המוזל

תמיכה אחרת לתשומה הינה השתתפות הממשלה בהוצאות הובלת היצוא — בארץ ומעבר לים — בכמה מקרים שבהם היו הוצאות ההובלה גבוהות מן הרגיל. התמיכה נעשתה בצורה של הענקת כספית רגילה, או בצורה של קביעת מחירי הובלה נמוכים כאשר חברת ההובלה שייכת לממשלה (כגון רכבת ישראל) או שלממשלה יד בקביעת מחיריה (כגון "צים"). גם כאן ניתן לשער, כי רק במקרים ספורים היתה התמיכה בעלת היקף כמותי חשוב.

לסעיף זה ניתן, אולי, לשייך גם את ההוזלה בדמי רציף הנגבים על ידי הממשלה: גובהם בנמל חיפה היה, במרבית השנים, שני אחוזים מערכו של מטען יבוא, ואילו במטעני יצוא, הסתכמו דמי הרציף ברבע אחוז בלבד. אם שני אחוזים מהווים הערכה נכונה של ההוצאות הממשיות תמורתן משולמים דמי הרציף (ואין בהן הבדל בין מטעני יצוא למטעני יבוא), ניתן לראות זאת כפרמיה להוצאות ההובלה ביצוא, בגובה של 1.75 אחוז מערכו הכולל של היצוא. אך לעומת זאת אם דמי הרציף גבוהים מן ההוצאות האמורות, ניתן לומר כי התשלום מהווה (כולו או חלקו) היטל על היבוא, ואי-הטלתו על היצוא אין לראותו כתמיכה — ממש כשם שאי-גביית מכס מן היצוא אין פירושו תמיכה ביצוא. למעשה ניתן לשער, כי דמי הרציף בגובה של שני אחוזים מערך המטען מורכבים משני האלמנטים גם יחד — תשלום עבור שירותים המסופקים על-ידי הממשלה (או גופים אחרים), והיטל על היבוא.³⁹

ולבסוף נזכיר גם את ה"הישבון" (drawback) אף כי הסדר זה — הגם שהוא מהווה תמיכה כביכול בתשומות מסוימות (תשומות היבוא) — אינו צריך להיכלל בין מרכיבי שער החליפין האפקטיבי, כפי שיובהר בפרק הבא. הסדר זה נועד להבטיח, כי השער האפקטיבי לתשומת היבוא, בעת קנייתה על-ידי יצואן, ישווה לשער הקיים בעת מכירתה על-ידי כחלק מן הערך הכולל ביצוא. כדי להשיג דבר זה הוחזרו ליצואנים תשלומי המכס וההיטלים על תשומות היבוא ("הערך המוחלף") הכלולות ביצוא. בדרך כלל, לא "הוחזרו" התשלומים הנידונים, אלא לא נגבו מלכתחילה: בעת יבוא התשומות האמורות, היה יצואן פטור מתשלומי המכס וההיטלים אם הצהיר כי היבוא הנידון נועד

פרמיה גבוהה יותר ממה שניתן לצפות מהמחשה זו, שכן קרוב לוודאי כי הסדרים אלה העניקו אשראי רב מן הדרוש למימון היצוא. כך, למשל, סופק אשראי במטבע-חוץ ליצוא תעשייתי (מחוץ ליהלומים), לשנת 1963/64, לתקופה של 180 יום. בהנחה של חלוקת ההוצאות בצורה של קו ישר, מניח משך אשראי זה מחזור ייצור של שנה תמימה — גודל הנראה מוגזם, בממוצע לייצור התעשייתי. בצורה זו הגיעה הפרמיה שניתנה על-ידי האשראי המזול לשיעור לא-מבוטל. בשנת 1963, למשל, הגיעה יתרת האשראי הממוצעת ליצוא התעשייתי (להוציא יהלומים) לכ-170 מיליון ל"י (מזה קרוב ל-100 מיליון ל"י במטבע-חוץ). שער הרבית על אשראי זה היה כ-6 אחוז, ובהשוואה לשער הרבית של 11 אחוז שנהג באשראי לייצור תעשייתי שלא נועד ליצוא, מהווה הוזלת האשראי פרמיה של 8.5 מיליון ל"י למשך שנה. גודלו של היצוא הנידון הגיע באותה שנה ל-420 מיליון ל"י (בשער החליפין הפורמלי, של 3 ל"י לדולר), והערך המוסף היווה, כנראה, כמחצית מגודל זה. מכאן, שהפרמיה באמצעות האשראי המזול ליצוא זה הגיעה לכ-2 אחוז מן הערך הכולל של היצוא, ולכ-4 אחוז מן הערך המוסף.

³⁹ דיון מקיף על נושא זה מצוי בעבודתו של חיים לובין, מדיניות התעריפים בנמלי ישראל (עבודת גמר למ.א., האוניברסיטה העברית בירושלים, 1956). לובין נוטה לדעה כי יש לראות את דמי הרציף כהיטל על היבוא.

מרכיבי השער האפקטיבי

לייצור לשם יצוא, והתחייב לשלם את המוטל אם לא יבצע את היצוא וישתמש ביבוא כתשומה לייצור לשוק המקומי.

ב. הסדרי תגמול בשוק המקומי⁴⁰

בהבחנה מהפרמיות ששולמו על-ידי הממשלה במישרין, היו הסדרים לפיהם איפשרה הממשלה ליצואן לקבל תגמול על יצוא על-ידי הפקת רווחים ממכירות לשוק המקומי. הסדרים אלה הינם משני סוגים: החשוב שבהם הינו הסדר הפמ"ז, והשני, שחשיבותו מועטת בהרבה, הוא הסדר ה"הצמדה".

(1) הסדר הפמ"ז

הסדר זה היה קיים כמעט מראשית התקופה הנסקרת, ושמו — פקדונות מטבע זר — מעיד על מקורו. ליצואנים ניתנה אפשרות שלא למכור לאוצר את תמורת יצואם, כולה או חלקה, והותר להם לשווקה ברשותם בצורת פקדונות במטבע-חוץ, בבנקים מקומיים, הניתנים למשיכה לצורך רכישת חומרי-גלם מחו"ל, הדרושים לשם הפקת היצוא. הדבר היה בעל חשיבות מרובה בשנים הראשונות של התקופה, כאשר הסדרי הקצבת מטבע היו מסורבלים במיוחד, ולעתים תכופות נדחו, או הושהו לתקופה ארוכה, בקשות להקצבת מטבע-חוץ לשם רכישת חומרים, בשל הפער הרציני בין כמות מטבע-החוץ שהיתה מצויה לבין הדרישות לו. אך משמעות זו של הפמ"ז הינה מוגבלת; שהרי אין זו אלא הקלה מינהלית, הגם שהיא עשויה להיות, לעתים קרובות, חשובה⁴¹.

למעשה, היתה לפמ"ז משמעות רחבה בהרבה. כבר במחצית 1951 ניתנה ליצואנים בענפים רבים אפשרות להשתמש בחלק מפקדונותיהם במטבע-חוץ — שהתקבלו כתמורה ליצואם — לא לשם רכישת חומרי-הגלם הדרושים ליצוא, אלא גם לשם רכישת מוצרים אחרים בחו"ל. היצואנים רשאים היו להותיר ברשותם מטבע-חוץ לא רק בכמות הדרושה למימון רכישת חומרי-הגלם ליצוא, אלא גם בשליש מהערך המוסף הגולמי ביצוא (את שני השלישים הנותרים חויבו למכור לאוצר בשער הפורמלי — 0.357 ל"י לדולר — שהיה קיים באותו זמן). ביתרה זו יכולים היו להשתמש לרכישת המוצרים בחו"ל, ומכירתם בשוק המקומי ללא פיקוח מחירים. בתנאים של הגבלה חמורה על יבוא מוצרים מעין אלה, יצרה אפשרות זו מקור לרווחים גבוהים, שסיפקו ליצואן תמורה נוספת ליצוא שביצע, ותמורה זו הריהי מרכיב של השער האפקטיבי. לאחר הפיחות של פברואר 1952 שונה במקצת ההסדר: חלקו של הערך המוסף שצריך למכור לאוצר הוקטן לשליש; בשליש השני הותר ליצואן לרכוש בחו"ל מוצרים "חיוניים", ולמוכרם בשוק המקומי במחירים הנתונים לפיקוח. ניתן לשער, כי אף מחירים אלה הותירו ליצואן רווח גבוה מן הגורמלי, אף כי בוודאי לא גבוה כבאותם מוצרים הפטורים מפיקוח, שאותם רשאי היה כמקודם לרכוש בשליש הנותר מהערך המוסף⁴².

במאי 1953, כאשר החלה העלאת שער החליפין הפורמלי ליצוא מ-1.000 ל-1.800 ל"י לדולר, שוותה לפמ"ז מתכונת מסודרת, שנשארה ללא שינויים עקרוניים במשך שש שנים. ההסדר הקיף כמעט את כל ענפי היצוא, אך נעדרו ממנו שני החשובים ביותר — ההדרים

⁴⁰ הדיון בסעיף זה מבוסס במידה רבה על דוד פינס, שם, פרק ה ועל ספרי, שם, עמ' 110-105.

⁴¹ פינס, שם, מכנה הסדר בעל משמעות מוגבלת זו כ"פמ"ז טכני".

⁴² תיאור זה של ההסדר ב-1951 וב-1952 מבוסס על Alex Rubner, שם, עמ' 138.

והיהלומים. היצואן פטור היה מלמכור לאוצר את תמורת יצואו, וכולה נשארה לשימושו. בחלקה, כמקודם, היה עליו להשתמש למימון הערך המוחלף (הגלוי) — חומרי-גלם הדרושים ליצוא.⁴³ החלק האחר — תמורת הערך המוסף (הגולמי) — נשאר לרשות היצואן לשם רכישת מוצרי יבוא למכירה בשוק המקומי, אולם בהבחנה מן המצב הקודם, אין הוא רשאי לייבא מוצרים מוגמרים אלא חומרי-גלם בלבד, המצויים ב"קו הייצור" שלו. רווחיו של היצואן אינם מופקים, לכן, ממכירה ישירה של היבוא בשוק המקומי אלא ממכירת המוצרים אשר ייצר בעזרת חומרי-הגלם המיובאים. למעשה היו מקרים רבים, שבהם הופקו הרווחים על-ידי מכירה ישירה של חומרי-הגלם ליצרנים אחרים. "קו הייצור" הוגדר, בדרך כלל, בצורה רחבה למדי: לא נדרש מן היצואן לייבא חומרי-גלם בפורוציות הדרושות לייצורו, והיצואן יכל לרכז את קניותיו בחומר-גלם מיובא כלשהו, כל עוד השתמש בחומר-גלם זה, במידה גדולה או קטנה, בייצור. דבר זה יעשה היצואן — כפי שקרה תכופות — באותם מקרים בהם יפיק ממכירת חומר-הגלם רווח גדול יותר משיפיק מעיבוד עצמי של חומרי-גלם מיובאים. ברור, כי הרווחים הנוצרים בשיטת הפמ"ז, שנועדו לשמש תמורה נוספת ליצוא, קיימים רק כאשר חומרי-הגלם הנידונים אינם ניתנים ליבוא חופשי.⁴⁴

במקרים שונים הורשה היצואן להעביר את זכות הפמ"ז שלו לספקים מקומיים של חומרי-גלם: במקום לקנות חומרי-גלם בחו"ל, קנה אותם מיצרנים מקומיים, תמורת מטבע-חוץ מיתרת הפמ"ז שלו. היצרן המקומי, מוכר חומרי-הגלם, נראה אז כאילו היה אף הוא יצואן, ובמטבע-החוץ שקיבל רשאי היה להשתמש כאילו היה בעליה המקוריים של יתרת הפמ"ז. הסדר זה איפשר ליצרן המקומי, במקרים אלה, למכור ליצואן המקורי חומרי-גלם במחיר שאינו עולה (במטבע-חוץ) על מחיר החומרים בחו"ל; מחיר זה נמוך מן המחיר שהיה נוקב (תוך שימוש בשער החליפין הפורמלי) בתנאי מכירה רגילים; שכן מטבע-החוץ שקיבל היצרן המקומי בתמורה לחומרי יבוא איפשר לו להפיק רווחים גבוהים מן הרגיל, על-ידי שימוש במטבע-חוץ למימון יבוא.

ה"ליברליזציה" ביבוא חומרי-הגלם שהחלה ב-1956,⁴⁵ צימצמה את גודלם של התגמולים הכלולים בשיטת הפמ"ז. כאמור, קיימים התגמולים רק כאשר המוצרים, המיובאים על-ידי בעל הפמ"ז, אינם חופשיים ביבוא. הליברליזציה של היבוא, לעומת זאת, משמעה, התרת היבוא לכל דורש, ולכן בהבאת מוצר הכלול במסגרת הליברליזציה אין בעל הפמ"ז עשוי להפיק רווח מיוחד. אך למעשה נותר תכופות פיצוי מסוים לבעל הפמ"ז גם במקרה זה: כזכור, לוותה הליברליזציה בהטלת מכסים והיטלים מיוחדים

⁴³ התיאור מבוסס על ההנחה, שגודלו של היצוא הנידון עומד ברמה קבועה. כאשר גדל היצוא, גדל עמו הסכום הנדרש למימון חומרי-הגלם המיובאים לייצור מחזור יצוא "חדש" ועולה על תמורת הערך המוחלף במחזור היצוא ה"קודם". במקרה זה — כאשר היצואן הודיע מראש על כוונתו להגדיל את היקף יצואו — לא נפגעה יכולתו להשתמש בערך המוסף של היצוא ה"קודם" למימון יבוא לשוק המקומי; שכן קיבל "אשראי" במטבע-חוץ, לשם מימון היבוא הנוסף הדרוש, תוך התחייבות להחזירו לאחר ביצוע היצוא המוגדל.

⁴⁴ מתיאור זה יובן גם, כי אי-החלת הפמ"ז על ענפי ההדרים והיהלומים אינו בעל משמעות, שכן ענפים אלה ממילא לא היו עשויים להיוקק להסדר זה. הענפים הנידונים מוכרים כמעט את כל תפוקתם בחו"ל, ויבוא חומרי-הגלם הדרושים להם לייצור ממילא לא היה מוגבל על-די הממשלה.

⁴⁵ ראה עמוד 24 לעיל.

מרכיבי השער האפקטיבי

על המוצרים שיבואם הותר. היבוא שבוצע על-ידי בעל פמ"ז היה אמנם חייב במכס, כיבוא אחר, אך היה פטור מן ההיטל. רווחו המיוחד של בעל הפמ"ז מיבואו מגיע, אפוא, לגובהו של ההיטל⁴⁶. בכל מקום, שבו אין קיים היטל, לא נותר כמובן טעם, לאחר ליבר-ליזציה של היבוא, בהיזקקות לשיטת הפמ"ז.

גורם חשוב אחר, שהביא לצמצום היקפה של שיטת הפמ"ז, היתה הנהגתה של שיטת הפרמיה לערך מוסף, שהפעלתה החלה, כזכור, בפברואר 1956. עד אז היתה בידי היצואן הברירה שלא להיזקק להסדר הפמ"ז, אלא למכור את תמורת יצואו לאוצר בשער החליפין הפורמלי (שהיה באותה עת 1.800 ל"י לדולר). לאחר הנהגת הפרמיה, עלה ערכה של אלטרנטיבה זו: היצואן המוכר את תמורת יצואו לאוצר מקבל עתה תמורת הערך המוסף ביצוא תוספת — בגודלה של הפרמיה — לשער החליפין הפורמלי. את תמורת הערך המוחלף — תשומת היבוא — מוכר הוא אמנם בשער החליפין הפורמלי בלבד; אך לעומת זאת יכול הוא לרכוש את מטבע-החוץ, הדרוש למימון תשומות יבוא אלו, בשער החליפין הפורמלי — במקום לממן יבוא זה מיתרות הפמ"ז שלו. היצואן לא יבחר, לכן, בהסדר הפמ"ז, אלא אם הוא מבטיח לו רווח מיוחד (מעל לגורמלי) בגובה השווה לפחות לרווח של הפרמיה. למעשה זנחו כמה ענפים, עם הנהגת הפרמיה, את הסדר הפמ"ז; בענפים רבים אחרים נמכר חלק מתמורת היצוא לאוצר, בעוד שחלק אחר הושאר כיתרות פמ"ז⁴⁷.

החל ב־1956 ננקטו צעדים, שנועדו במפורש לצמצם את תחולתו של הסדר הפמ"ז. צעד אחד בכיוון זה היה ביטולה בכמה ענפים של יתרת הפמ"ז הנובעת מן הערך המוחלף הסמוי: כזכור, צריך היה היצואן בעל יתרת הפמ"ז לממן בדרך כלל מיתרתו את הערך המוחלף הגלוי בלבד — תשומות היבוא הנקנות על-ידיו במישרין. עודף התמורה על גודל זה הינו הערך המוסף הנקי בצירוף הערך המוחלף הסמוי (שהינו תשומות היבוא שלא נקנו על-ידי היצואן במישרין, אלא כלולות במוצרים ושירותים שנקנו על-ידי מיצרנים מקומיים אחרים, כגון: דלק הכלול בחשמל שהוא רוכש, או תשומות היבוא הדרושות לייצור שירותי ההובלה של חברה ישראלית, הנקנים על ידי היצואן). עתה שונה ההסדר כך שהיצרן צריך היה למכור לאוצר — בשער החליפין הפורמלי — אותו חלק מתמורת היצוא, השווה, לפי חישובי האוצר, לסכום הערך המוחלף הסמוי⁴⁸. האוצר החל לצמצם גם את גודלה של יתרת הפמ"ז: בעוד שבתחילה לא הוגבלה יתרת הפמ"ז, ברוב הענפים בהם חל הסדר זה, צומצמה זכות זו — החל ב־1956, ובעיקר מ־1958 — בענפים רבים לחלק מתמורת היצוא בלבד. במקרים מסוימים הורד חלקה של תמורת היצוא, שהיצואן רשאי לשמרה כיתרת פמ"ז, לגובה שיעורו של הערך המוחלף הגלוי בלבד — שפירושו, למעשה, ביטול גמור של התגמול הכלול בשיטת הפמ"ז, והפיכתו של ההסדר ל"טכני" בלבד. ואמנם, בשלב הסופי של תהליך זה, בסוף 1959, בוטל הסדר הפמ"ז לגמרי. את מקומו תפס הדממ"ה ("דמי מחזור מטבע-חוץ"), שהיה דומה לפמ"ז ה"טכני": היצואן רשאי היה לשמור, מתמורת יצואו, את

⁴⁶ לפי ההגדרה שנבחרה כאן, מהווה פיצוי זה פרמיה, שכן הוא משולם על-ידי הממשלה. פרמיה זו לא היתה, כמובן, אחידה לכל המוצרים, אלא שונה מענף לענף לפי הרכב תשומות היבוא בענף וגודלם של ההיטלים על תשומות אלו.

⁴⁷ בענף מוצרי הצמר זכאי היה היצואן לקבל את הפרמיה נוסף להסדר הפמ"ז; ראה לוח ב־7.

⁴⁸ חישוב זה לא נעשה בנפרד לכל יצואן, אלא כשיעור כללי, במשותף לכל הענף.

פרק ב

הסכום הדרוש לו למימון תשומות היבוא ביצוא. בהסדר הדמ"ח אין, לכאורה, כל "תגמול" ליצואן, אלא יש בו הקלה מנהלית בלבד — שבשנים בהן היה נהוג ההסדר כבר לא היתה בעלת חשיבות רבה; אך למעשה, שיעורה של תמורת היצוא שנותרה בידיו היה, לעתים, גבוה משיעורו של הערך המוחלף הגלוי, והיצואן יכל להשתמש בחלק מיתרת הדמ"ח לשם רכישת מוצרי יבוא למכירה בשוק המקומי. עם הפיחות של פברואר 1962 בוטל אף הסדר הדמ"ח.

(2) הסדרי "הצמדה"

בדומה לשיטת הפמ"ז, איפשרו הסדרי ההצמדה פיצוי היצואנים, על-ידי מתן אפשרות של קבלת רווחים מיוחדים בשוק המקומי: ניתנו ליצואנים רשיונות ליבוא חומרי-גלם, שיבואם מקוצב, באחוז מסוים מערך יצואם⁴⁹. בין הפמ"ז לשיטת ההצמדה קיימים הבדלים חשובים, שעיקרם: (א) שיטת הפמ"ז היתה, עקרונית, זהה בכל הענפים וחלה על מרבית היצוא התעשייתי, אף כי גודל הרווחים המיוחדים, ובכך גודלו של מרכיב זה בשער, היה שונה מענף לענף. שיטת ההצמדה, לעומת זאת, חלה על ענפים ספורים בלבד (החשוב בהם היה ענף השוקולד והמתקים), ואף בהם היתה שונה מענף אחד למשנהו (שיעור ההצמדה היה שונה); (ב) כפי שהוסבר לעיל, נבעו רווחי הפמ"ז מן הערך המוסף (הגולמי) ביצוא, וכגודלו כן גודל היבוא שיכל היצואן לרכוש לשם מכירה בשוק המקומי. בשיטת ההצמדה, לעומת זאת, נקבע גודלו של רשיון היבוא (למכירה בשוק המקומי), והרווחים המתאפשרים על-ידי, בהתאם לערכו הכולל של היצוא; (ג) יצואן שנזקק להסדר הפמ"ז לא קיבל הטבה אחרת: מרכיב שער החליפין הנובע מרווחי הפמ"ז היווה תוספת יחידה לשער החליפין הפורמלי. לא כן בשיטת ההצמדה: היצואן מכר לאוצר את כל תמורת יצואו בשער החליפין הפורמלי בתוספת פרמיה, ובנוסף על כך הקציב לו האוצר, בשער החליפין הפורמלי, את מטבע החוץ הדרוש לו לשם יבוא למכירה בשוק המקומי. יצואן זה נהנה לכן, משתי הטבות: הפרמיה, ורווחי המכירה בשוק המקומי.

(3) נתונים כמותיים

על גודלו של מרכיב שער החליפין הנובע מהסדרי הפמ"ז וההצמדה אין נתונים ישירים, מאחר שמרכיב זה נוצר על-ידי הפקת רווחים בשוק המקומי, שאותם יש לאמוד כדי להגיע לגודלו של המרכיב הנידון. לעתים נמכרו חומרי-הגלם המיובאים ליצרנים אחרים — ובמקרים אלה מקבל הרווח האמור ביטוי מיידי בשוק. במקרים אחרים, בהם השתמש היצואן-יצרן בעצמו בחומרי-הגלם (ולהלכה, דרך זו היא היחידה בה חייב היה ללכת) היה צורך לחשב את הרווחים המיוחדים הכלולים בהפקתו ומכירתו של המוצר המוגמר. חישובים אלה הינם קשים לביצוע, ולעתים בלתי אפשריים. מסיבה זו לא נעשה במחקר הנוכחי נסיון למצוא את גודלו הכולל של המרכיב הנידון. במחקרים קודמים נערכו כמה חישובים חלקיים, אשר תוצאותיהם מוצגות בלוח ב-6. בעבודה הנוכחית בוצעו מחקרים על ענפים ספורים, בשנים מסוימות, שלגביהם ניתן החישוב להיעשות. הממצאים של מחקרים אלה מופיעים בכרך הנספחים, ותמציתם מובאת בלוח ב-7.

⁴⁹ לעתים נקבעה ההצמדה בצורה שונה במקצת: ליצואנים בענף כולו הוקצב ערך מסוים של יבוא חומרי-גלם. היצואן הבודד זכה ברשיון יבוא, מתוך הקצבה זו, בגודל פרופורציוני לחלקו של היצואן בסך יצוא הענף.

לוח ב-6: רווחי פמ"ז: 1954-1958¹

ל"י לדולר - ערך-מוסף	ל"י לדולר - ערך-מוסף		
		1954	1957 (טכסטיל והלבשה)
1.747	2.000	מזון	חוטי צמר
1.284	1.350	טכסטיל והלבשה	אריגים ובדים
2.146	1.500	עור והנעלה	מעילי גשם
1.405	1.750	כימיקלים	מוצרי סריגה
2.189	1.000	מתכת	גרבים טריקו ולבנים
2.957	0.700	לבידים	בגדיים
2.442	0.200	צמיגים	קונפקציה של טכסטיל
1.310	1.200	שונות	שונות
1.700	1.240	ממוצע משוקלל	ממוצע משוקלל
		1956	1958-1957
	2.759	לבידים	לבידים
22.634			

¹ בשנים אלו היה השער הפורמלי 1.800 ל"י לדולר, ולכן השער האפקטיבי הינו 1.800 ל"י + רווח הפמ"ז המצוין בלוח.

² מתייחס רק לחלק מן הערך המוסף (והשאר נכלל בהסדר הפרמיות). שער החליפין הממוצע (פרמיות ורווחי פמ"ז גם יחד) היה 3.759 ל"י ב-1957, ו-3.429 ל"י ב-1958.

מקור: 1954 — שמואל גוטליב, "מחקר הסובסידיות בישראל", דין-וחשבון שנת מס' 3: 1956, ירושלים, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, 1957.

ענף הטכסטיל—דוד פינס, פרמיות ישירות ליצוא בישראל 1952-

1958, ירושלים, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, 1963, עמ' 61, 62.

לבידים — כרך הנספחים.

לוח ב-7: שערי חליפין אפקטיביים בענף הצמר: 1959-1961
(ל"י לדולר)

טוייה	אריגה	הלבשה	סריגה	
				1959-1960 (עד מארס)
2.00	2.00	2.00	2.00	רווחי פמ"ז והצמדה
0.85	0.85	0.85	0.85	פרמיה ישירה
24.65	34.48-3.80	34.26-3.80	44.27	השער האפקטיבי ¹
				1960 (מאפריל)
1.60	50.02	2.00	2.00	רווחי פמ"ז והצמדה
1.20	2.63	2.63	63.00-0.85	פרמיה ישירה
4.60	74.45	74.42	44.35-3.17	השער האפקטיבי ¹
				1961
50.20	0.48	0.30	—	רווחי פמ"ז והצמדה
2.00	2.00	2.00	2.00	פרמיה ישירה
4.00	84.28	84.10	3.80	השער האפקטיבי ¹

(הערות ומקור בעמוד הבא)

הערות ומקור ללוח ב-7:

- ¹ השער האפקטיבי הינו סיכום של השער הפורמלי בשנים הנדונות, דהיינו: 1.80 ל"י לדולר, פלוס רווחי הפמ"ז וההצמדה והפרמיה הישירה. בחלק מהמקרים החישוב הוא שונה במקצת, כמפורט בהערות הבאות.
 - ² נוסף להטבות הכלולות בשער ניתנה ליצואני הטוייה הקצבה חד-פעמית בסך 340 אלף דולר, שהעלתה את שער הדולר-ערך-מוסף ל-5.56 ל"י.
 - ³ התחום מציין גבול תחתון וגבול עליון לשער האפקטיבי. השער בתוך התחום נקבע לכל יצואן בהתאם להיקף יצואו — ככל שעלה היצוא כן גדל אחוזו הערך המוסף הזכאי לפרמיה ישירה נוסף לפמ"ז (עד למכסימום של 80 אחוז מן הערך המוסף בענף האריגה ומכסימום 50 אחוז מן הערך המוסף בענף ההלבשה).
 - ⁴ השער במקרה זה אינו מהווה סיכום אריתמטי של כל המרכיבים, היות והטבות הפמ"ז וההצמדה (בנוסף לפרמיה) חלו רק על חלק מהערך המוסף, בעוד שהחלק הנותר זכה בפרמיה ישירה בלבד. השער הנתון מהווה ממוצע משוקלל של שתי התמורות.
 - ⁵ רווחי הצמדה בלבד.
 - ⁶ הפרמיה הישירה היתה מדורגת בהתאם להיקף היצוא. המספרים מציינים גבול תחתון ועליון. שער זה חל על כ-75 אחוז מהיצוא. היצוא הנותר זכה בשער נמוך יותר.
 - ⁷ חל רק על יצוא מ-100 אלף דולר ומעלה. רוב היצוא נכלל בתחום זה.
- מקור: כרך הנספחים.

לוח ב-8: היקף היצוא שנוקק להסדר הפמ"ז: 1956-1960
(אלפי דולר)

הערך המוסף שנוקק לפמ"ז ¹		הערך המוסף		שנים
אחוזים [[3) ÷ (1) =]	מספרים מוחלטים [(1) - (2) =]	שנמכר תמורת פרמיה	ערך מוסף	
(4)	(3)	(2)	(1)	
13.9	7,682	47,388	55,070	1956
9.1	6,470	64,608	71,078	1957
5.9	4,254	68,228	72,482	1958
3.6	3,076	82,590	85,666	1959
4.3	4,217	93,145	97,362	1960

¹ טורים (3) ו-(4) לא חושבו במישרין אלא כשארית, ולכן תיתכן טעות מסוימת בהערכת היקף היצוא שנהגה מהסדר הפמ"ז.

מרכיבי השער האפקטיבי

במחקר זה ניתן למדוד, בצורה עקיפה, את מידת ההיזקקות לשיטת הפמ"ז בשנים 1959-1956. כזכור, רשאים היו יצואנים, שלגביהם חל הסדר הפמ"ז, לבחור במקומו בהסדר הפרמיה לערך מוסף. מנתוני המחקר על סך-כל היצוא בענף ועל יצוא הענף שנוקט לשיטת הפרמיה, ניתן להסיק את גודלו של יצוא הענף שבוצע במסגרת הסדר הפמ"ז. הנתונים שהוסקו בצורה זו על גודלו של היצוא שנוקט להסדר הפמ"ז, ועל חלקו של יצוא זה בסך היצוא של כל ענף, מובאים בלוח ב-8.

4. הסדרי שער החליפין ביבוא ההון

יצוא הון היה, במשך כל התקופה הנסקרת, חסר חשיבות; ממילא אינו כדאי העיסוק בשער החליפין ליצוא זה.⁵⁰ יבוא ההון, לעומת זאת — בין בחשבון ההון, בין בחשבון ההעברות החד-צדדיות — היה ניכר ביותר. חלק מן ההסדרים ביבוא הון נסקרו כבר בפרק זה, בגלל קשריהם עם יבוא המוצרים והשירותים, ויוזכרו כאן בקצרה. סעיף זה יעמוד על אותם הסדרים, המיוחדים ליבוא ההון, משמע, שאין להם השתקפות ישירה ביבואם של המוצרים והשירותים.

את יבוא ההון ניתן לחלק למקורות העיקריים הבאים, המנויים לא-דווקא לפי סדר חשיבותם: העברות משקיעים פרטיים; מתנות ותמיכות מחו"ל; רכוש עולים; פיצויים אישיים מגרמניה; העברות של מוסדות ציבור ומוסדות-ללא-כוונת-רווח; ויבוא ההון של הממשלה. מחוץ לאלה, מצויים מספר פריטים נוספים (כגון תקבולי פנסיה שלא מגרמניה), שאינם בעלי משמעות כמותית.

בין הסדרי שער החליפין בתחום יבוא ההון יש הנוגעים ביבוא הון מכמה מקורות, ואינם מוגבלים לאחד מהם. החשוב ביניהם הינו היבוא ללא תשלום, שכבר נידון בפרק זה. כזכור, מומן היבוא ללא תשלום על-ידי יבוא הון של משקיעים פרטיים מחו"ל, של עולים ומתנות. למעשה מומן חלק מהיבוא ללא תשלום גם מהעברות של מוסדות, אף כי בדרך כלל לא היו העברות אלו חוקיות, או לפחות לא התאימו לעקרונות המוצהרים של ההסדר. לכאורה, היו הסדרי היבוא ללא תשלום מוגבלים, לעתים, למקור מסוים של יבוא הון, כמו, למשל, ה"סקריפ", שבא לאפשר העברת מתנות בלבד; אך למעשה, היווה היבוא ללא תשלום במקרים אלה צנור להעברת הון גם ממקורות אחרים — משקיעים פרטיים, עולים ואף מוסדות.

הנתונים על שערי החליפין למעבירי ההון בהסדרי היבוא ללא תשלום — שהינם, כאמור, חלקיים ובעלי מהימנות מוגבלת — מובאים לעיל, בלוח ב-4.⁵¹ לאחר 1954

⁵⁰ ברור, כי בסעיפים מסוימים קיים היה תמיד יצוא הון ברוטו בהיקף ניכר. המקרה החשוב ביותר מסוג זה הוא סעיף המלוות מחו"ל: פרעונם של מלוות אלה — המהווה יצוא הון — מהווה גודל רב היקף בכל שנה ושנה. מחוץ ליוצאים מן הכלל ספורים, מאושרים כל המלוות מחו"ל על-ידי האגף למטבע-חוץ, ופרעונם מתבצע בשער החליפין הפורמלי הקיים. סעיף אחר בעל משמעות כמותית — אף כי פחותה בהרבה מזו של פרעון ההלוואות — הינו החזרה לחו"ל של השקעות זרות הקיימות במשק. סעיף זה יידון בקטע הנכחי, כאשר יוסבר הסדר החשבונות ה"חסומים".

⁵¹ ברור, כי שער החליפין הרלבנטי למעביר ההון הינו שער המכירה של מטבע-החוץ, ולא השער המשולם בפועל על-ידי המשתמש בזכות היבוא, העשוי להיות גבוה יותר (כמו במקרה של יבואני חומרי-הבנין).

פרק ב

היתה, כזכור, משמעות מצומצמת בלבד לשוק היבוא ללא תשלום. מכירות ישירות של מטבע-חוץ, על-ידי מעבירי הון שפעלו בדרך זו, היו כנראה בהיקף פעוט. העברות הון במוצרים, במקום במזומן, נמשכו אמנם — ובהיקף נרחב — במשך כל השנים; אך חלקם של מוצרים אלה שנמכר בשוק, ולא שימש לצרכיו של מעביר ההון (או מקבל המתנה), היה כנראה לא רב. עם זאת יש לציין, כי עצם הזכות להעברת ההון בצורה של מוצרים, במקום במזומן, יש בה משום הטבה כאשר המוצרים הנידונים אינם מותרים ביבוא חופשי, וכתוצאה מכך, גבוה מחירם המקומי מן המחיר בחו"ל לפי שער החליפין הפורמלי. מכל מקום, נתונים על שער החליפין הגלום בזכות הבאת המוצרים — בין אם שימשו את מעביר ההון, בין אם נמכרו בשוק — אינם מצויים. מרבית ההסדרים האחרים הנוגעים ביבוא הון היו מוגבלים, בדרך-כלל, למקור מסוים, והם ייסקרו לכן, להלן, לפי מקורות יבוא ההון.

א. משקיעים פרטיים

חוץ משיטת היבוא ללא תשלום, נהגו מייבאי הון להשקעה בעיקר משני הסדרים. האחד הינו החוק לעידוד השקעות הון, שבמסגרתו ניתנו למשקיעים הזרים הקלות והטבות שונות. פרטיו של חוק זה השתנו פעמים מספר במשך התקופה, והם לא ייסקרו כאן, הן בגלל הקושי הכרוך בנסיון לחשב את ערכן הכספי של ההטבות השונות, והן לרגל הספק אם יש מקום לכלול הטבות אלו כמרכיב של מערכת שערי החליפין. בין השאר נובע הספק מכך, שההטבות השונות לא היו קשורות במישרין עם סכומו של מטבע-החוץ שהועבר למשק. כך, למשל, ניתנו הטבות שונות (כגון פחת מואץ) בתחום מס ההכנסה, "למפעל מאושר"; קבלת האישור היתה מותנית, לצד שיקולים אחרים, בכך שחלק מן ההון, המושקע במפעל, ייבוא מחו"ל — אך גודלן של ההנחות ממס לא היה קשור בגודלו של חלק זה. כמו-כן, הטבות שפירושן הבטחת אפשרות להחזרת ההון המושקע (והעברת הרווחים) לחו"ל תוך פרק זמן נתון, קשה לראותן כמרכיב של שער החליפין.

ההסדר השני ליבוא הון על-ידי משקיעים פרטיים, הינו "החשבונות חסומים". אלה הם החשבונות ביותר בין "החשבונות העצורים", שהינם החשבונות של תושבי חוץ בבנקים ישראלים והשימוש בהם מוגבל בצורה זו או אחרת. "החשבונות העצורים" הוקמו לראשונה על-ידי ממשלת המנדט בתקופת מלחמת-העולם, זמן לא רב לאחר הנהגת הפיקוח על מטבע-חוץ. עם הקמת המדינה ובמרבית התקופה לאחר מכן, היו שלושה סוגי חשבונות: "חשבונות חסומים א'", "חשבונות חסומים ב'" ו"חשבונות רשומים". הסוג האחרון היה בעל השימוש המוגבל ביותר: בקטיגוריה זו היה כל חשבון של חברה, או של יחיד, סעיף בפני עצמו, אשר השימוש בו או מכירתו נקבעו אד-הוק על-ידי המפקח על מטבע-החוץ. לחשבונות מסוג זה נכנסה, למשל, תמורת פדיון של חברות סרטים זרות מהפצת סרטי הקולנוע בישראל. מפעם לפעם הותרה מכירתו של חשבון זה או אחר והמרתו במטבע-חוץ — בשער חליפין שנקבע לאותה עיסקה על-ידי המפקח על מטבע-חוץ. חלקם של החשבונות הרשומים בכלל החשבונות העצורים לא היה רב, והסוגים העיקריים היו חשבונות חסומים "א" ו"ב", שביניהם היו כמה הבדלים. סוג א' היה עדיף בכך, שהשימוש בו היה מוגבל קצת פחות מאשר סוג ב'. שניהם נוצרו בעיקר מן המקורות הבאים: פקדונות של תושבי חוץ שהיו קיימים בעת

מרכיבי השער האפקטיבי

הטלת הפיקוח; התמורה להיסול רכוש לא-נייד וניירות-ערך ישראליים, שברשות תושבי חוץ; הכנסות מרכוש הנמצא בבעלות תושבי חוץ; העברות הון על-ידי תושבי חוץ; עיזבון המועבר מישראלי לתושב חוץ. השימושים האפשריים בכספי החשבון החסום היו בתחילה מוגבלים, והלכו והתרחבו עם הזמן. השימוש העיקרי היה לצורכי השקעה במשק — במקרקעין, בניירות-ערך שונים, או כהלוואה (במשכנתא) לתושבים ישראליים. שימושים מצומצמים לצרכים אחרים היו תשלומים מסוימים לממשלה ולרשויות מקומיות, מתנות לישראלים, או הוצאות בעל החשבון לשם תיירות בארץ.

לוח ב' 9: שער החשבונות החסומים¹: 1953-1961
(ל"י דולר)

ינואר- מרס	אפריל- יוני	יולי- ספטמבר	אוקטובר- דצמבר	
1953		2.173	2.171	
1954	2.168	2.032	2.036	
1955	2.006	1.922	1.917	
1956	2.055	2.104	2.162	
1957	2.143	2.104	2.104	
1958	2.054	2.107	2.090	
1959	2.052	2.174	2.215	
1960	2.124	2.093	2.081	
1961	2.150	2.192	2.113	

¹ ממוצעים תלת-חודשיים (בלתי-משוקללים) של שערים שבועיים.
מקור: נתונים שנתקבלו מבנק לאומי לישראל, מחלקת המחקר.

לגבי השנים הראשונות אין לדבר על "שוק" של חשבונות חסומים. ניתן היה, אמנם להשתמש בחשבונות לצרכים שצוינו, אך לא להעבירם לזולת, תמורת מטבע-חוץ. מצב זה שונה לחלוטין בסוף יוני 1953, כאשר הותר להעביר חשבון חסום מתושב חוץ אחד לחברו, העברה שפירושה, כמובן, קניית מטבע-חוץ בכספי החשבון החסום — ורכישת חשבון חסום על-ידי מעביר מטבע-חוץ.⁵² ממועד זה ואילך קיים שוק החשבונות החסומים, ובו שער חליפין (משמע, מחיר מטבע-החוץ ביחידות של מטבע מקומי "חסום") הנקבע באופן חופשי על-ידי המבקשים והמציעים בשוק זה. משקיע זר הבוחר בכך, יכול להעביר את הונו למשק לא על-ידי מכירתו לאוצר, בשער החליפין הפורמלי (אם אין הוא נזקק להעברה במוצרים), אלא על-ידי קניית חשבון חסום, ושימוש בכספי חשבון זה למימון השקעותיו במשק. בסוף שנת 1958 — ולמעשה כבר באפריל — בוטלה ההבחנה בין שני סוגי החשבונות החסומים, כך ששני השווקים אוחדו. שינוי אחר, שראוי לציין, נעשה בספטמבר 1959, אז הוחל ההיתר לרכישת חשבון חסום לא רק על תושבי חוץ, אלא אף על עולים ומשתקעים בישראל — תוך שנתיים (ולאחר מכן אף שלוש שנים) מיום עלייתם. שוק החשבונות החסומים שימש, אפוא, לא רק כאמצעי להעברת הון על-ידי משקיעים זרים אלא אף כאמצעי להעברת הון עולים.

⁵² ההגבלה היחידה על עסקות אלו היתה שלא להעביר חשבונות חסומים מסוג ב לסוג א. היו, אפוא, שני שווקים נפרדים לשני סוגי החשבונות.

פרק ב

נתונים מרוכזים על היקף העסקות בשוק החשבונות החסומים אינם מצויים לגבי מרבית התקופה. נתונים חלקיים מצביעים על כך, כי חלק גדול מיבוא מזומנים על-ידי משקיעים פרטיים מחו"ל התבצע דרך שוק זה; אך גודלן המוחלט של העברות אלו היה זעום, בהשוואה לגודלו של מאזן התשלומים או של כלל יבוא ההון למשק. נתונים על שער החליפין מצויים לגבי כל התקופה מאז נעשו החשבונות החסומים בני-העברה מתושב זר לחברו (כלומר, מיולי 1953). נתונים אלה מרוכזים בלוח ב-9.

מהלוח נראה, כי רמתו של שער החליפין בשוק החשבונות החסומים לא היתה נתונה לתנודות חריפות, וכי לא היתה גבוהה בהרבה מרמתו של שער החליפין הפורמלי (המהווה, כמובן, את גבולו התחתון של שער החשבונות החסומים — שכן בפני מציע מטבע-החוץ קיימת תמיד האפשרות למכרו לאוצר בשער הפורמלי). דבר זה מתאשר גם מנתונים מפורטים יותר מאלה המובאים בלוח ב-9. כך, למשל, נעו השערים החודשיים בשוק החשבונות החסומים בתחום שבין 1.867 ל"י לדולר (ביוני 1955) ל-2.273 ל"י לדולר (באוגוסט 1961), משמע, תחום תנודה מכסימלי של כ-20 אחוז לתקופה של 8 שנים ומעלה. השערים החודשיים נעו, לפי נתון זה, בין רמה הגבוהה באחוזים ספורים מרמת השער הפורמלי לרמה הגבוהה בערך ברבע מן השער הפורמלי. מכך ניתן להסיק, כי ההגבלות על השימוש בחשבונות החסומים לא היו חמורות ביותר — שכן פרמיה לא-גבוהה הספיקה כדי להניע מוכרי מטבע-חוץ להעביר את היצעם לשוק זה.

ב. מתנות ותמיכות

חלק רב של המתנות והתמיכות מחו"ל נעשה על-ידי משלוח מוצרים. יש לשער, כי במקרים רבים — ביחוד כאשר מדובר בתמיכות שנשלחו באופן קבוע ותדיר — נמכרו המוצרים על-ידי מקבליהם; אך נתונים על עסקות אלו, בין על היקפן ובין על שער החליפין שנוצר באמצעותן, אינם מצויים.

כדאי לזכור, כי בשנים 1952–1954 הועבר חלק ניכר — מרביתן כנראה — מהמתנות ומהתמיכות באמצעות תעודות הסקריפ⁵³, ולכאורה נועד הסדר הסקריפ למטרה זו בלבד. אף מקבלי מתנה במזומן יכלו, החל בסוף 1951, להמיר 50 אחוז ממנה (או 25 אחוז בלבד לגבי העברות בתחום של 50 עד 200 דולר) בתעודת סקריפ, במקום למכור סכום זה לאוצר תמורת מטבע ישראלי. ערכה המכסימלי של תעודת הסקריפ, לפי הסדר זה, היה 50 דולר — ערך שנקבע, כנראה, במטרה להגביל את ההסדר למתנות ותמיכות פרטיות bona fide ולהקשות על השימוש בו על-ידי מוסדות, או מעבירי הון אחרים. על המתנות והתמיכות במזומן שנמכרו לאוצר חל תמיד השער הפורמלי, ובתקופת השערים הפורמליים המרובים, היה זה השער הגבוה (ב-1953, כשהשער הגבוה היה 1.00 ל"י + 0.80 ל"י "פרמיה", הוגבלה הפרמיה להעברות שאינן עולות על 112 דולר). מיוני 1953 ועד פברואר 1962 היה, אפוא, השער 1.80 ל"י לדולר. למקבלי מתנות במזומן אופשר, לאחר פירות 1962, לקבל תמורת מטבע-החוץ פקדון פז"ק (אשר ייסקר להלן, בדיון על הפיצויים האישיים). כפי שיוסבר, טמונה בהיתר זה פרמיה עקיפה מסיימת, שאת גודלה לא ניתן להעריך, אף כי קשה לשער כי היתה גבוהה.

⁵³ ראה לעיל עמ' 28–29.

ג. רכוש עולים

סעיף זה היווה, כזכור, אחד ממקורות ההיצע החשובים בשוק היבוא ללא תשלום. אף לאחר שנסתיים הסדר היבוא ללא תשלום הכולל, הועברה בדרך כלל מרבית רכוש העולים בדרך של מוצרים, ותכופות נועדו מוצרים אלה למכירה בשוק המקומי, תוך הסכמה שבשתיקה של הממשלה. שערי החליפין שנוצרו על ידי כך היו, כמובן, שונים מעיסקה אחת לרעותה, ונתונים עליהם אינם מצויים.

להעברותיהם של העולים במזומן נקבע השער הפורמלי (ובתקופת השערים המרו-בים — השער הגבוה שבהם) וביוני 1957 נקבעה להעברותיהם של עולים מארצות מסוימות גם פרמיה של 0.35 ל"י לדולר (משמע, שער חליפין של 2.15 ל"י לדולר). נוסף לכך, זכאים היו עולים אלה לקבל הלוואה בתנאים נוחים, בגובה הפרמיה. זכות זו טומנת בחובה פרמיה עקיפה מסוימת, שגודלה אינו ניתן להערכה, אך קשה לשער כי הוא רב. מכל מקום יש להעיר, כי ההלוואה ניתנה על-ידי הסוכנות היהודית; על אף קשריה המרובים של הסוכנות עם הממשלה, והתיאום בין השתיים לגבי ההסדר הנידון, אין לראות את הפרמיה הגלומה בשיטה זו כמרכיב של שער החליפין.

ד. פיצויים אישיים מגרמניה

תחילתו של זרם הפיצויים האישיים מגרמניה, בקנה-מידה בעל חשיבות, ב-1954.⁵⁴ בתחילה הומרו התקבולים מפיצויים אלה בשער החליפין הפורמלי, היינו 1.80 ל"י לדולר. ביולי 1957 הונהגה פרמיה לתקבולי הפיצויים בסך 0.36 ל"י לדולר, שנשארה בתוקפה עד פירות 1962, אולם תשלומה לא נעשה במזומן, אלא באגרות-חוב ממסליתות שמועד פרעונן חל לאחר חצי שנה. לרגל מועד הפרעון הקרוב ומאחר שהאגרות האמורות נשאו רבית גבוהה מן הנהוג לגבי אגרות-חוב בלתי צמודות אחרות, היה ערך השוק של האגרות שווה, בקירוב, לערכן הנקוב; משמע, ערכה הכספי של הפרמיה לא נפל במידה בעלת משמעות עקב תשלום הפרמיה באגרות במקום במזומן. מכאן ששער החליפין לתקבולי הפיצויים נקבע, בהסדר הפרמיה, לגובה של 2.16 ל"י לדולר בקירוב. מקבלי הפיצויים רשאים היו להחזיק את תמורתם בפז"ק ("פקדון לזמן קצוב"), הנושא רבית בשערים שעלו והלכו עם אורכה של תקופת ההפקדה, אך לא היו, באופן כללי, שונים במידה ניכרת משערי הרבית על פקדונות אחרים לזמן קצוב. תכונתם המיוחדת של פקדונות אלה היתה צמידותם לשער החליפין הפורמלי; לפי תנאי ההפקדה, עתיד היה גודלו של הפקדון בלירות ישראליות לעלות עקב פיתוח, בשיעורו של הפיתוח. מאחר שהאפשרות להחזיק נכס בצורה זו לא היתה פתוחה בפני כל תושב הרוצה להשקיע בצורה זו את כספו, מהווה היא מתן פרמיה סמויה.⁵⁵ גודלה של הפרמיה הסמויה רב יותר, כמובן, ככל שחזקות יותר הציפיות לפיתוח קרוב. מכאן, שפרמיה זו לא היתה

⁵⁴ אף לפני 1954 התקבלה כמות מסוימת של פיצויים אישיים, בחלקה לפחות במטבע שלא ניתן היה לשמוש חופשי ("השפרמרק"). מדיניות קטעות נראה, ששער החליפין לפיצויים במטבע זה היה שונה משער החליפין הפורמלי. מאחר שהסכומים לגביהם אמור הדבר אינם בעלי חשיבות, לא נעשה כאן נסיון לגלותם בפירוט ולהעריך את הסדרי השער שהיו נהוגים באותה תקופה לגבי הסעיף הנידון.

⁵⁵ הסדר זה אפשרי רק על-ידי כך שהבנקים מקבלי הפקדון מחזיקים, מצידם, נכסים מקבילים — בעיקר פקדונות בבנק ישראל — שאף הם צמודים היו לשער החליפין.

פרק ב

בעלת גודל ניכר בשנים הראשונות, בעוד שמשנת 1957 או 1958, כאשר התחזקו הצפיות לפיחות, נעשתה הפרמיה הסמויה בעלת משמעות. את גודלה לא ניתן להעריך, מאחר שהזכות היוצרת את הפרמיה (או זכות דומה לה בהסדר אחר) לא ניתנה למכירה בשוק. אך אפשר לקבוע את גבולה העליון של הפרמיה: בשנים האחרונות שלפני פיחות 1962, רשאי היה כל תושב לרכוש נכס שערכו צמוד לשער החליפין, על-ידי קניית מטבע מחשבון תמ"ם ("תושב מחזיק מטבע", שהוזכר לעיל וייסקר שוב להלן) ורכישת ניירות-ערך הנקובים במטבע-חוץ מכספי חשבון זה. לשם כך היה על הרוכש לשלם את שער החליפין הקיים בשוק-הדולרים-לנסיעות, המתואר בכרך הנספחים. מאחר שבצורה זו נעשה התושב בעל זכות דומה בעיקרה לזו של בעל חשבון הפז"ק, הרי שהפרמיה הסמויה ממנה נהנה בעל הפז"ק שווה, לכל היותר, להפרש בין שער-הדולרים-לנסיעות ובין שער החליפין הפורמלי (1.80 ל"י לדולר)⁵⁶. קשה לראות דרך מעשית לקביעה מדויקת יותר של גובה הפרמיה⁵⁷.

החל ביולי 1957, רשאים היו מקבלי הפיצויים, כפי שהוזכר לעיל, לא למכור לאוצר את כל תקבוליהם, אלא לשמור חלק מהם במטבע-חוץ. חלק זה נקבע תחילה ל-20 אחוז, הועלה במאי 1959 ל-33 אחוז, ולאחר פיחות 1962 הורד ל-25 אחוז. החלק שלא נמכר לאוצר נשאר כפקדון תמ"ם בבנק מקומי, ומקבל הפיצויים רשאי היה לנצלו לתשלום בעד מוצרים ושירותים מיובאים מסוימים, לעתים תוך הנחות ממכס; בעיקר שימשו הפקדונות למימון יבוא מכוניות ונכסי תצרוכת בני-קיימא אחרים, ולנסיעות לחו"ל. בדצמבר 1958 נעשו פקדונות תמ"ם בני-העברה, ונמכרו בשוק-הדולרים-לנסיעות בשער מכירה (= של בעלי מטבע-חוץ, הוא שער הקנייה של הבנקים) שנה, ב-1959 עד 1961, בתחום של 2.16-2.38 ל"י לדולר⁵⁸. העודף של שער זה על השער הפורמלי של 1.80 ל"י לדולר הינו, לכן, גבולו התחתון של גודל הפרמיה, הצפונה בהסדר זה של הותרת מכסת מטבע-החוץ בידי מקבליו; שכן בידי מקבל מטבע-החוץ היתה האפשרות למכור את פקדון התמ"ם שלו בשוק-הדולרים-לנסיעות, ואם לא עשה זאת הרי שהעריך את שוויה של יחידת מטבע-החוץ שברשותו — בין לצורך שימוש העצמי ובין אם התכוון לשמור על הפקדון — בסכום הגבוה משער החליפין של שוק-הדולרים-לנסיעות.

ה. העברות של מוסדות⁵⁹

תקבולים בחו"ל של מוסדות הציבור ושל מוסדות-ללא-כוונת-רווח אחרים הועברו לישראל במזומן ובסחורות. כפי שהוזכר לעיל, בדיון על היבוא ללא תשלום, יש לשער

⁵⁶ יש לציין, כי רכישת ניירות-ערך במטבע-חוץ, בדרך האמורה, היתה בדרך כלל מצומצמת ביותר. היא הגיעה למימדים בעלי משקל רק סמוך מאוד לפיחות של פברואר 1962, כאשר התחזקו הצפיפות לפיחות. קשה לשער, אפוא, שגובהה של הפרמיה הנידונה היה קרוב לתחומה האפשרי העליון במשך מרבית התקופה.

⁵⁷ אפשרות אחרת לרכישת נכס "צמוד" היתה, כמובן, רכישת מטבע-חוץ בשוק השחור. אך למטבע-חוץ זה שימושים אפשריים אחרים, כך שתכונותיו אינן דומות ביותר לאלו של הפז"ק. שער החליפין בשוק השחור היה תמיד גבוה משער ה"דולרים לנסיעות".

⁵⁸ ראה עמוד 32 לעיל.

⁵⁹ סעיף זה מבוסס במידה מרובה על משה זיסקינד, שער החליפין האפקטיבי

מרכיבי השער האפקטיבי

כי חלק — אולי אף נכבד — מן היבוא ללא תשלום של מוצרים, בשנים שלפני פיתוח 1952, יובא על-ידי מוסדות; יבוא זה אף היווה חלק ניכר מכלל ההעברות של המוסדות למשק. בשנים שלאחר מכן פחתו ההעברות בסחורות במידה רבה. הערכות מהימנות יותר על גודלן של העברות אלו קיימות משנת 1954 ואילך. לפי הערכות אלו, הגיעו ההעברות בסחורות לגודל של 5-6 מיליון דולר לשנה, ולא עלו על 10 מיליון דולר לשנה.⁶⁰ העברות אלו היוו כעשירית בלבד מכלל העברותיהם של המוסדות למשק. על גובהו של שער החליפין הגלום בהעברות על-ידי סחורות — בין אם מומש, על-ידי מכירת הסחורות בשוק, ובין אם שימשו הסחורות לתצרוכת עצמית — אין נתונים או הערכות מהימנות.

על ההעברות במוזמן — שהיוו כמעט תמיד רוב מכריע של ההעברות — חל, כזכור, שערים פורמליים מיוחדים בחלק מן התקופה. עד אוקטובר 1949 הומרו תקבולים אלה בשער של 0.333 ל"י לדולר, ומאז עד הפיתוח של פברואר 1952 — בשער הכללי של 0.357 ל"י לדולר. עם הפיתוח, והנהגת שלושת השערים הפורמליים, הושאר להעברות של מוסדות השער הנמוך, של 0.357 ל"י לדולר, אך תוך זמן קצר, באפריל 1952, נקבע להן שער ב' — 0.715 ל"י לדולר; באפריל 1953 הועלה השער ל-1 ל"י לדולר, וזמן מה לאחר מכן, ביולי 1953, נקבע להעברות המוסדות השער המיוחד של 1.300 ל"י לדולר. בתחילה נקבע שער זה על ידי מתן "פרמיה" של 0.580 ל"י לדולר בתוספת לשער ב, ואילו לאחר מכן נקבע השער במפורש. השער הועלה ל-1.500 ל"י לדולר באוקטובר 1955 ונשאר ברמה זו עד אפריל 1958, כאשר בוטל השער המיוחד להעברות מוסדות והוחל על העברות אלו השער הפורמלי הכללי, משמע, 1.800 ל"י לדולר.

למעשה, הומר בתקופת קיום "שער המוסדות" המיוחד חלק ניכר מהעברות המוסדות בשערים פורמליים אחרים. דבר זה נעשה בעיקר במקרים הבאים: (א) למוסדות נקבע שער מיוחד, שהיה ידוע כ"שער הבנייה", להעברות הון שנועדו לבנייה של המוסדות (בעיקר אמור הדבר באוניברסיטה ובטכניון). שער זה נקבע בראשית 1954, בגובה של 1.675 ל"י לדולר (גודל שהתקבל, לכאורה, על-ידי המרת 75 אחוז מן ההעברות הני-דונות בשער הפורמלי הכללי, 1.800 ל"י לדולר, ו-25 אחוז בשער המוסדות, 1.300 ל"י לדולר). באוקטובר 1955 הועלה שער הבנייה לרמת השער הפורמלי הכללי, דהיינו, 1.800 ל"י לדולר. (ב) חלק נכבד מהעברות הסוכנות היהודית נבע ממלוות שהתקבלו בחו"ל. כאשר מלוות אלו נועדו לתקופה של למעלה משנתיים, נקבע להן, החל בסוף שנת 1956, השער הכללי של 1.800 ל"י לדולר. קביעה זו נומקה בכך, שבעת פרעון המלוות יהא בוודאי השער הנהוג להעברות המוסדות (הוא השער בו תצטרך הסוכנות היהודית לרכוש מטבע-חוץ מן האוצר, לצורך הפרעון) גבוה מן הקיים. (ג) לפי הסכם השילומים העבירה הממשלה לסוכנות היהודית 18½ אחוז מתקבוליה משילומים. על חלק זה חל שער החליפין הכללי, 1.800 ל"י לדולר, ולא שער המוסדות (שכן ההסכם נקב בחלקה של הסוכנות כאחוז קבוע מסך התקבולים מן השילומים בלירות ישראליות).

ל מוסדות בשנים 1952-1961, עבודה סמיגריונית במחלקה לכלכלה, האוניברסיטה העברית (1963).

⁶⁰ סכומים אלה אינם זהים עם גודל יבואם של המוסדות הנידונים. כך, אין הם כוללים את היבוא שמומן על-ידי מטבע-חוץ אשר נרכש מן האוצר — יבוא שיוזכר להלן; כן אין הם כוללים העברות של מוצרים (לסוכנות היהודית בעיקר) מכספי השילומים.

פרק ב

כתוצאה מהסדרים אלה היה השער הפורמלי הקיים בפועל, להעברות המוסדות, גבוה משער המוסדות הנקוב. ניתן לראות זאת בלוח ב-10, המתאר את שני השערים כממדי צעים משוקללים בשנים 1953-1958. משנת 1959 ואילך לא היה, כמובן, הבדל בין שני השערים — שניהם היו ברמה הכללית של 1.800 ל"י לדולר (דבר זה נכון גם לגבי מרביתה של שנת 1958 — החל באפריל של אותה שנה — אלא שהנתונים לשנה כולה מושפעים מחלקה הראשון).

לוח ב-10: שער החליפין הממוצע למוסדות: 1953-1958
(ל"י לדולר)

שער המוסדות הנקוב ¹	השער הפורמלי בפועל ²	
1.06	3.1	1953
1.30	1.46	1954
1.34	1.52	1955
1.50	1.68	1956
1.50	1.73	1957
1.73	1.79	1958

¹ ממוצע שנתי משוקלל של השערים המובאים בלוח ב-1; המשקלים הם היקף ההעברות בכל תקופה.

² מחושב על-פי נתוני משרד האוצר: החל ב-1954 ניהל האוצר חשבון מיוחד ל"מס" הנגבה מן המוסדות, באמצעות השער המיוחד; מס זה הוא ההבדל בין התשלום המגיע תמורת העברה לפי השער של 1.800 ל"י לדולר, לבין התמורה ששולמה למוסדות בפועל. חלוקת סך המס (נטו) לכל שנה בסכום ההעברות של השנה, מראה את הגובה בו נופל השער — בממוצע — מן הרמה של 1.800 ל"י לדולר. חישוב זה אינו מדויק אלא מקורב, בעיקר מאחר שקיימת כאן בעיית עיתוי — סכומי המס שנרשמו במשך השנה אינם מתייחסים בהכרח להעברות שבוצעו במשך אותה שנה.

³ ההסדר המתואר בהערה 2 נכנס לתוקף רק ב-1954, ולפיכך אי-אפשר לחשב את השער בפועל. יחד עם זאת, יש להניח שהשערים הפורמליים בפועל והשערים הנקובים היו דומים מאוד ב-1953.

מקור: משה זיסקינד, שער החליפין האפקטיבי למוסדות בשנים 1952-1961, עבודה סמינריונית במחלקה לכלכלה, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1963.

השער הפורמלי בפועל, המצוין בלוח ב-10, אינו זהה לגמרי עם השער האפקטיבי להעברות במזומן של מוסדות. שכן על העברות אלו חלו לעתים הסדרים מיוחדים, נוסף לאלה שצוינו לעיל, שהעלו את רמתו של השער האפקטיבי. כך למשל, ניתנה בשנת 1960 פרמיה של 20 אחוז (0.36 ל"י לדולר) להעברות של האוניברסיטה העברית ו"הדסה", שנוצרו על-ידי השתתפות חו"ל בעבודות מחקר; אך פרמיה זו לא התייחסה אלא לחלק קטן ביותר (כאחוז אחד) מכלל ההעברות של מוסדות הציבור לישראל באותן שנים. סטייה חשובה יותר מן השער הפורמלי נגרמה על-ידי שאושרו, לעתים, הסדרים אד-הוק, שהעניקו להעברותיהם של מוסדות מסוימים שער גבוה יותר. דבר זה נכון בעיקר לגבי מוסדות קטנים, כך שאף כי מספר ההסדרים הללו היה כנראה רב, אין הם נוגעים אלא לחלק קטן מההעברות. דוגמא לכך הוא מתן רשות למוסד לא למכור

מרכיבי השער האפקטיבי

את המטבע המועבר לאוצר, אלא למכרו בשוק החשבונות החסומים, או תמורת "חשבון רשום" מסוים. אין הערכה על גובהו של מרכיב השער שנוצר על-ידי הסדרים אלה, אך יש להניח כי הממוצע לכלל ההעברות של המוסדות אינו גדול, בהשוואה למרכיב העיקרי, שהוא השער הפורמלי.

יש להזכיר, כמו כן, את ההטבות שניתנו למוסדות בעת קיום שער המוסדות, כאשר אלה ביצעו יבוא. ראשית ראוי לציין, כי כאשר היה מוסד זקוק למטבע-חוץ לשם ביצוע יבוא, יכול היה לרכשו מן האוצר בשער שבו מכר המוסד מטבע-חוץ לאוצר. נוסף לכך פטור היה יבוא המוסדות, עד יולי 1957, ממכסים והיטלים. ניתן לטעון, כי פטור זה ניתן למוסד בתור שכזה, ולא כחלק מן התמורה על מטבע-החוץ שהוא מעביר למשק; אך קשה לשער כי הפטור היה אמנם בלתי-תלוי בעובדה שהמוסדות העבירו למשק מטבע-חוץ בשער חליפין נמוך במיוחד. העובדה שהפטור בוטל, כאשר זכו העברות המוסדות לשער הפורמלי הכללי, יכולה לשמש עדות-מה בכיוון זה. הטבה נוספת — הקשורה בוודאי בהעברות מטבע-החוץ של המוסדות — היתה נהוגה משנת 1954 עד אפריל 1957. הטבה זו נבעה מהיתר שניתן למוסדות (לאחר הגבלת היקף יבואם ל-25 אחוז מהיקף העברותיהם במוזמן), לשלם במטבע-חוץ ליצרנים מקומיים, בעבור חלק מקניותיהם במשק. תשלום זה נזקף לזכות חשבון הפמ"ז של היצרן, כאילו היה תמורה ליצוא. ברור שבמקרה זה מוכן היה היצרן למכור למוסד במחיר נמוך מן המחיר הנהוג במשק בדרך-כלל, ודבר זה כמוהו כמתן שער חליפין אפקטיבי גבוה יותר (מן השער הפורמלי) למטבע-החוץ בו השתמש המוסד למימון קניות אלו, במקום למכרו לאוצר. היקף השימוש במטבע-חוץ בדרך זו הגיע, כנראה, לכ-3 מיליון דולר לשנה. קיים אומדן לפיו הגיע שער החליפין, הגלום בהסדר, לרמה ממוצעת של 2.15 ל"י לדולר.

באופן כללי ראוי לזכור, כי משמעותו של שער החליפין האפקטיבי להעברות המוסדות נעוצה בעיקרה לא בהשפעתו על גובה תקבוליהם של המוסדות בלירות ישראליות, אלא בהשפעה על צורת התנהגותם של המוסדות⁶¹. שכן מרבית המוסדות — מבחינת משקל ההעברות למשק — תקציבם שלוב היה במידה רבה בתקציבה הכללי של הממ"שלה. הפחתת תקבוליהם (בלירות), על-ידי קביעת שער חליפין נמוך, גררה, בדרך כלל, העלאת תקבוליהם מתקציב הממשלה (או הפחתת השתתפותם בתקציב זה), ולהיפך. לעומת זאת, קבע שער החליפין את נטייתם של המוסדות להשתמש בתקבוליהם לרכישת יבוא, במקום להוצאות מקומיות. כן ייתכן, כי לשער החליפין נודעת השפעה על גודל המאמצים אשר המוסדות מוכנים להשקיע באיסוף הכסף בחו"ל. בהשפעות אלו דומה כמובן שער החליפין להעברות המוסדות לשערי החליפין הקיימים ליצוא וליבוא של המשק.

⁶¹ משמע, השפעת התחלופה של גובה שער החליפין חשובה יותר מהשפעת ההכנסה.

הגדרותיו ומשמעותיותיו של שער החליפין האפקטיבי

הגדרתו של "השער האפקטיבי" שניתנה במבוא היא כוללת ורחבה ביותר ואף סתומה. הדבר נעשה במכוון שכן, כפי שנאמר שם, אין מקום להגדרה אחת ויחידה של השער האפקטיבי; ההגדרה נקבעת לפי מטרותיה של מדידת השער. נפנה עתה לדיון בשימושים העיקריים בשער החליפין האפקטיבי, בהגדרות הנובעות מהם, ובאופן קביעת השערים במחקר הנוכחי.

גבחין, תחילה, בין שימושים בשער המתייחס למוצר בודד לבין שימושים בשער כולל, או ממוצע, למשק כולו. הדיון יסוב בחלקו הראשון על השער למוצר הבודד, ובחלקו השני על השערים הכוללים. בחלקו השלישי והאחרון, תידון בעיית שער החליפין למטבעות "רכים".

1. השער האפקטיבי למוצר בודד

א. מוצרי יצוא

השער הרלבנטי ליצואן, שיכונה שער ליצואן, הינו השער שבו מתחשב הוא בקביעת החלטותיו הכלכליות. בבוא היצרן-היצואן לשקול את כדאיות ביצועה של עיסקת יצוא, לעומת כדאיות הפנייתו של אותו מוצר לשוק המקומי או כדאיות ייצורו של מוצר אחר לחלוטין, עליו לקחת בחשבון את התמורה המתקבלת מעיסקת היצוא, לעומת התמורה המתקבלת מהפניית הגורמים שברשותו לעיסקה אלטרנטיבית. ברור, לכן, שעלינו לכלול בשער ליצואן כל מרכיב המהווה הכנסה ליצואן, או הפחתה מהוצאותיו. במחקר זה כללנו בחישוב השער האפקטיבי של מרבית המוצרים את שער החליפין הפורמלי ליצוא ואת הפרמיה, אשר גודלם ידוע. אך באופן עקרוני יש להוסיף על כך את המרכיב הנובע מהסדרי התגמול בשוק המקומי — הסדרי הפמ"ז וההצמדה, ואת הפרמיות לתשומות ביצוא — כגון, השתתפות בהוצאות הובלה, והפחתה מהוצאות המימון. יש להדגיש, כי אין משמעות לשער האפקטיבי המתייחס לערכו הכולל של יצוא המוצר, אלא לשער המתייחס לערך המוסף בלבד.¹ הסיבה לכך היא, שהשער

¹ יוצאים מן הכלל המקרים שבהם השער למרכיב היבוא ביצוא וזה עם השער הניתן לערכו הכולל של היצוא, וממילא השער לערך המוסף וזה עם השער לערך הכולל. המונחים "ערך מוסף", "מרכיב היבוא" (הוא "הערך המוחלף"), ודומיהם, הוגדרו בקצרה בפרק הקודם. מאחר שמושגים אלה שגורים בספרות הכלכלית בישראל, לא יוגדרו כאן במדוקדק, אך לצורך הגדרות מדויקות, ראה דוד פינס, פרמיות ישרות ליצוא בישראל: 1952-1958, ירושלים, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, 1963, עמ' 23-24.

הגדרות השער האפקטיבי ומשמעויותיו

לערך המוסף, ולא לערך הכולל, הוא הקובע את כדאיותה של העיסקה.² מטעם זה מובא במחקר השער האפקטיבי לערך המוסף, במוצר הבודד, ואין מובא השער לערך הכולל.³ בשנים 1956-1961, כאשר הפרמיות ליצוא ניתנו, בדרך כלל, במפורש לערך המוסף, מהוות הפרמיות, במישורין את הגודל הדרוש.⁴ בעיסקות שהיצואן היה זכאי לקבלת הפרמיה על הערך המוסף ולא ניצל אפשרות זו, בהעדיפו את שיטת הפמ"ז — ברור שגבולו התחתון של השער האפקטיבי לערך המוסף הינו השער המתקבל בשיטת הפרמיה. באין נתונים מקיפים ומהימנים על שערי החליפין בשיטת הפמ"ז הונח כאן, כי בכל עיסקה שנעשתה בשיטת הפמ"ז והיתה זכאית לפרמיה, שער החליפין שווה לזה שבשיטת הפרמיה.⁵ ברור, שיש בהנחה זו הטיה כלפי מטה בהערכתם של שערי חליפין אפקטיביים מסוימים ביצוא. בממוצע ליצוא כולו אין הטיה זו חמורה, לאור חלקן הלא-גדול של עיסקות אלו בסך היצוא אף בשנות השיא של הפמ"ז; אך לגבי מוצרים שיצואם נעשה בחלקו הגדול בשיטת הפמ"ז, עשויה הטיה זו להיות רצינית ביותר, כפי שניתן לראות מן הדוגמאות הספורות המובאות בכרך הנספחים. יש לשער, כי בחלק ניכר ממוצרים אלה, גדול ההפרש בין השער האפקטיבי בפועל ובין השער המובא במחקר הנוכחי, עד כדי פסילתם של נתוני המחקר לצורך ניתוח החלטות כלכליות באותם ענפים. אינדיקציה מסוימת לאפשרות השימוש בנתונים עשוייה להתקבל מעיון במידת ההיזקקות לשיטת הפמ"ז: בענף בו גבוה שיעור זה, יש לחשוש כי שער החליפין הממוצע היה גבוה במידה ניכרת מן המובא במחקר.

² שוב, דבר זה הינו היום מן המקובלות בישראל ולכן, על אף חשיבותו המרובה, לא יידון כאן בפירוט. אך ראה דוד פינס, שם, עמ' 25-26; וכן א. בהרל, מחיר הדולר במשק הישראלי, ירושלים, משרד המסחר והתעשייה, הלשכה הכלכלית, 1956, פרק א; וח. ברקאי, תצורות שמני מאכל בישראל ואספקת חמרי גלם מקומיים להפקתם, ירושלים, בית הספר לכלכלה ולמדעי החברה ע"ש א. קפלן, 1956, נספח ג', עמ' 83-94.

³ למעשה ניתן לראות — בחישובי הכדאיות של היצור — את השער לערך המוחלף (מרכיב היבוא) ביצוא כאילו היה לא השער המוצהר (הוא השער הפורמלי, בדרך כלל), אלא השער הקיים לערך המוסף; כך יהא השער האפקטיבי לערך הכולל ביצוא שווה לשער האפקטיבי לערך המוסף. ראה דוד פינס, שם, עמ' 78-80.

⁴ גם בשנים אלו, קיימת למעשה בעיה הנובעת מכך שצורת מתן הפרמיה בפועל לא תאמה בדיוק את העקרון המוצהר. כזכור, לא חושב שיעור הערך המוסף מחדש לכל עיסקה, אלא נקבע לצורך עיסקות רבות של יצואן נתון (או אף של ענף נתון). משנעשה הדבר, יכול היצור לראות כל עיסקה בודדת כאילו קיבל בה פרמיה, בשיעור נמוך מהמוצהר, על הערך הכולל של עיסקת היצוא — ושיעור נמוך זה חל גם על הערך המוסף ביצוא. ראה שם, עמ' 94-98.

שער חליפין נמוך יותר לערך המוסף פירושו, מניע חלש יותר ליצורן לייצוא ערך מוסף. במקרה הכללי, אין אנו יודעים, מנתון זה בלבד, אם הדבר ייעשה על-ידי נטייה להקטין את ערכו הכולל של היצוא או להקטין את חלקו של הערך המוסף ביצוא נתון. במקרה הנדון, לעומת זאת, ניתן להראות כי קיים מניע להקטנת הערך המוסף בדרך האחרונה, שכן קיים כאן "הפרש שערים אנכי". ראה דיון במושג זה שם, עמ' 27-28.

⁵ הנחה דומה קיימת בעבודתו של יוסף ברוך, "היטלי היבוא וסובסידיות היצוא בישראל בשנים 1955 עד 1961", סקר בנק ישראל מס' 18, ירושלים, בנק ישראל, נובמבר 1962, עמ' 41-61.

באשר לשנים שלפני 1956, שונה הבעיה לחלוטין. ברוב הגדול של המוצרים לא היו, כזכור, הפרמיות מרכיב ניכר של שער החליפין האפקטיבי. הסדר הפמ"ז, שהחל בשנת 1953, אינו מגיע לידי ביטוי בפועל במימצי המחקר. מכאן, ששער החליפין האפקטיבי, כפי שנמדד במחקר, זהה כמעט עם שער החליפין הפורמלי. אילו היה שער החליפין הפורמלי אחיד, ליצוא וליבוא, היה שער זה מהווה את השער האפקטיבי לערך המוסף, אך בפועל לא היה הדבר כך בשנים 1952-1954. לצורך חישובו של השער לערך המוסף, יש לדעת את גובהו של השער לערך המוחלף; במידה שהאחרון נמוך מן השער לערך הכולל, גבוה השער לערך המוסף מן השער לערך הכולל — ולהיפך. חישוב מעין זה מחייב לא רק ידיעת השער לכל מוצר יבוא — אינפורמציה המצויה במחקר — אלא גם ידיעת כל מרכיבי היבוא בכל אחד ממוצרי היצוא. דבר זה משמעותו לוח תשומה-תפוקה, שאינו מצוי אלא לשנת 1958, ואף אז לא במידת הפירוט הדרושה. משום כך הונח, כאשר האינפורמציה הדרושה אינה קיימת, כי השער לערך המוחלף היה שווה, בשנים אלו (1952-1954), לשער לערך הכולל של היצוא, ולכן היה האחרון שווה לשער לערך המוסף. אך לגבי שני ענפי היצוא החשובים ביותר, שבאותן שנים היו את חלקו המכריע של היצוא, מצויים נתונים הפוטרים מלהיזקק להנחה שרירותית זו: ביצוא ההדרים והיהלומים, טובים הנתונים על מרכיבי היבוא די הצורך, והשערים לערך המוסף בענפים אלה חושבו לפיהם.

במסגרת התמורה ליצואן נכלל גם הסדר הקרנות הענפיות, המעורר בעיה מושגית: האם אמנם מהווים התשלומים מתוך קרנות אלו תשלומי פרמיה רגילים, הצריכים להיכלל בשער החליפין האפקטיבי? על אף שהסדרי הקרנות הענפיות נעשו חשובים, כזכור, בעיקר לאחר תום התקופה הנסקרת בעבודה הנוכחית, כדאי לדון בבעיה העקרונית. ניתן אולי לראות את פעולת הקרן הענפית כפעולתו של מונופוליסט (או אוליגו-פוליסט) רגיל. מונופוליסט זה ניצב בפני שני שווקים (במקרה הנדון: השוק המקומי והשוק הזר), בהם שונה מידת גמישותו של הביקוש למוצר: בשוק הזר גבוהה בוודאי גמישות הביקוש בהרבה מאשר בשוק המקומי. המונופוליסט ימצא לכדאי, למכור את תפוקתו במחירים שונים בשווקים השונים — המחיר בשוק בעל גמישות הביקוש הגבוהה (השוק הזר) יהא נמוך מן המחיר בשוק האחר (המקומי). כאשר מדובר במונופוליסט שהוא יצרן בודד, לא יתבצעו כלל תשלומי "פיצויים" עבור המכירה בשוק בעל המחיר הנמוך, שכן הפדיון בשוק זה יהווה חלק ממערכת התקבולים של יצרן בודד. שונה הדבר כאשר המונופוליסט הוא ארגון קרטלי: אם אין המכירות מתבצעות באמצעות מועצת שיווק (כבמקרה של מועצת הלול), אלא על-ידי כל יצרן בנפרד, עשוי אחד היצרנים למכור במחיר הנמוך (בחול"ל) אחוז גבוה יותר מתפוקתו מאשר חברו; יצרן זה יקבל מן הקרטל "פיצוי" על מכירות אלו, בעוד שחברו ישלם "קנס" לקרטל. אך אין לקרוא ל"פיצוי" זה מרכיב של שער החליפין האפקטיבי, בדומה לפרמיות רגילות. ההחלטה לייצא כמות מסוימת — על-ידי הקרטל כולו — לא הושפעה במאומה על-ידי גובהו של הפיצוי הנדון. להיפך, גובהו של הפיצוי נקבע בעקבות החלטתו של הקרטל — המבוססת על נתוני ההיצע שלו, ונתוני הביקוש בשווקים השונים — למכור כמות מסוימת של תפוקתו בחול"ל, וכמות אחרת בשוק המקומי. נראה בבירור, כי יצוא ענף הלול, או ענף הלבדים, נקבע אמנם וגוהל בצורה מעין זו.

מאידך גיסא ניתן לטעון, כי הקרן הענפית אינה אלא מתווך, שדרכו מעבירה הממשלה

הגדרות השער האפקטיבי ומשמעויותיו

(באמצעות משרד המסחר והתעשייה) תשלומי פרמיה מיוחדים לענף הנידון, ויש לראות תשלומים אלה כפרמיה לכל דבר, מהווה מרכיב של שער החליפין האפקטיבי.

כדי לשפוט אילו היא הגישה הנכונה (או שמא קיים צירוף המצדיק את שתי הגישות גם יחד), יש לדעת את אופן פעולתה של הקרן הענפית. נראה כי שלושה קריטריונים עשויים לשמש להבחנה: א. האם הארגון הקרטלי הנדון (הקרן הענפית) יזום על-ידי היצרנים המשתתפים בו, או כפוי על-ידי הממשלה, ובאילו מידה נקבעה פעולתו על-ידי נציגי הממשלה? אם הארגון כפוי, ייתכן מאוד כי המסים שהטיל על מכירות בשוק המקומי אינם ה"קנס" המממן את ה"פיצוי", כבטיעון דלעיל, אלא היטל רגיל של הממשלה; והתשלומים מתוך הקרן הינם תשלומי פרמיה רגילים, שאין ולא כלום בינם לבין החלטתו של קרטל, על חלוקת תפוקתו בין שווקים שונים. ב. האם מממן הקרטל את עצמו, או שממון הקרן בא — כולו או חלקו — מן הממשלה? במקרה השני, מתחזק הטענה כי הקרן אינה אלא מכשיר ביניים לחלוקת פרמיות של הממשלה. ג. במידה שקיימת השתתפות הממשלה במימון הקרן, האם קשורה השתתפות זו ישירות בגודל היצוא של הענף, או שמא גודלה קבוע ואינו משתנה עם גודלו של היצוא? במקרה האחרון, ניתן לראות את הפרמיה כתמיכה בענף ולא ביצוא הענף; משמע, אין התמיכה הממשלתית משפיעה במקרה זה על גודלו של היצוא אלא באותה מידה, ובאותה צורה, שבה היא משפיעה על מכירות הענף בשוק המקומי. אם גודלה של התמיכה קבוע באופן מוחלט — אין תמיכה זו משפיעה כלל, בזמן הקצר, על יצוא הענף ועל תפוקתו; ואם משתנה גודלה של התמיכה בהתאם לתפוקת הענף — מהווה התמיכה מניע להגדלת היצוא ולהגדלת המכירות בשוק המקומי גם יחד.

בפועל, קשה מאוד לעקוב אחר אופן פעולתו וניהולו של הקרנות השונות, כדי להבחין באלמנטים המנויים לעיל. על-פי ידיעות חלקיות ניתן לשער כי היה שוני ניכר באופיין של הקרנות בענפים השונים. עם זאת, אין הנתונים האיכותיים מספיקים כדי להחליט על אופן סיווגה של כל אחת מן הקרנות. מסיבה זו מתייחס המחקר הנוכחי לכל הקרנות כאילו היו דומות באופיין, וקובע, באופן שרירותי, כי יש לראותן כאילו היו פעולות של ארגון קרטלי רגיל ולא מקור לתשלומי פרמיה מובהקים.⁶ התשלומים ליצואנים מתוך הקרנות הענפיות אינם נראים, לכן, כמרכיב של שער החליפין האפקטיבי.⁷

השער ליצואן לקבוצות מוצרים מוצג בלוחות הכרך הנוכחי, בעוד שהשער למוצרים בודדים מופיע בכרך הלוחות המפורטים. השער האגרגטיבי ליצואן, שהוא ממוצע משוקלל — כאשר סכומי הערך המוסף, ולא הערך הכולל, של יצואו של כל ענף משמשים כמשקלים — מוצג בראשית הפרק הבא.

⁶ קיימים, כמובן, מקרים שבהם עצם קיומו של קרטל מביא (בעקבות ההפלייה בין שווקים) לקיומו של יצוא, שבלעדי הקרטל היה קטן יותר או לא היה קיים כלל. ניתן לומר, כי במקרים כאלה מביאה התרת קיומו של הקרטל על-ידי הממשלה (והתרת קביעת המחירים במשק כראות עיניו של הקרטל), או אף כפייתו של הקרטל על-ידי הממשלה על היצרנים בענף, ליצירת יצוא בענף. אך אי-אפשר לראות פעולה זו כאילו היתה מרכיב של השער האפקטיבי. ראיית התשלומים מן הקרנות כמרכיב של השער האפקטיבי תעשה אותם למרכיב החשוב ביותר, לאחר השער הפורמלי, בשנים 1962-1965, שכן בשנים אלו לא היו כמעט תשלומי פרמיה אחרים או הסדרים אחרים המשנים את השער האפקטיבי.

ב. מוצרי יבוא

שער החליפין האפקטיבי הרלבנטי לשיקוליו של הצרכן — במובנו הרחב, היינו המשתמש הסופי (בניגוד ליבואן) — יכונה כאן שער הצרכן. בבוא הצרכן לבחור בין קניית מוצר יבוא להוצאה אחרת כלשהי, מחיר היבוא המשפיע על החלטתו הינו המחיר המלא המשולם על-ידי. ערך זה מורכב ממחירו של מוצר היבוא ומן ההוצאות המקומיות הכרוכות בשיווקו. שער הצרכן חייב, לכן, לכלול את המרכיבים הבאים: השער הפורמלי, מכס (או תמיכה), היטלים, קרנות השוואה וחשבון מסחרי, מס קנייה, ורווחי מיכסה. כאמור בפרק המבוא, לא נמדדו במחקר זה רווחי המיכסה, חישוב שהינו מסובך ביותר ועשוי להביא במקרה הטוב לקירובים גסים וחלקיים. בלית ברירה, עלינו להשתמש בשער, שאינו כולל רווחי מיכסה, כתחליף לשער שצריך היה לשמש לבדיקת החלטותיו של הצרכן. שער זה בקבוצות של מוצרים, לשנים שמ-1955 ואילך, מובא בלוחות הכרך הנוכחי.

את השער האפקטיבי, המופיע בשיקוליו של היבואן, נכנה שער היבואן, והוא נבדל משער הצרכן בשני פרטים: אין הוא צריך לכלול את מס הקנייה, במקום שהמס קיים, ואינו צריך לכלול את רווחי המיכסה.

מס הקנייה מוטל, לפי הגדרתו, על מוצרים מקומיים ועל מוצרי היבוא הדומים להם. שינויו של מחיר היבוא על-ידי שינוי מס הקנייה יהא כרוך בשינוי מקביל במחירי המוצרים המקומיים המתחרים במוצרי היבוא. שינוי זה ישפיע אמנם על חלקם של מוצרי היבוא והמוצרים המקומיים הדומים להם בכלל הוצאותיהם של הצרכנים; אך אין הוא צריך להשפיע על בחירתו של היבואן (בכוח או בפועל) בין מוצרי היבוא למוצרים המתחרים.

רווחי המיכסה אינם צריכים כמובן, להיכלל בשער האפקטיבי המשולם על-ידי היבואן, אך יש לזכור, כי כל עוד קיימים רווחי מיכסה, אין עליית שער החליפין ליבואן מביאה לירידת כמות היבוא שהוא מבקש לקנות; עליית השער תגרוור רק ירידת הלחץ של היבואן לקניית יבוא נוסף על זה שהותר לו. כאשר קיימים רווחי מיכסה אין שינויי השער ליבואן יכולים לשמש, לכן, לגיתוח ההשפעה על כמות היבוא. הם עשויים לשמש, לעומת זאת, אינדיקציה למעבר מהגבלת היבוא באמצעות מיכסה להגבלתו על-ידי קביעת מחירים — או להיפך. כיוון שרווחי המיכסה לא הוכללו בפועל גם בשער הצרכן, ממילא שער היבואן נמוך משער הצרכן — כפי שנמדד כאן — רק בשיעורו של מס הקנייה, אשר, כפי שניתן לראות בלוח ב-2, היה בדרך כלל גודל בלתי-חשוב בהשוואה עם רמתו של השער האפקטיבי. שער היבואן בקבוצות של מוצרים מובא בלוחות הכרך הנוכחי, והשער למוצרים הבוודיים מובא בכרך הלוחות. שער נוסף בעל חשיבות מוגדר כאן כשער החיסוי. שער זה נועד למדוד את גובהה של ההגנה על ייצור מקומי, הניתנת על-ידי שערי החליפין הקיימים. לצורך קביעת שיעור ההגנה שמקבל יצרן מקומי — בפועל או בכוח — בייצור כלשהו, יש לדעת את שער החליפין למוצר הנידון ואת שער החליפין לערך המוחלף — מרכיב היבוא — בייצור המוצר. השער הדרוש לצורך זה הינו — מבחינה מושגית — בין שער הצרכן ובין שער היבואן. כדוגמת שער הצרכן, עליו לכלול את רווחי המיכסה; שכן קיום רווחי המיכסה — כמוהו כקיום מרכיב אחר של שער החליפין האפקטיבי — פירושו, קיום מחיר גבוה יותר ליבוא, ומידה רבה יותר של הגנה על המוצר המקומי המתחרה בו.

הגדרות השער האפקטיבי ומשמעויותיו

כדוגמת שער היבואן, אין השער למוצר הסופי צריך לכלול את מס הקנייה — שכן זה מוטל על הייצור המקומי כשם שהוא מוטל על היבוא, ואינו מהווה לכן הגנה על הראשון מפני האחרון. למעשה, מאחר שרווחי המיכסה אינם מופיעים בתוך השערים הנמדדים במחקר, יהא השער הרלבנטי למוצר הסופי זהה עם שער היבואן. יש לזכור, עם זאת, כי בגלל פירצה זו לא יהווה השער הנמדד אלא גבול תחתון לשער החיסוי הנכון — כאשר המרחק ביניהם הינו לבטח ניכר במוצרים רבים.

אילו היה שער החליפין למוצר הסופי דומה ברמתו לשער של הערך המוחלף בייצור, היה הוא מהווה גם את שער ההגנה על הערך הנחסף. בכל מקרה אחר, קיים שוני בין השער למוצר הסופי לבין השער לערך הנחסף. וכשם שבמוצרי היצוא השער הרלבנטי להחלטות כלכליות אינו זה המתייחס לערך הכולל של היצוא אלא השער לערך המוסף, כך גם ביבוא — שער החיסוי המשמעותי הוא השער לערך הנחסף בייצור המקומי⁸. שער זה ייקבע על-ידי השער למוצר היבוא, השער לערך המוחלף בייצור

⁸ נסמן: R^* = שער החיסוי

$$R_i = \text{שער החליפין ליבוא המוצר המוגמר}$$

$$R_m = \text{שער החליפין למרכיב היבוא}$$

$$R_f = \text{השער הפורמלי}$$

$$P = \text{שיעורו היחסי של מרכיב היבוא (משמע, היחס בין ערכו של מרכיב היבוא}$$

לבין ערכו של המוצר המוגמר)

קיימות דרכים שונות לחשובו של היחס P . נדון ב-3 האלטרנטיבות הבאות:

$$(1) P = P' \quad \text{היחס מחושב כאשר הן מרכיב היבוא והן המוצר הסופי מוערכים בדולרים}$$

(או בל"י תוך שמוש באותו שער חליפין לגבי שני הערכים). מקרה זה

הוא הפשוט ביותר, ובו תהא נוסחת שער החיסוי כדלקמן:

$$R^* = \frac{R_i - R_m P'}{1 - P'}$$

$$(2) P = P'' \quad \text{היחס מחושב כאשר מרכיב היבוא מוערך בשער } R_m, \text{ בעוד שהמוצר הסופי}$$

מוערך בשער R_i . נוסחת שער החיסוי במקרה זה תהא:

$$R^* = \frac{1 - P''}{\frac{1}{R_i} - \frac{P''}{R_m}}$$

$$(3) P = P''' \quad \text{היחס מחושב כאשר מרכיב היבוא מוערך בשער } R_f, \text{ ואילו המוצר הסופי}$$

מוערך בשער R_i . נוסחת שער החיסוי הינה:

$$R^* = \frac{R_i \left(1 - R_m \frac{P'''}{R_f}\right)}{1 - R_i \frac{P'''}{R_f}}$$

הנתונים ששימשו לצורך העבודה הנוכחית חייבו את השימוש בנוסחה (3).

פרק ג

המקומי (הוא "שער הצרכן" של מרכיב היבוא⁹), וחלקו של הערך המוחלף, לעומת הערך הנחסך, בייצור המקומי.

חישוב שער החיסוי על הערך הנחסך בייצור המקומי מציב בעיה דומה לזו של חישוב השער לערך המוסף ביצוא, אשר נדונה לעיל. הוא מצריך, לגבי כל מוצר, את הנתונים הבאים: שער החליפין למוצר מיובא המתחרה במוצר המקומי; תשומות היבוא השונות בייצור המקומי של המוצר; ושערי החליפין של התשומות הללו. הנתונים על השערים הנזכרים מצויים במחקר הנוכחי, ואילו הנתון על תשומות היבוא בייצור המקומי דורש לוח תשומות-תפוקה מפורט. לוח מסוג זה, המביא פירוט של מוצרים בודדים, אינו מצוי. תחתיו קיים לוח תשומות-תפוקה ברמת הפירוט של קבוצות מוצרים, לשנת 1958¹⁰. לוח זה נוצל במחקר הנוכחי לשם חישוב שערי החיסוי לקבוצות מוצרים לשנים 1956-1960, בהנחה כי המקדמים של שנת 1958 קיימים היו גם בשתי השנים שלפניה ובשתי השנים שאחריה. ברור שהתוצאה הינה קירוב, שמידת מהימנותו פוחתת ככל שהשנה הנידונה מתרחקת מ-1958.

שערי החיסוי לקבוצות שהתקבלו בצורה זו, מוצגים בסוף כרך זה. יש להניח בוודאות, כי השערים מוטים מטה — דבר הנובע מקיבוץ המוצרים הבודדים לקבוצות: הטיה זו מקורה בכך, שבכל קבוצה, שערי החליפין של חומרי-הגלם נוטים להיות נמוכים משעריהם של מוצרים מוגמרים, ולכן — נמוכים מהשער הממוצע של הקבוצה. ואולם שער תשומת היבוא, הננקט בעת חישוב שער החיסוי, איננו השער של חומרי-הגלם המסוים (שהרי חישוב שערי החיסוי מתייחס לקבוצות) אלא השער הקבוצתי הממוצע, הגבוה — כאמור — מהשער של חומרי-הגלם הנידון, וממילא נמוך שער החיסוי המחושב משער החיסוי האמיתי.

ג. השער למוצר בודד כגודל ממוצע

השער למוצר בודד הינו, בהכרח, שער ממוצע, כיוון שהמחקר אינו מביא, ואין טעם שבייא, את שער החליפין בכל עיסקה ועיסקה בנפרד: השער הינו ממוצע כלשהו של שערים בעיסקות רבות באותו מוצר. כדאי לעמוד בקצרה על שלושה סוגי בעיות המתעוררות עקב קיבוץ של העיסקות.

⁹ לצורך הנדון, אין הבדל אם היצרן משלם בעבור מוצר היבוא מס קנייה, המוטל גם על חומר-גלם מקומי, או למשל, מכס; מידת ההגנה על ייצורו תהא דומה בשני המקרים. כמו-כן צריך היה לכלול את רווחי המיכסה, אילו היה הנתון בידינו, בין מרכיבי השער של הערך המוחלף. אף כאשר היצרן קונה במישרין את תשומות היבוא, ולא דרך יבואן, הרי רווחי המכסה הם רווחיו כיבואן, ולא הגנה הניתנת לייצורו.

¹⁰ לוח זה נערך במסגרת מחקרו של מ. ברונז, המסוכם בספרו קשרי גומלין, שימוש במקורות ומורות בפיתוח המשק הישראלי, ירושלים, בנק-ישראל, מחלקת המחקר, פרסומים מיוחדים מס' 2, 1962. בספר מופיע גודל אחד בלבד כמקדם היבוא הכולל לכל קבוצה; ואילו למטרת המחקר הנוכחי דרושים מקדמי היבוא של כל קבוצה בייצור של כל אחת מהקבוצות האחרות. לדוגמא: אם מספר הקבוצות הוא 80, הרי שלחישוב שער החיסוי לייצור בקבוצה כלשהי דרושים הנתונים על 80 מקדמי יבוא כוללים באותה קבוצה. טבלה מפורטת מסוג זה הוכנה על-ידי מחלקת המחקר של בנק ישראל, לצורך מחקר זה, על סמך לוח התשומות-תפוקה הקיים לשנת 1958. טבלה זו מופיעה כנספח במחקר הנוכחי. תודתי נתונה לפרופ' מ. ברונז ולמר א. הילמן על הכנתה של הטבלה והעמדתה לרשות המחקר הנוכחי.

הגדרות השער האפקטיבי ומשמעויותיו

(1) מוצר בלתי-אחיד

השער המופיע כשער של "מוצר" מסוים עשוי, למעשה, להיות שער ממוצע של כמה מוצרים, אשר בגלל מידה רבה של דמיון ביניהם הם מופיעים כמוצר אחד. בעיה זו אינה חשובה כאשר מדובר בשערים המפורטים, כיון שמידת הפירוט של מוצרים אלה גדולה ביותר — מספרם מגיע לכמה מאות ביצוא ועד למעלה מאלף ביבוא — ויש להניח, כי מוצרים אלה הינם הומוגניים במידה רבה מאוד. מה עוד, שהמוצרים הוגדרו על-פי ההגדרות הנהוגות בתקנות הממשלה (למשל מוצרי היבוא סווגו במחקר לפי סיווגם בתקנות המכס). מאחר ששערי החליפין נקבעים בתקנות הממשלה, ותקנות אלו הינן אחידות למה שהוגדר בהן כ"מוצר" מסוים, הרי ששערי החליפין לתת-המוצרים השונים המוגדרים כמוצר אחד — כאשר מוצר זה אינו הומוגני — זהים באמת עם שער החליפין שנמדד למוצר כולו.

המצב שונה, כאשר מדובר בשערי החליפין לקבוצות מוצרים. כל אחת מן הקבוצות מורכבת ממוצרים, ששערי החליפין שלהם עשויים להיות שונים זה מזה במידה רבה. משמעות מוגבלת נודעת לשער החליפין של הקבוצה בהחלטות הכלכליות של צרכנים, יצרנים ויבואנים, כי הם אינם עורכים את שיקוליהם לגבי ה"קבוצה" אלא לגבי מוצרים בודדים בה. עם זאת, אין מנוס מהצגת מרביתם של שערי החליפין המובאים במחקר כשערים ל"קבוצות" בלבד, ולא למוצרים הבודדים; שכן ירידה מתמדת לרמת הפירוט של מוצרים בודדים היתה גוררת הצגת אוסף עצום של נתונים, שאינם ניתנים לשליטה ולעיכול. כמו-כן, לכמה מטרות אין אף אפשרות להשתמש אלא בשערים לקבוצות, שכן לוחות תשומה-תפוקה המצויים אינם יורדים — ואי-אפשר לצפות שיירדו — לרמתו של המוצר הבודד. ניתן רק לשער, כי התחלופה הרבה, בין המוצרים השונים בקבוצה, מאפשרת, למטרות רבות, לראותם כמוצר אחד. עם זאת, יש תמיד להתייחס בזהירות לשימוש ב"קבוצה" כמוצר בודד, וצריך להצביע על טעויות והטיות העשויות לנבוע מכך — כבדוגמה שדנו בה זה עתה, בבירור משמעותו של שער החיסוי.

על הטיה אחת כדאי לעמוד כאן, אולם רק בקצרה, משום הדיון המפורט שיוקדש לה כאשר נעסוק בשערים כוללים למשק. השער ל"קבוצה" הינו ממוצע משוקלל של שערי החליפין של המוצרים הבודדים המרכיבים את הקבוצה, שערים העשויים להיות שונים זה מזה. משקלי המוצרים הבודדים נקבעים על-ידי ערכיהן הכספיים — במטבע-חוץ — של כמויות המסחר במוצרים השונים: סך היבוא, הערך הנחסך בייצור, או הערך המוסף ביצוא — הכל לפי נושא המדידה. דבר זה מקנה משקל נמוך במיוחד בקבוצות היבוא למוצרים בעלי שער חליפין גבוה (יחסית לשערי החליפין של המוצרים האחרים בקבוצה), כי יש לצפות שיבואם של מוצרים אלה יהיה קטן; והיפוכו של דבר במוצרים בעלי שער חליפין נמוך. בקבוצות היצוא, תהיה, כמובן, ההשפעה בכיוון המנוגד: יש לצפות, בכל קבוצה, לכמות גדולה (ולמשקל גדול) של יצוא מוצרים בעלי שער חליפין גבוה יחסית.

(2) ממוצע לאורך זמן

גם כאשר מדובר במוצר הומוגני, ייתכן שהשער למוצר הבודד המושג במחקר הינו ממוצע של שערי חליפין שונים, כי הוא משקף עיסקות שנעשו במשך תקופת זמן מסוימת, שבתוכה עשויות היו לחול תנודות בשער החליפין.

תקופת זמן זו הינה, בדרך-כלל, שנה אחת (שנה קלנדרית). כבדיון הקודם, קיבוץ מעין זה הוא הכרחי; ירידה לרמת פירוט רבה יותר (למשל: קביעת שערי חליפין חודשיים) הינה, לעתים קרובות, בלתי-אפשרית ובמקרים שהינה אפשרית — הצגתם אינה ניתנת לשליטה. על-כל-פנים, תנודות שער החליפין במשך השנה לא היו חריפות; גם אילו היו התנודות גדולות ביותר, ספק אם עשויים היו השערים לתקופות קצרות להיות בעלי משמעות רבה בשיקולים הכלכליים של היחיד. למשל: אילו היה שער החליפין למוצר מסויים נע במידה מופלגת מחודש לחודש, אין לצפות שרמתו החודשית של שער החליפין היתה קובעת הרבה בשיקוליו של היצרן, שכן זה לא היה מבסס את החלטותיו על שער חליפין שהוא יודע מן הנסיון כי לא יתקיים אלא לזמן קצר ביותר. לעומת זאת, כאשר תחת תנודות קיימת מגמה חדה של שינוי בשער במשך השנה, עשוי השער הממוצע לשנה כולה לאבד הרבה ממשמעותו. כזכור, במשך התקופה 1954-1952 ניכרת אמנם מגמה חדה של עליות בשערים. מסיבה זו מובאים בכרך הלוחות נתונים רבע-שנתיים של השער לצרכן בשנים אלו, מתוך הנחה שגדלים רבע-שנתיים עשויים להיות בעלי משמעות בהחלטותיהם של הצרכנים.

(3) שערים שונים למוצר

לעתים, מוצר הומוגני עשוי, בפרק זמן נתון, להיות בעל שערי חליפין המשתנים לפי המפעל המייצא את המוצר, לפי היבואן המייבא אותו, או לפי גורמים אחרים. אפשרות זו אינה היפותטית, אלא היתה קיימת בפועל במקרים רבים וחשובים. השער למוצר הינו, לכן, גודל ממוצע של שערים שונים.

למטרות שונות, עשויים אנו להיות מעוניינים לא בשער הממוצע אלא באוסף השערים; למשל, אם נרצה לנתח את השפעתו של שער החליפין על גודל יצואו של ענף נתון, ושער זה שונה לחלוטין מיצרן (יצואן) אחד למשנהו, ייתכן כי השער הממוצע הוא חסר משמעות; הניתוח חייב לעסוק ביצואו של כל יצרן בנפרד, לפי שער החליפין שנקבע לו. לעתים עשויים אנו להיות מעוניינים לא בשער הממוצע אלא בשער ה"שולי": נניח, כי מוצר מסוים מיובא בשערי חליפין שונים. העובדה כי הצרכנים קונים אותו חלק מן המוצר המיובא בשער החליפין הגבוה פירושה — כאשר אין לשינויים במחיר המוצר הנידון השפעת הכנסה ניכרת — כי הצרכנים היו קונים אותה כמות של מוצר שקנו בפועל גם אילו הובא כולו בשער החליפין הגבוה.¹¹ בניתוח שיקוליו הכלכליים של הצרכן, יכולים אנו, אפוא, לראות בשער הגבוה — ולא בשער הממוצע — את שער החליפין של המוצר.¹² למעשה, אין המחקר יכול לספק, בדרך כלל, אינפורמציה שונה

¹¹ ליתר דיוק, דבר זה תופס אם קיים שוק מקומי חופשי באותו מוצר. במקרה זה רווחי המיכסה, של אותם יבואנים ששער החליפין ליבואם היה שונה מן השער הגבוה, שווים לפחות להפרש בין השער הגבוה לשער ששולם בפועל על-ידי היבואן. כאשר אין השוק המקומי חופשי וקיים קיצוב, ייתכן כי כמות היבוא בשער אחיד, השווה לשער הגבוה, עשויה להיות קטנה מן היבוא בפועל.

¹² באופן דומה רשאים אנו, לעתים, לראות את שער החליפין הנמוך ביצוא מוצר מסוים כשער הרלבנטי להחלטותיו של היצואן, במקום לנקוט בשער הממוצע. דוגמא חשובה לכך מבחינה מושגית הינה זו הכרוכה בהסדר המשולב של פמ"ז ופרמיה. נקח יצרן שבידיו הבחירה בין שתי אלטרנטיבות אלו: הוא יבחר לייצא בשיטת הפמ"ז כל עוד היא מביאה לו

מזו של השער הממוצע. אך בכל זאת קיימת במחקר הפרדה חשובה אחת בין שערים שונים, המתייחסת לשער החליפין ביבוא:

תקנות המכס מבחינות בין יבוא "רגיל", יבוא לשם יצוא, ויבוא ב"פטור מותנה". היבוא לשם יצוא נעשה בשער החליפין הפורמלי הקיים. מכסים והיטלים, שהיו מוטלים עליו אילו יובא לתצרוכת מקומית, אינם מוטלים, או מוחזרים ליצואן בעת ביצוע היצוא אם שילמם לפני כן (שיטת ה"הישוב"). מאידך, מקבל היצואן בתמורה בעבור הערך המוחלף (דהיינו, התשומות שיובאו לשם יצוא) אותו שער חליפין. כל עוד קיים מצב זה, אין גובהו של שער החליפין ליבוא לשם יצוא מהווה שיקול בקביעת החלטותיו של היצרן-היצואן¹³. ברור גם, שגובהו של שער זה אינו רלבנטי כלל להחלטותיו של הקונה המקומי (לצריכה סופית או לייצור לשם מכירה בשוק המקומי), שכן שער זה אינו נוגע בו כלל. מכאן, שאם נכלול את שער היבוא לשם יצוא — הנמוך משער היבוא הרגיל — בחישוב השער הממוצע של מוצר מסוים, נקבל ממצא שהוא חסר משמעות לגבי "יבוא לשם יצוא", והנמוך מן השער הרלבנטי ליבוא שנועד לשוק המקומי. לכן, כדי למצוא את השער המשפיע על החלטות הצרכן, יש להוציא מן החישוב הממוצע אותו חלק מן היבוא המהווה את תשומת היבוא ביצוא. דבר זה מקביל למסקנת דיוננו הקודם על שער החליפין ליצוא: אף שם הוצאנו מן החישוב את השער של תשומות היבוא ביצוא, והותרנו את שער החליפין לערך המוסף בלבד.

ה"פטור המותנה" שונה בטבעו מן הפטור הניתן על יבוא לשם יצוא. פטור זה (ממכסים והיטלים) ניתן עד ראשית 1958, בעיקר למשרדי הממשלה ולמוסדות מסוגים שונים, הן על מצרכי היבוא כולם והן על מוצרים מסוימים, לפי החלטה אד-הוק. בלוחות כרך זה מוצגים שני שערים לצרכן: האחד כולל את הפטור המותנה, ואילו השני אינו כוללו. בעוד שהשער הראשון הינו גודל ממוצע לכל היבוא של המוצר המשמש לצורכי השוק המקומי, מהווה השער האחר — שהוא כמובן גבוה יותר — גודל המתייחס לאותו יבוא שנרכש על-ידי צרכנים "רגילים". ניתן לשער, כי לכמה מטרות של חקירת השפעתו של שער החליפין ביבוא, עשוי שער אחרון זה להיות בעל משמעות רבה יותר מן השער הכולל את הפטור המותנה.

שער חליפין גבוה מן השער המתקבל בעזרת הפרמיה (שהוא שער קבוע), וכל גודל נוסף — בשיטת הפרמיה. בחר לייצא יצוא כלשהו בשיטת הפרמיה — הרי שבשער הפרמיה, שהוא השער ה"שולי", היה מייצא גם את כל מה שייצא בשיטת הפמ"ז, אילו לא עמדה בפניו שיטה זו. ראה דיון אצל א. בהרל, שם, עמ' 103. למעשה, שערי היצוא במחקר זה אינם כוללים, כזכור, את רווחי הפמ"ז, והם נקבעו בהנחה שיצוא שנעשה בשיטת הפמ"ז — שער החליפין שלו שווה לזה שבשיטת הפרמיה. מדיון זה נובע, כי הנחה זו אמנם צריכה לתפוס במקרים בהם ביצע אותו יצואן יצוא של מוצר נתון בשתי השיטות גם יחד.

לעומת מקרה זה, שבו השער ה"שולי" ליצואן הינו השער הנמוך יותר, קיימים מקרים בהם השער ה"שולי" הינו דווקא שער הגבוה מהממוצע. דוגמא מובהקת לכך ניתן לראות בהסדרי הפרמיה השולית, שנסקרו בפרק הקודם.

¹³ אלטרנטיבית: כל עוד קיים מצב זה, ניתן לראות את השער ליבוא לשם יצוא (הוא הערך המוחלף, או מרכיב היבוא) כאילו היה שווה לשער החליפין של הערך המוסף ביצוא. ראה הדיון לעיל על שער החליפין ביצוא, עמ' 57.

2. שערי חליפין כוללים

א. השערים בחשבונות הלאומיים

ההכרה כי שער החליפין הרשמי, או אף שער החליפין הפורמלי, הינם חסרי משמעות במערכת החשבונות הלאומיים, הינה היום נפוצה למדי בישראל¹⁴. למותר לעמוד על חשיבותו של שער החליפין לגבי מערכת החשבונות הלאומיים במשק בעל היקף ניכר של מסחר בינלאומי כבישראל. אפשר להזכיר רק כמה מן הדוגמאות הבולטות ביותר: שינוי שער החליפין בחשבונות הלאומיים ישנה את אומדן התוצר, את חלקם של היצוא והיבוא, את חלקה של הממשלה, ואת החסכון של המשק.

הדיון הנוכחי לא ייסוב על כל פרטי השינויים, ואף לא על כל השינויים הבולטים, שיתוהו במערכת החשבונות על-ידי שימוש בשער חליפין שונה מן הפורמלי; מטרת הדיון היא לזהות את שערי החליפין המתאימים למערכת החשבונות הלאומיים בהגדרותיה הרחבות ביותר. לצורך זה יש להבחין בין חשבון התוצר הלאומי במחירי השוק לבין חשבון התוצר הלאומי במחירי גורמי-הייצור.

(1) חשבון התוצר במחירי השוק

מידת התוצר במחירי השוק, כוונתה להראות את כלל התוצר ואת החלקים השונים המרכיבים אותו, כפי שהם מוערכים על-ידי הצרכן. מדידה זו תשמש, בהנחות מסוימות, להשוואת רמת רווחתו של הצרכן בין שתי תקופות מדידה או בין שני משקים באותה תקופה.

הגדרה זו של עקרון המדידה מחייבת, ממילא, את רישומו של היבוא בחשבון התוצר בערכו כפי שהוא נראה על-ידי הצרכנים. משמע, שער החליפין ליבוא צריך להיות השער האפקטיבי לצרכן — הכולל, כזכור, את השער הפורמלי, מכס, היטלים (או סוב-סידיות), קרנות השוואה והחשבון המסחרי, ומס קנייה על מוצרי היבוא¹⁵.

¹⁴ ראה דיון אצל דן פטינקין, המשק הישראלי בעשור הראשון, ירושלים, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, 1960, עמ' 83-85. כן ראה דיון והצעות במאמר של א. ל. געתון, המבוסס לבטח על נסיון המשק הישראלי: A. L. Gaathon, "A Note on the Treatment of Multiple Exchange Rates in National Accounts," *Review of Economics and Statistics*, XLII (August, 1960), 326-329.

¹⁵ עקרון זה שונה מן הנוהג המקובל בתדריכי האו"ם, שם מוצג היבוא בערכו לפי שער החליפין הרשמי, או הפורמלי. השוני בין שער החליפין האפקטיבי לצרכן לבין השער הפורמלי יהא קיים, למעשה, בכל משק, אף זה שבו המסחר חופשי — לפי ההגדרה המקובלת היום — ושער החליפין אחיד: ברוב המשקים — או אולי בכולם — קיימים מכסים על היבוא, או מסי קנייה על מוצרים שחלק מהם מיובא. בעיית הבחירה בין השערים, לצורך החשבונות, קיימת, איפוא, בכל משק. שיטת רישום היבוא לפי השער האפקטיבי לצרכן נהוגה בבריטניה — ונוהג זה עורר ויכוח בספרות. ראה: J. L. Nicholson, "National Income at Factor Cost or Market Prices," *Economic Journal*, LXV (June, 1955), 216-224; H. Burton, "Expenditure Taxes, Imports and Gross Domestic Product at Market Prices," *Economic Journal*, LXVII (December, 1957), 644-654; J. L. Nicholson, "Import Duties and the Gross Domestic Product at Market Prices," *Economic Journal*, LXVIII (June, 1958), 393-396; H. Burton, "Import Duties and the Gross Domestic Product

הגדרות השער האפקטיבי ומשמעויותיו

אותו עיקרון מחייב גם את אומדנו של היצוא בחשבון התוצר במחירי השוק על-ידי שימוש בשער היצואן. מן הראוי לשים לב להשפעה השונה של סובסידיות למוצרים מקומיים ושל סובסידיות ליצוא. במוצרים מקומיים מהוות סובסידיות בדרך-כלל גורם להפחתה בערכו של המוצר, שכן הסובסידיות נוטות להוריד את מחירי השוק (שבהם נאמד התוצר). השפעתן של סובסידיות (פרמיות) ליצוא, מאידך, הינה הפוכה. היצרן ייצואן, שבפניו עומדת ברירה בין מכירת מוצריו בשוק המקומי למכירתם בחו"ל, ישווה (בשוליים) את פדיונו ממכירת יחידת המוצר בשני השווקים. מכאן, שמחירה של יחידת המוצר בשוק המקומי (הוא הערך המיוחס לה על-ידי הצרכן במשק) שווה למחיר המתקבל בפועל ממכירת המוצר בחו"ל¹⁶, ומחיר זה מצידו, שווה למחיר יחידת המוצר במטבע-חוץ ("דולרים"), כפול שער החליפין האפקטיבי ליצואן. מאחר ששער זה כולל את הסובסידיות (פרמיות) ליצואן, הרי שסובסידיות אלו מעלות את ערכו של היצוא בחשבון התוצר¹⁷. ברור שמדובר בסובסידיות ליצוא, ולא למוצר היצוא: במידה שניתנות סובסידיות למוצר מסוים בין אם נמכר בשוק המקומי ובין אם יוצא, אין סובסידיות אלה כלולות בשער החליפין האפקטיבי ליצואן; קיומן מוריד את המחיר לצרכן, והן מורידות את ערכו של היצוא באומדן התוצר במחירי השוק.

מכאן, שהן היבוא והן היצוא חייבים להיות מוערכים בשער החליפין האפקטיבי, אשר ביבוא הוא כולל מסים, וביצוא — סובסידיות. שערים אלה הינם שער החליפין האפקטיבי לצרכן בצד היבוא, ושער החליפין האפקטיבי ליצואן בצד היצוא¹⁸.

מאחר שחשבון התוצר הלאומי הינו חשבון גלובלי, ברור ששערי החליפין הנדרשים לחשבון זה אינם השערים הבודדים לכל מוצר ומוצר, אלא שערים כוללים — לכלל היבוא ולכלל היצוא. אלה הם, לכן, שערים ממוצעים. אך המעבר משערים בודדים לממוצעים כוללים אינו מהווה, במקרה זה, קושי מיוחד: השער ליבוא הינו ממוצע משוקלל של השערים הבודדים, כאשר ערכו של יבוא כל מוצר (במטבע-חוץ), בתקופת המדידה,

at Market Prices: A Rejoinder," *Economic Journal*, LXVIII (September, 1958), 585–588; R. L. Simmons, "A Note on the Treatment of Import Duties in the Measurement of Gross Domestic Product," *Economic Journal*, LXIX (June, 1959), 384–387; and J. L. Nicholson, "Reply," *ibid.*, 388–390.

¹⁶ קביעה זו מתעלמת מן האפשרות של הפליית מחירים בין שני השווקים — השוק המקומי והשוק הזר. אפשרות זו כשלעצמה — ללא קשר עם קיומה או היעדרה של סובסידיה ליצוא — הינה גורם מפריע באומדן. אם המחיר, המשולם על-ידי הצרכן המקומי של מוצר היצוא, נמוך מהמחיר, המשולם על-ידי הקונה הזר, מחייב העיקרון המונח ביסודו של אומדן התוצר במחירי-השוק את רישומו של היצוא לא במחיר המתקבל כמכפלת המחיר במטבע-חוץ בשער האפקטיבי ליצואן, אלא במחיר ששילם הצרכן המקומי; שכן המחיר האחרון הוא המבטא את הערכת הצרכן לגבי המוצרים שאותם מעביר המשק לחו"ל.

¹⁷ ולהיפך: מסים על היצוא — אילו היו כאלה — היו מורידים את ערכו של היצוא במחירי השוק.

¹⁸ געתון, שם, מגיע למסקנות דומות, אף כי הנמקתו לשימוש בשער החליפין האפקטיבי ליצואן שונה מזו המובאת כאן. נראה, שמחוץ למאמרו של געתון, לא מצוי בספרות דיון על מקומן המיוחד של הסובסידיות ליצוא; ייתכן שדבר זה נובע ממינוע חשיבותן הכמותית של סובסידיות אלו בארצות המערב העיקריות. אף הוויכוח שהוזכר לעיל על עקרונות החשבונות הבריתיים דן בצד היבוא בלבד, ואינו עוסק כלל בצד היצוא.

מהווה את משקלו של המוצר. אותו שער היה מתקבל, כמובן, אילו נמדדו כל התשלומים במטבע מקומי עבור היבוא, וחולקו בערכו של היבוא במטבע־חוץ. הוא הדין ביצוא. כדאי לעמוד בקצרה על בעיית המחיר הממוצע והשולי, שהוזכרה בדיון הקודם על השער למוצר בודד. מחירי השוק נועדו, באופן עקרוני, לבטא את הערכתו של הצרכן ב ש ו ל י י ם — אף כי מייחסים אותם, במערכת החשבונות, לכל היחידות שנקנו על־ידי הצרכנים במשך תקופת המדידה. מכאן, שכאשר קיימים שערי חליפין שונים, לאותו מוצר, עלינו לבחור בשער השולי, ולא בשער הממוצע. למעשה, נשתמש בשער הממוצע למוצר הנתון, משני טעמים. האחד, שעליו עמדנו בדיון הקודם, הוא חוסר אינפורמציה על אוסף שערים לאותו מוצר, או חוסר יכולת להציגם. אך השני, החשוב יותר, הוא עקרוני: קיום מחירים שונים לאותו מוצר נכון לבטח לא רק לגבי שערי החליפין, אלא גם כאשר מדובר במחירי מוצרים מקומיים. למרות־זאת, נהוג לבנות את מערכת החשבונות על המחירים הממוצעים (בפועל: תפוקתו של מוצר מסוים תימדד על־ידי סך ההוצאה עליו, ולא על־ידי המחיר הגבוה ביותר ליחידת המוצר כפול מספר היחידות שנקנו במשך תקופת המדידה). העקיבות מחייבת, לכן, את השימוש בשער החליפין הממוצע (למוצר בודד) אפילו היתה מצויה כל האינפורמציה הדרושה על שערים שוליים. כך יש להשתמש, במוצרי היבוא, בשער החליפין לצרכן, ה כ ו ל ל את הפטור המותנה, ולא בזה שאינו כולל את הפטור אשר ניתן היה לראותו כשער שולי. בעיית ה"יבוא לשם יצוא", לעומת זאת, חורגת מכלל זה, והיא דורשת דיון מיוחד, שכן טבעה שונה, והיא בעלת חשיבות כמותית לא מבוטלת. דיון זה חייב לעסוק, בעיקרו, בהגדרת ה"יבוא" וה"יצוא" יותר מאשר בהגדרת שערי החליפין שלהם.

מן הדיון על שערי החליפין למוצר בודד התברר, כי שערי החליפין הכוללים את תשומות היבוא ביצוא הינם חסרי משמעות כלכלית לצורך החלטותיו של היצואן. היש להם משמעות לצורך מערכת החשבונות הלאומיים? בתשובה יש לומר קודם כל, כי אם נמדדו שערי החליפין האפקטיביים של תשומות אלו באופן נכון ועקיב בצד היבוא ובצד היצוא, הרי הכללתם בשערי החליפין הכוללים ליבוא וליצוא — והכללת ה"יבוא לשם יצוא" ביבוא וביצוא גם יחד — לא היתה משנה את התוצאה הסופית של חשבון התוצר: התוצר הלאומי, עודף היבוא והחסכון הלאומי, היו נשארים במקרה זה באותו גודל כבמקרה בו ינוכה היבוא לשם יצוא מן היבוא והיצוא גם יחד ושער החליפין שלו לא ייכלל בשער היבוא או בשער היצוא.

לעומת זאת, יתנו שתי הדרכים האלטרנטיביות הללו תשובות שונות לחלטין לשאלות כגון: מה חלקו של היצוא בתוצר? או, מה גודלו של היבוא, בהשוואה לתוצר הלאומי? ברור, ששיעורים אלה יהיו גדולים יותר אם נבחר לכלול את היבוא לשם יצוא ביבוא וביצוא. אך מעשה זה אינו מוצדק: התוצר הלאומי הינו, בעקרון, תפוקה של מוצר י ם ס ו פ י י ם. במידה שהיבוא נמכר לקונים סופיים, יש טעם ומשמעות להשוואת גודלו עם גודלו של התוצר המקומי (של מוצרים סופיים). דבר זה נכון גם לגבי אותו יבוא המשמש כחומר־גלם לייצור לשוק המקומי, שכן הוצאות הקונים הסופיים על מוצרים אלה מורכבות, בחלקן, מקניות יבוא, ובחלקן האחר מקניית הערך המוסף במשק. אך אם שימש היבוא כתשומה לייצור לשם יצוא, אין הוא רלבנטי לקוני המוצרים הסופיים במשק. הכללת גודלה של תשומה זו בערכו של היבוא מביאה להשוואה חסרת משמעות של ערך היבוא עם ערכו של התוצר הלאומי. ייתכן שהיה מקום להשוות את גודלו של

היבוא המוגדר כך עם גודלן של סך העיסקות הכרוכות בייצור התוצר הלאומי — אילו היה בידינו גודל זה — אך אף משמעותה של השוואה זו מוגבלת מאד.

דומה הדבר ביחס ליצוא: מאחר שהתוצר הלאומי הינו הערך המוסף במשק, יש להשוות את הערך המוסף ביצוא עם התוצר הלאומי. אך קשה לראות את משמעותה של השוואת כלל היצוא עם גודלו של התוצר.

מכאן שיש להקפיד, במערכת החשבונות, את גודלו של היבוא למעט היבוא לשם היצוא; ואת גודלו של הערך המוסף בלבד ביצוא. שער החליפין האפקטיבי ליבוא יהא, לפיכך, השער שאינו כולל את שער היבוא לשם יצוא¹⁹; ושער החליפין האפקטיבי ליצוא יהא, בדומה לכך, ממוצע שערי החליפין האפקטיביים ליצואן — שהגדרנו מראש כשערי חליפין לערך המוסף, ולא לערך הכולל של היצוא.

כאמור, אם אין החוקר מעוניין אלא באומדן גודלו של התוצר, או גודלו של עודף היבוא, היינו-הך אם יילך בדרך זו או יבחר בדרך של כלילת היבוא לשם יצוא ביבוא וביצוא. לצורך זה, יכול הוא לקחת כשער היבוא לשם יצוא כל שער שיעלה על דעתו — שכן התוצאה, נטו, לא תשתנה. אך אם ירצה החוקר, למשל, לאמוד את חלקו של סך היבוא, או של סך היצוא, בתוצר הלאומי — לא יוכל להגדיר את שער החליפין האפקטיבי המתאים לצרכיו, כי קשה להגדיר שער בעל משמעות לשם מתן תשובה לשאלה שאין משמעותה ברורה²⁰.

כדאי לעמוד עוד בקצרה על טענה שהושמעה כנגד השימוש בשערי חליפין אפקטיביים ובעד ההיצמדות לשערי חליפין פורמליים. טענה זו אומרת, כי מדינה המקיימת חשבון שוטף מאוזן, במובן המקובל — דהיינו, ערך יצואה במטבע-חוץ שווה לערך יבואה — תופיע בחשבונותיה הלאומיים כבעלת מסחר בלתי-מאוזן, אם יירשמו היבוא והיצוא בשערי חליפין שונים זה מזה²¹. אך עקרון עריכת החשבונות הלאומיים במחירי השוק — רישום ערכיהן של עיסקות כפי שהם נראים עלי-ידי הצרכן — מחייב

¹⁹ בדומה לכך, משקלו של מוצר היבוא — בקביעת שער החליפין הממוצע של כלל היבוא למשק — יהא גודלו של יבוא המוצר למעט היבוא לשם יצוא.

²⁰ לדוגמא — ניקח את שיטת ה"הישבון". נניח ששער החליפין האפקטיבי לצרכן מורכב מן השער הפורמלי ליבוא, בגודל של 1.80 ל"י לדולר, וממכס, בגובה של 0.70 ל"י לדולר. השער הוא, לכן, 2.50 ל"י לדולר. היצואן לעומת זאת, מקבל ה"הישבון" — פטור, או החזר המכס, על היבוא לשם יצוא. ניתן לומר במידה שווה של הצדקה כי שער החליפין על היבוא לשם יצוא הוא 2.50 ל"י לדולר (משמע: זה גודל תשלומי היצואן בעת רכישת היבוא, וזה גודל תקבוליו מן היבוא לשם יצוא בעת מכירת היצוא); או ששער החליפין הוא 1.80 ל"י לדולר בלבד — כאילו לא שולם כלל המכס ולא הוחזר. בחירה בדרך הראשונה, תביא, כמובן, לאומדן גבוה יותר של היבוא ושל היצוא.

אם, למרות האמור לעיל, מעוניין הקורא בשער חליפין אפקטיבי לכלל היבוא ולכלל היצוא, נראית כפחות שרירותית נקיבתו של שער היבוא לשם יצוא בגובהו של שער החליפין לערך המוסף ביצוא, שהוזכרה בדיון על שער החליפין ליצואן. ראה הערה 13 לעיל, וכן — דוד פינס, שם, עמ' 78-80.

²¹ ראה H. Burton, *op. cit.*, 1958, p. 588.

הטענה המובאת שם דומה במהותה לזו שנידונה כאן, אף כי היא מנוסחת בצורה שונה: כוכור, דן הוויכוח, ש- Burton נוטל בו חלק, במסים על יבוא בלבד, כך שמונה בו ממילא שער חליפין אפקטיבי גבוה יותר ביבוא מאשר ביצוא; טענתו של Burton היא, בין השאר, כי שימוש בשער חליפין זה יביא להגזמה בערך היבוא.

באמת חוסר איוון זה. לדוגמא נניח, כי סחר-החוץ של המשק מאוזן, כאשר הוא נרשם במטבע-חוץ, אך שער החליפין האפקטיבי ביבוא גבוה מן השער ביצוא. פירושו של דבר, כי בעיני הצרכן נודע ערך גבוה יותר, בשוליים, ל"דולר" של יבוא מאשר ל"דולר" של יצוא — דהיינו, למוצרי יבוא בשווי של דולר אחד, לעומת מוצרי יצוא בשווי דומה. מאחר שהמחיר השולי משמש, לצורך החשבונות, כמחיר ממוצע, אין אלא להסיק, כי ערכו הכולל של היבוא גבוה אמנם בעיני הצרכן מערכו הכולל של היצוא. לפי הערכותיו של הצרכן קיים, לכן, עודף יבוא, על אף שהמסחר נראה לכאורה מאוזן באומדן מאזן התשלומים הערוך במטבע-חוץ.

עם זאת ברור, שהערכת היבוא והיצוא בצורה הנדונה אינה מתאימה בהכרח לכל מטרה. במיוחד יש להדגיש, כי אין הערכה זו נועדת לניתוח בעיותיו של מאזן התשלומים של המשק — כגון בעיות קיומו או אי-קיומו של שיווי-משקל בעסקותיו של המשק עם חוץ-לארץ. לצורך בעיות אלו ישמשו, כמובן, נתוני מאזן התשלומים במטבע-חוץ (או, אלטרנטיבית, הנתונים במטבע מקומי המתקבלים מהכפלת הנתונים במטבע-חוץ בשער חליפין א חיד כלשהו). נתוני היבוא והיצוא המופיעים באומדן מאזן התשלומים של המשק לא יהיו, לכן, שווים בהכרח לאלה הרשומים במערכת החשבונות הלאומיים של המשק. פרוצדורה זו תהא שונה מן הדרך המקובלת, שבה זהה מאזן התשלומים של המשק, באופן עקרוני, עם חשבון "שאר העולם" במערכת החשבונות הלאומיים — אף כי שני החשבונות עשויים להיות שונים במקצת בצורת עריכתם.²²

השימוש בשערי חליפין אפקטיביים למטרה הנדונה — במקום בשערי חליפין פורמליים — מבטיח, בין השאר, כי החשבונות הלאומיים לא יושפעו מהרכבו של שער החליפין. במידה שקיימת תחלופה בין מרכיביו השונים של השער — נושא שנדון בו בהמשך המחקר — תכונה זו היא בעלת חשיבות. לדוגמא: אם מבוצע פחות, המבטל שער פורמלי נמוך בצירוף פרמיה ליצוא ויוצר תחתיו שער חליפין פורמלי גבוה יותר, שאין עמו פרמיה, לא תשפיע פעולה זו על החשבונות, כל עוד לא שונה גובהו הכולל של השער האפקטיבי; ובדומה לכך לא ישפיע מעבר משער פורמלי נמוך ביבוא, המלווה מכסים גבוהים, לשער פורמלי גבוה יותר, בעל רמת מכס נמוכה יותר.

(2) חשבון התוצר במחירי גורמי-הייצור

ההגדרה "מחירי גורמי-הייצור" הינה פשוטה למדי במקרה הרגיל. אלה הם מחירי המוצרים ליצרן, מחירים שאינם כוללים מסים על המוצר, ולעומת זאת כוללים סובסידיות הניתנות ליצרן; מחירים אלה שווים, לכן, להוצאות הייצור של המוצר (הכוללות רווחים). הוצאות הייצור, מצידן, הינן תשלומים לגורמי-הייצור המשתתפים בהפקת המוצר. יש להניח, כי בשוק משוכלל דומים תשלומים אלה לתשלום שהיה יזם אחר מעניק לאותם גורמי-הייצור.

בחשבונות הלאומיים הערוכים בצורה המקובלת — תוך שימוש בשער חליפין פורמלי אחד — שווה התוצר הלאומי במחירי גורמי-הייצור לתוצר במחירי השוק בניכוי המסים העקיפים ובתוספת כלל הסובסידיות. אך במקרה הנדון כאן, כאשר משתמשים

²² עקרון ההבחנה בין חשבון "שאר העולם" למאזן התשלומים, ועריכת השניים לפי כללים שונים, הוצע על-ידי ד"ר א. ל. געתון בדיונים בעל-פה בנושא זה.

במערכת החשבונות בשערי החליפין האפקטיביים, אין זהות זאת יכולה להתקיים יותר.²³ מה הם מחירי גורמי-הייצור של היבוא ושל היצוא? אפשרות אחת היא לומר כי מחירי גורמי-הייצור של היבוא שווים למחיר ששולם בעבורם על-ידי קונה היבוא, וכי מחירי גורמי-הייצור של היצוא שווים להוצאותיהם של היצואנים על הייצור (כולל רווחים) (השוות, מצידן, למחיר המוצר במטבע-חוץ מוכפל בשער החליפין האפקטיבי ליצואן). בהחלטה זו, יהיו "מחירי השוק" של היבוא שווים ל"מחירי גורמי-הייצור" שלו, והוא הדין ביצוא. התוצר הלאומי במחירי גורמי הייצור יהיה שווה, לכן, לתוצר הלאומי במחירי השוק, פחות מסים על ייצור מקומי ועוד סובסידיות לייצור מקומי.²⁴

אפשרות אחרת נראית נאמנה יותר לעקרונות העריכה של חשבון התוצר במחירי גורמי-הייצור. "גורם הייצור" הנקנה על-ידי היצרן-היבואן הינו מטבע-חוץ; בשוק חופשי למטבע-חוץ, היה מחיר כל דולר שווה לכל היצרנים-יבואנים ולכל היצואנים. בשוק לא-חופשי, כבישראל, קובעת הממשלה מחירים לדולר, שאינם זהים בין היבואנים. מחירים אלה מורכבים משני אלמנטים: האחד הינו מחיר גורם-הייצור, והוא אחיד לכל קוני הדולרים ליבוא, כשם שמחירי גורמי-הייצור האחרים הינם אחידים (אם הם שונים במידה רבה, מאבד חשבון התוצר הלאומי במחירי גורמי-הייצור חלק גדול ממשמעותו הכלכלית). האלמנט השני הינו מס או סובסידיה.

מה גובהו של האלמנט האחד? אפשרות אחת היא, שזהו שער שיווי-המשקל של מטבע-חוץ, היינו – השער שהיה מתקיים בשוק חופשי מכל התערבות של הממשלה. דרך זו, תהיינה מעלותיה המושגיות אשר תהיינה, אינה עשויה לתרום באופן מעשי לקביעת השער המתאים לחשבונות הלאומיים. הדרך האחרת, המוצעת כאן, היא להסיק את השער הדרוש מגדלים הקיימים בפועל, באופן המבואר להלן.

כדי לקיים את היבוא ברמה המצוייה בפועל, יש לקיים את רמתו המצויה של זרם תקבולי מטבע-חוץ, ולכן גם את רמתו הקיימת של היצוא. גודל אחרון זה התאפשר על-ידי המקורות המושקעים בדולר-יצוא, שערכם שווה לשער החליפין האפקטיבי ביצוא. שער החליפין המהווה את האלמנט האחד במחירו של היבוא הינו, לכן, שער החליפין האפקטיבי ביצוא. מחיר לדולר של יבוא מסוים, הגבוה משער החליפין האפקטיבי ביצוא כולל לפיכך אלמנט של מס, ומחיר נמוך ממנו כולל אלמנט של סובסידיה.

²³ המקרה הפשוט ביותר הוא זה הנדון בוויכוח המוזכר לעיל על החשבונות הלאומיים בבריטניה; אם בהערכת היבוא כלולים המסים על היבוא, הרי אין הם כלולים בהערכת התוצר הלאומי במחירי השוק (השווה לערך התצרוכת + ערך ההשקעה במשק + ערך היצוא – ערך היבוא). מכאן שהתוצר הלאומי במחירי גורמי-הייצור שווה לתוצר במחירי השוק + סובסידיות – מסיים על הייצור המקומי בלבד, בעוד שבחשבונות הערוכים בצורה המקובלת ינוכו באבר האחרון כל המסים העקיפים. ראה דיון במקורות המובאים בהערה 15 לעיל.

²⁴ זו, למעשה, הצעתו של געתון במערכת החשבונות המוצגת במאמר המובא לעיל. הצעה זו עקיבה עם הנוהג בבריטניה (ראה בהערה הקודמת) אך מוסיפה לדיון את צד היצוא. נראה לי, שגם לפי העקרון המוצע באלטרנטיבה זו יש להשתמש, בחישוב התוצר במחירי גורמי-הייצור, בשער החליפין ליבואן – ולא לצרכן. שכן למס הקנייה על יבוא יש להתייחס, לצורך זה, כלמס הקנייה המוטל על מוצר מקומי דומה, ולא כלחלק משער החליפין. בשינוי זה, תתקיים הזהות: התוצר הלאומי במחירי גורמי היצור = התוצר הלאומי במחירי השוק פחות מסים על ייצור מקומי פחות מס קנייה על יבוא ועוד סובסידיות לייצור מקומי.

את האלמנט האחד — הוא השער המבוקש — נכנה "השער הזקוף" ליבוא; ואילו האלמנט האחר מהווה "מס זקוף" או "סובסידיה זקופה".

קיומם של שערי חליפין מרובים ביצוא מקשה על זיהויו של השער הזקוף. הנחות שונות על הגורמים לריבוי השערים יביאו למסקנות שונות ולשיטות מדידה שונות. נראה כי ייתכנו, בעיקר, שתי דרכים אלטרנטיביות.

ניתן, ראשית, להניח כי מטרת הממשלה היא "לייצר" מטבע-חוץ בהוצאה הנמוכה ביותר האפשרית. בהנחה זו יהיה השער הזקוף שווה לגבוה שבין שערי החליפין הקיימים ליצואן. מקור ההפלייה בין ענפי היצוא (בקביעת גובה שערי החליפין להם) יהיה, בהנחה זו, אי-גמישות ההיצע של ענפי יצוא מסויימים או שוני בגמישויות הביקוש הזור למוצרי היצוא. לענפים בעלי גמישות היצע נמוכה מאד עשויים להיות מוענקים שערי חליפין נמוכים במיוחד, כדי למנוע מהם קבלת רגטה כלכלית; אך למטרה הנוכחית, של קביעת השער הזקוף, יש להתעלם משערים נמוכים אלה. בדומה לכך, כאשר לא כל גמישויות הביקוש הזור הינן אינסופיות, יהא שוני בין הענפים השונים — בכל שער חליפין נתון — בין הפדיונות השוליים במטבע-חוץ. השגת זרם נתון של תקבולי מטבע-חוץ בהוצאה הפחותה ביותר מחייבת השוואת הפדיון השולי בכל ענפי היצוא, וזו מחייבת הפליה בין הענפים בקביעת שער החליפין: ככל שהביקוש הזור גמיש יותר ייקבע שער גבוה יותר ליצוא הענף. מכאן גם, שכלל שהשער גבוה יותר הריהו קרוב יותר למחיר (האחיד) המשולם עבור השגת יחידת פדיון שולי של מטבע-חוץ. מאחר שמחיר זה הוא השער הזקוף המבוקש, הרי ששער החליפין הגבוה ביותר מהווה את גבולו התחתון של השער הזקוף. מאחר שניתן לשער כי במספר רב של מוצרים גבוהה מאד גמישות הביקוש הזור (משמע, בענפים אלה אין הבדל ניכר בין המחיר לפדיון השולי), הרי גבול תחתון זה אינו יכול להיות רחוק ביותר מן הגודל המבוקש. שערי החליפין הגבוהים ביותר יהוו, לכן, קירוב טוב למדי של השער הזקוף.

ההנחה האלטרנטיבית היא, כי הממשלה קובעת את שערי החליפין ביצוא על סמך שיקולים שונים, ולא דווקא בצורה שנועדה להשיג מטבע-חוץ בהוצאה הנמוכה ביותר (או כי פעולות הממשלה מתבססות על השערות בלתי-מהימנות בדבר הגמישויות בענפים השונים)²⁵. בהנחה זו אין לומר כי שערי החליפין הגבוהים מייצגים את השער הזקוף. ההוצאה הנמוכה ביותר האפשרית להשגת הזרם הקיים של מטבע-חוץ תחושב, בהנחה זו, על-ידי ממוצע משוקלל של שערי היצואן הקיימים, כאשר משקלי הענפים נקבעים על-ידי גודל תקבולי היצואן של הענף וגמישות ההיצע של מטבע-חוץ על-ידי הענף²⁶.

²⁵ לדוגמא, מדיניות קיום המחירים בחקלאות הביאה תכופות לקיום "עודפים" במוצר חקלאי זה או אחר. נניח — כפי שהיה אמנם המצב במספר ניכר של מקרים — כי הרשות הקובעת רואה לפניה רק שתי דרכים: השמדת העודפים, או הפנייתם ליצוא. החלטה על יצוא, במקרה זה, תתקבל כל עוד הפדיון השולי (נטו) של פעולת היצוא גבוה מאפס. שער החליפין האפקטיבי ליצואן עשוי, במקרה זה, להופיע כגבוה מאוד. אך דבר זה אין לו ולא כלום עם החלטה על הפניית מקורות ליצוא במחיר זה — שכן אין כאן יצוא של תפוקה שנועדה מלכתחילה לכך, אלא של "עודפים" שנוצרו בדיעבד.

²⁶ ראה דיון נוסף בענין זה בקטע הבא. ראה גם:

W. M. Corden, "The Effective Protective Rate, the Uniform Tariff Equivalent and the Average Tariff," *Economic Record*, 42 (June, 1966), 200-218.

במאמר זה מובא דיון דומה על מה שמוגדר: "Uniform subsidy (or tariff) equivalent"

בפועל, החישוב המוצע באלטרנטיבה השנייה מסובך ביותר. דרך אחת לביצועו, בצורה מקורבת, תהא להתעלם משערי החליפין בכל ענפי היצוא אשר בהם ניתן לשער כי ההיצע הינו מאד בלתי-גמיש, או שהביקוש הזר הינו בלתי-גמיש, ולשקלל את ענפי היצוא האחרים על-ידי גודל תקבולי מטבע-החוץ שלהם, תוך התעלמות משוני אפשרי בגמישויות. ניתן לשער, כי תוצאתו של חישוב כזה לא תהא שונה בהרבה מחישוב אשר ייערך לפי ההנחה הקודמת. ההבדל העיקרי יתבטא בוודאי באופן בו ייכנסו לחישוב שערי החליפין הגבוהים ביותר (אשר לפי ההנחה הקודמת יזוהו, כזכור, עם השער הזקוף — בעוד שלפי ההנחה האלטרנטיבית לא יהא משקלם מכריע). כאפשרות המעשית הסבירה ביותר לחישוב השער הזקוף נראית, לכן, הדרך הבאה: התעלמות משערי חליפין קיצוניים בגובהם, המתייחסים לכמויות קטנות בלבד של תקבולי מטבע-חוץ מיצוא — בהנחה כי שערים אלה נקבעו על-סמך שיקולים שונים מזה של השגת מטבע-חוץ בהוצאה הנמוכה ביותר; וזיהוי של השער הזקוף עם שער החליפין הגבוה ביותר (או עם קבוצת שערי חליפין גבוהים הקרובים בגודלם זה לזה) המתייחס לכמות ניכרת של עיסקות יצוא.

למעשה, אין נתוני המחקר מספקים את מלוא המיסדר של שערי החליפין ביצוא, כיוון שדווקא הסדרי התגמול בשוק המקומי, שקיומם היקנה למערכת השערים ביצוא חלק חשוב ממידת ההיטרונגיות שבה, אינם משתקפים, כזכור, בשערים הנמדדים במחקר. באופן מעשי נראה השער ליצוא יהלומים כשער המתאים למטרתנו לגבי השנים 1949-1952, השער ליצוא ההדרים — לשנים 1953-1954, והשער ליצוא המוצרים להוציא יהלומים והדרים — לשנים שמ' 1955 ואילך. שערים אלה היו הגבוהים בין שערי החליפין ליצואן שנמדדו במחקר, והם מתייחסים לחלק נכבד מכלל היצוא. שערים אלה מופיעים בלוח 6^ד בפרק ד.

כאשר שער החליפין האפקטיבי ביבוא גבוה מן השער הזקוף קיים, כאמור, אלמנט של מס זקוף, המהווה יתרה של התוצר במחירי השוק על התוצר במחירי גורמי-הייצור. והיפוכו של דבר במקרה של קיום סובסידיה זקופה. ביצוא, לעומת זאת, אין מקום להפרש בין מחירי השוק למחירי גורמי-הייצור — כפי שניתן להבין מן הדיון דלעיל על שער החליפין ביצוא. הוצאות הייצור של היצרן-היצואן (הכוללות, כמובן, את רווחיו) שוות לסכום התמורות ששולמו לגורמים המשתתפים בתהליך הייצור. סכום זה, מצידו, שווה למחיר המוצר במטבע-חוץ כפול השער האפקטיבי ליצוא; וכפי שראינו לעיל, מחיר זה הוא גם הקיים בשוק המקומי, והוא מהווה לכן את ערך התפוקה של המוצר במחירי השוק.²⁷

לסיכום: ערך התוצר הלאומי במחיר גורמי-הייצור שווה לערך התוצר במחירי השוק + סובסידיות לייצור מקומי - מסים עקיפים על ייצור מקומי + ערך היבוא

²⁷ חוסר הסימטריה בין צד היבוא לצד היצוא אינו נובע מהרכב מיוחד של שער החליפין האפקטיבי. נתאר לעצמנו, לדוגמא, משק בו נקבע שער החליפין בשוק חופשי מהתערבות, והוא ברמת שווי משקל. כן מטילה הממשלה מסים הן על יבוא מוצרים מסוימים והן על יצוא מוצרים מסוימים. המסים על יבוא יהיו כלולים במחירי-השוק של היבוא, אך לא במחירי-גורמי-הייצור. המסים על היצוא, לעומת זאת, ינוכו משער החליפין הפורמלי הן בהערכת היצוא במחירי השוק והן בהערכתו במחירי גורמי-הייצור. מסקנה דומה משתמעת מהצגתו של געתון (שם, עמ' 328-329).

פרק ג

במטבע-חוץ כפול יתרת שער החליפין האפקטיבי לצרכן על שער החליפין הזקוף ליבוא.
אם נסמן :

GNP_m	=	התוצר הלאומי הגולמי במחירי השוק
GNP_f	=	התוצר הלאומי הגולמי במחירי גורמי-הייצור
C	=	תצרוכת פרטית (במחירי השוק)
I	=	השקעה מקומית גולמית (במחירי השוק)
G	=	הוצאות שוטפות של הממשלה (במחירי השוק)
M	=	ערך היבוא במטבע-חוץ
X	=	ערך היצוא במטבע-חוץ
R_x	=	שער החליפין האפקטיבי ליצואן
R_m	=	שער החליפין האפקטיבי לצרכן
R_i	=	שער החליפין הזקוף ליבוא
T	=	מסי עקיפין על ייצור מקומי
S	=	סובסידיות לייצור מקומי

תהיינה המשוואות שלפנינו :

- (1) $GNP_m = C + I + G + XR_x - MR_m$
- (2) $GNP_f = C + I + G - T + S + XR_x - MR_i$
- (3) $GNP_f = GNP_m - T + S + M(R_m - R_i)$

ב. שערים ממוצעים כאינדיקציה לשערים אחדים
שערי החליפין המצרפיים ליבוא וליצוא, שנידונו בקטע הקודם, הינם ממוצעים המשוקללים על-ידי ערכי היבוא והיצוא של המוצרים השונים (או ערכים אלה בניכוי ערכי מרכיבי היבוא ביצוא). לצורך החשבונות הלאומיים מתאימים אמנם השערים המתקבלים בצורה זו, אך קיים חשש, כי בשערים מעין אלה עלול להיעשות שימוש — שאינו מוצדק — גם למטרות אחרות. על מטרה חשובה אחת, ועל הסיבות לחוסר האפשרות להשתמש לצרכיה בשערים הנידונים, נדון בקצרה בסעיף הנוכחי. הסעיף הבא יוקדש לדיון דומה על שער החיסוי המצרפי.

לעתים נוטים לראות בשער הממוצע ליבוא כאילו היה שווה לשער אחד ליבוא — אילו היה קיים — שבכוחו לקיים אותו היקף יבוא המושג במערכת השערים הקיימת. זיהוי זה אינו נכון, ואף כוון הטעות ניתן להשערה: בדרך כלל יש להניח, כי השער הממוצע שנמדד בפועל יהא נמוך מן השער האחד המבוקש. הטיה זו מקורה בשני גורמים. ראשית יש לזכור, כי המשקלים המיוחסים לשערים השונים נקבעים על-פי גודלו הקיים של היבוא בכל ענף. מאחר שיש לצפות ליבוא קטן באותם ענפים שבהם גבוהים שערי החליפין, הרי שמשקליהם של השערים הגבוהים קטנים הם, וכך נוטה שער החליפין הממוצע המתקבל מן המדידה להיות נמוך מהשער האחד המבוקש. הגורם האחר, שאינו הכרחי אך נראה סביר, הינו היחס בין שער החליפין בכל ענף וגמישות הביקוש ליבוא הענף. ניתן לשער, כי שערי חליפין גבוהים במיוחד נקבעו לאותם מוצרים (ושירותים) שהביקוש להם גמיש יחסית, בעוד ששערי החליפין הנמוכים נקבעו, בדרך

כלל, לאותם מוצרים שהביקוש להם אינו גמיש²⁸. אם אמנם נכונה השערה זו, הרי שבמערכת השערים ליבוא כלולה הטיה נוספת, שאף היא תורמת לכך, ששער החליפין האחיד המבוקש יהא גבוה מן השער המתקבל כממוצע משוקלל של השערים הקיימים ביבוא²⁹.

באשר ליצוא, ייתכן מאוד כי התוצאה הפוכה. בהנחה של גמישויות היצע שוות לכל מוצרי היצוא, יהא שער החליפין הממוצע גבוה מן השער האחיד המבוקש: יצוא אותם מוצרים, ששערי החליפין שלהם גבוהים, יהא גדול, ולכן יהא גדול משקלם בסך היצוא — והיפוכו של דבר באותם מוצרים ששערי החליפין שלהם נמוכים. השער הממוצע המתקבל ממערכת השערים יהא, לכן, שער גבוה. מאחר שגמישויות ההיצע של מוצרי היצוא השונים אינן שוות, בפועל, עשויה מסקנה זו להיסתר אם נקבעו שערי חליפין גבוהים במיוחד לאותם מוצרים שהיצעם גמיש, ושערים נמוכים למוצרים בעלי היצע בלתי גמיש; שכן מערכת מעין זו כוללת, בדומה למצב שנידון קודם לכן לגבי היבוא, הטיה של השער כלפי מטה, בהשוואה לשער האחיד המבוקש³⁰.

לסיכום ניתן לשער, כי שער החליפין הממוצע ביבוא מהווה גבול תחתון של שער החליפין האחיד המבוקש ליבוא, ושער החליפין הממוצע ליצוא — גבול עליון של שער החליפין האחיד המבוקש ליצוא. אף אם השערה זו נכונה, אין היא תורמת הרבה לידיעה, שכן המרחקים בין השערים הממוצעים לשערים המבוקשים עלולים להיות ניכרים. ונראה שקשה להציע דרך אשר תאפשר, למעשה, את חישוב השערים האחידים המבוקשים מן האינפורמציה המצויה בידינו על מערכת השערים³¹.

²⁸ השערה זו כמות כהנחה, כי בקביעת שערי החליפין ליבוא היוותה ההגנה על הייצור המקומי גורם בעל משקל רב יותר מזה של גורם ההכנסה לממשלה: המטרה של הגנה דורשת קביעת שער גבוה כאשר ההיצע המקומי של המוצר גמיש (כך שהעלות שער החיסוי תגביר את ייצורו); והיצע מקומי גמיש של המוצר משמעו גם ביקוש מקומי גמיש ליבוא, שכן הביקוש המקומי ליבוא המוצר מתקבל מהחסרת ההיצע המקומי מן הביקוש למוצר בכללו. שיקולים פיסקליים, לעומת זאת, יתוו קביעת שערי חליפין גבוהים (משמע, רמה גבוהה של מכסים והיטלים) דווקא כאשר גמישות הביקוש ליבוא המוצר נמוכה, שכן במקרה זה גבוהה יותר רמת המכס האופטימלית, מבחינתן של ההכנסות הצפויות מן המכס. מאידך, ייתכן כי דווקא כמה מוצרים מעין אלה הנחשבים "חיוניים" אינם חייבים במכס גבוה, ואף נהנים מסובסידיה. ²⁹ לשם המחשה: נניח, לשם פשטות, מצב מוצא של שער חליפין אחיד וערכים שווים של כל מוצרי היבוא. השער האחיד מתבטל, ובמקומו באה מערכת שערים מרובים, כאשר השערים הגבוהים נקבעים למוצרים בעלי גמישות ביקוש גבוהה ליבוא. המוצרים אשר להם נקבעו שערי חליפין גבוהים — יבואם יירד בהרבה; ואילו המוצרים להם נקבעו שערים נמוכים — יבואם יעלה אך במעט, שכן הביקוש להם אינו גמיש. כך תיווצר ירידה של ערך היבוא הכולל. כדי להעלות את כלל היבוא לרמתו במצב המוצא, יהא צורך להוריד את שערי החליפין למוצרי היבוא השונים, וכתוצאה מכך יתקבל שער חליפין ממוצע נמוך מן השער האחיד שהיה קיים במצב המוצא.

³⁰ נשתמש שוב בהמחשה דומה לזו של היבוא: במצב המוצא שער החליפין אחיד, וערכי היצוא של כל המוצרים שווים. השער האחיד מתבטל, ושערי החליפין הגבוהים נקבעים למוצרים בעלי היצע גמיש ליצוא. יצוא המוצרים מסוג זה יעלה במידה מרובה, בעוד שיצוא המוצרים להם נקבעו שערים נמוכים יירד אך במעט, שכן היצע מוצרים אלה גמיש. הערך הכוללי של היצוא יעלה, וכדי להורידו לרמה הקיימת במצב המוצא יש להוריד את השערים השונים במערכת, וכך את השער הממוצע.

³¹ נניח מוצרי יבוא $1, 2, \dots, n$; לכל מוצר גמישות ביקוש משלו, $1/n$. ושער חליפין אפקטיבי לצרכן משלו, R , השער האחיד המבוקש הינו R^* . אילו היה השער למוצר 1 משתנה מן השער

ג. שער החיסוי המצרפי

שער זה, המשמש מודד לגובה החיסוי על ייצור מקומי מפני התחרות היבוא, הינו ממוצע משוקלל כלשהו של שערי החיסוי על ייצור מקומי של המוצרים הבודדים. ברור שמשקליו של שער זה אינם צריכים להיקבע על-ידי הרכבו של היבוא אלא על-ידי הרכבו של הייצור המקומי³². יש לצפות לכן לדמיון מועט בלבד בין שער זה ובין השער האפקטיבי הממוצע ליבוא המשמש לצורך החשבונות הלאומיים: לא זו בלבד ששער החיסוי על מוצר בודד שונה מן השער האפקטיבי לצרכן, לגבי אותו מוצר — הראשון מהווה, כזכור, שער לערך הנחסך — אלא גם המשקלים הנלקחים לקביעת השער המצרפי יהיו בוודאי שונים במידה רבה זה מזה. ניתן אפילו לשער, כי ככל שיגדל היבוא של מוצר — וירבה משקלו בכלל היבוא — יקטן ייצורו המקומי ויקטן, לכן, משקלו בכלל הייצור המקומי.

בדומה לדיון בסעיף הקודם יש להעיר גם כאן, כי שער החיסוי המצרפי, שהינו ממוצע המשוקלל לפי הרכב הייצור הקיים, אינו יכול להיראות כאותו שער שאילו הונהג כגודל אחיד, לגבי כלל הייצור במשק, היה מביא לרמה דומה של חיסוי על הייצור המקומי כמערכת השערים הקיימת בפועל. שכן יש לצפות למשקל גבוה במיוחד של אותם מוצרים שזכו לשער חיסוי גבוה, אשר גרר התרחבות רבה בייצורם. משמעותו של שער החיסוי המצרפי היא, לכן, מוגבלת יותר: השער מודד את רמת החיסוי על הייצור המקומי ה ק י ים — כפי שהוא קיים.

אך גם במשמעות מוגבלת זו יש מקום לשאלה, אם גודל תפוקתו המקומית של המוצר הינו אמנם המשקל המתאים לצורך הנידון. לגובהו של שער החיסוי על מוצר מסוים

בפועל R_1 לשער האחיד R^* , היתה כמות היבוא של המוצר M_1 משתנה בצורה הבאה:

$$\Delta M_1 = M_1 \eta_1 \cdot \frac{R^* - R_1}{R_1}$$

השער האחיד המבוקש הינו אותו שער אשר אילו הונהג, היו השינויים של ערכי היבוא של המוצרים הבודדים, הבאים עם הנהגתו, מסתכמים באפס: העלויות בערכי היבוא היו מבטלות בדיוק את הירידות, משמע,

$$\Delta M_1 + \Delta M_2 + \dots \Delta M_n = 0$$

$$M_1 \eta_1 \frac{R^* - R_1}{R_1} + M_2 \eta_2 \frac{R^* - R_2}{R_2} + \dots M_n \eta_n \frac{R^* - R_n}{R_n} = 0 \quad \text{או:}$$

$$\sum_{i=1}^n (M_i \eta_i \frac{R^* - R_i}{R_i}) = 0 \quad \text{או:}$$

משוואה זו הינה בעלת נעלם אחד R^* ובאופן מושגי היא ניתנת לפתרון. למעשה, ידועים לנו הערכים M_i ו- R_i אך אין ידועים הערכים η_i . דהיינו גמישויות הביקוש ליבוא המוצרים השונים. קשה אף לחשוב על הנחה סבירה העשויה לבוא במקום אינפורמציה בתחום זה. ³² מדידת "המכס הממוצע", תוך שיקלול על-ידי הרכב הייצור המקומי, הוצעה לראשונה על-ידי E. Lerdau, "On the Measurement of Tariffs: The U.S. over Forty Years", *Economia Internazionale*, X (May, 1957), 232-247.

הגדרות השער האפקטיבי ומשמעויותיו

עשויות להיות משמעויות שונות לחלוטין ממוצר למוצר — בהתאם למידת גמישותו של היצע המוצר על-ידי המשק. לשם המחשה נניח, כי הייצור המקומי נחלק לשתי קבוצות, בעלות ערך ייצור שווה. בקבוצה האחת גבוהה גמישות ההיצע מאוד, ובשנייה — אפס. נתאר לעצמנו שני מצבים אלטרנטיביים. באחד, קיים שער חיסוי גבוה למוצרי הקבוצה הראשונה, ושער נמוך למוצרי הקבוצה השנייה, ובאחר — מצב הפוך. השער המתקבל כממוצע משוקלל, כאשר הרכב הייצור הקיים משמש לשיקולל, יהא שווה ברמתו בשני מצבים אלטרנטיביים אלה. אך ברור, שמידת החיסוי הניתנת לייצור המקומי שונה לחלוטין בשני המצבים: שער חיסוי גבוה הניתן למוצרים, שגמישות ההיצע שלהם הינה אפס, אינו מעלה ואינו מוריד — תפוקת ענפים אלה תישאר, לפי הנחה, ברמה קבועה, בלא שים לב לגובהו של שער החליפין; שער חליפין גבוה למוצרים בעלי גמישות היצע גבוהה יביא, לעומת זאת, להרחבה גדולה של הייצור בהם, משמע, לרמה גבוהה של החיסוי — וביטולו של שער זה יגרור, לכן, ירידה רבה בתפוקתו המקומית של המוצר. מכאן, שבקביעת הממוצע המשוקלל אין להביא בחשבון את המוצרים שגמישות היצע שלהם הינן אפס (משמע: למוצרים אלה צריך היה לקבוע משקלים של אפס). באופן כללי ניתן לומר, כי כדי להקנות משמעות רבה יותר לשער החיסוי המצרפי, צריך היה לתת משקל רב יותר למוצר שגמישות ההיצע שלו גבוהה יותר, ומשקל מועט למוצר שגמישותו נמוכה³³. למעשה, אין בידינו נתונים על גמישות ההיצע של כל ענף, וקשה

³³ ניקח מוצר, שסימנו 1 , הכמות המיוצרת שלו היא Q_1 . גמישות ההיצע (של הערך הנחסך) ε_1 ושער החיסוי שלו R_1 . את "מידת החיסוי" הניתנת על-ידי שער החיסוי הקיים — בהשוואה לשער אחר R^* , הנמוך ממנו, ניתן להגדיר כגידול בתפוקת המוצר (דהיינו, בערך הנחסך בו) הנגרם על-ידי קיום השער הנוכחי (או, להיפך — כירידה בתפוקת המוצר שהיתה נגרמת על-ידי מעבר מן השער הקיים לשער R^*). נסמן שינוי זה בתפוקה ב- ΔQ_1 . גודלו של השינוי יהא:

$$\Delta Q_1 = Q_1 \varepsilon_1 \frac{R_1 - R^*}{R^*}$$

לגבי אוסף של n מוצרים, מידת החיסוי האגרגטיבית הינה:

$$\sum_{i=1}^n \Delta Q_i = \sum_{i=1}^n Q_i \varepsilon_i \cdot \frac{R_i - R^*}{R^*}$$

"מידת החיסוי" האגרגטיבית נקבעת איפוא, על-ידי שלושה גורמים: גודל התפוקה של כל ענף, גובה שער החיסוי בו, וגמישות ההיצע שלו. שער חיסוי כולל המבטא את מידת החיסוי צריך, לכן, לשקף שלושה גורמים אלה. למעשה, משקף שער החיסוי, המהווה ממוצע משוקלל רגיל, רק את שני הגורמים הראשונים — גובה השער של המוצר וכמות ייצורו; באופן מובלע, צפונה בשער מעין זה הנחה של גמישויות היצע שוות בכל המוצרים.

יש לציין, כי ניסוח זה מתעלם מגודל הביקושים לכל מוצר. לשון אחרת: קיימת כאן ההנחה הפשטנית, כי שער החיסוי מביא אמנם לעידוד הייצור המקומי על-חשבון היבוא, אך נותרת כמות כלשהי של יבוא. נקודה זו הינה בעלת חשיבות עקרונית. נניח ענף בו קיים שער חיסוי בגובה של R_i . ייתכן כי שער זה גבוה מן הדרוש למתן החיסוי הקיים בפועל, משמע: ייתכן כי שער נמוך מ- R_i היה מספק אותה מידה של חיסוי. דבר זה יהא נכון, כמובן, רק אם באותו שער נמוך אינו קיים כבר יבוא מתחרה לענף — שכן כל עוד קיים היבוא, תביא העלאת השער לצמצום היבוא ולעליית הייצור המקומי בענף, כלומר, למידה רבה יותר של חיסוי. ייתכן גם מצב הפוך — בו השער R_i העשוי אף להיות גבוה, אינו מספק חיסוי

פרק ג

למצוא הנחות סבירות העשויות לשמש כתחליף לנתונים. בלית ברירה, חושב לכן שער החיסוי האגרסיבי ללא כל תיקון כלומר, תוך שימוש בערכי התפוקה (משמע, הערך הנחסך) של כל קבוצה כמשקל המוקנה לשער החיסוי של הקבוצה.³⁴

ד. השער ה"מכוון"

לעתים מנסים להפריד בין מרכיבים ש"נועדו" להיות חלק משער החליפין האפקטיבי, לבין מרכיבים ש"נועדו" למטרות אחרות. הדוגמא החשובה ביותר לכך היא המכס: מכסים קיימים למעשה בכל משקי העולם, כולל ארצות שבהן קיים בדרך-כלל שער חליפין של שיווי-משקל, או שער קרוב אליו. למכסים אלה לא נועד, על-פי-רוב, תפקיד דומה לזה של שינוי כללי של שער החליפין, אלא התפקידים המסורתיים של מכס, דהיינו: חיסוי על ענף מסוים מפני התחרות של היבוא, או יצירת מקור להכנסה פיסקלית. ניתן לשער, כי במשק הישראלי מילא חלק מהמכסים תפקידים אלה, בעוד שלחלק אחר נועד (על-ידי הממשלה) התפקיד של שינוי שער החליפין — אף כי בדרך כלל היו, קרוב לוודאי, מניעים מעורבים בהפעלתו של כל מכס.³⁵

קשה לראות את המשמעות הכלכלית המדויקת של שער חליפין המכונה כאן "מכוון" — דהיינו, שער שיכלול רק אותם מרכיבים אשר "נועדו" להיות תחליף לשער חליפין פורמלי, ולא יכלול אותם מרכיבים ש"נועדו" למטרות אחרות. אף במקרה הטוב — משמע, אילו ניתן היה באמת לזהות את ייעודו של כל מרכיב — היה שער זה רלבנטי לא בהשפעה כלשהי על התנהגותו של המשק, אלא במדידת כוונותיה של הממשלה: הוא היה מראה באיזה גובה התכוונה הממשלה לקבוע את שער (או שערי) החליפין. בתור שכזה, היה עשוי להיות מתאים להשוואה עם שערי חליפין במשקים אחרים, בהם לא קיימים מרכיבים נוספים שנועדו על-ידי הממשלות להיות תחליף לשער החליפין

כלשהו; שכן ייתכן כי הוצאות הייצור במשק, בענף הנידון, גבוהות במידה כה גדולה מאלו שבחוץ-לארץ, עד שאף בשער החיסוי הקיים אין אפשרות של ייצור מקומי כלשהו, אשר יתחרה ביבוא. בשני המקרים הללו אין שער החיסוי מהווה מדידה נכונה של מידת החיסוי — מסיבות הפוכות. השער יהווה מדד מתאים רק כאשר קיים ייצור מקומי בענף הנידון ויבוא המוצר גם יחד.

המקרה בו אין השער מספיק לעידוד ייצור מקומי כלשהו אינו מהווה מקור להפרעה בחישוב השער המצרפי; שכן במקרה זה אין כלל ייצור מקומי, ומשקל הענף יהיה, לכן, אפס. את המקרה האחר, בו אין שער החיסוי מהווה מדד נכון של מידת החיסוי בענף, ניתן לכאורה להוציא מן החישוב על-ידי הוצאתם של אותם מוצרים בהם אין כלל יבוא. דבר זה ניתן היה לביצוע אילו סווגו הענפים במשק בפירוט רב יותר. למעשה, כזכור, אין אפשרות לחשב שערי חיסוי למוצרים בודדים, אלא לקבוצות בלבד; השער המצרפי הינו, לכן, שער ממוצע של שערי הקבוצות. מאחר שהקבוצות עצמן מהוות שלב של אגרגציה, אין למצוא, כמעט, קבוצה שלא קיים בה יבוא כלל; אין לכן אפשרות מעשית להוציא מן האגרנט אותם מקרים בהם אין קיים יבוא מתחרה. גורם זה כשלעצמו מביא להטיה כלפי מעלה של שער החיסוי המצרפי.

³⁴ מאחר שנתונים מתאימים מצויים לשנת 1958 בלבד, נלקחו ערכי התפוקה של כל קבוצה בשנה זו כמשקלים גם לשנים האחרות — גורם המגדיל, כמובן, את מידת אי-הדיוק של המימצאים.

³⁵ ראה: ארגון גפני, נדב הלוי, גיורא חנוך, על מבנהו ותפקידיו של המכס בישראל, ירושלים, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, סדרת מאמרי מחקר מס' 3, 1958. ראה גם דיון קצר בספרי, סחר-החץ ויבוא-החץ בישראל, עמ' 117-118.

הגדרות השער האפקטיבי ומשמעויותיו

הפורמלי; אך גם השוואה מעין זו אינה עשויה, בעיקרה, אלא לספק סקרנות, שכן אין היא ניתנת לשימוש בניתוח כלכלי של השפעות שער החליפין.³⁶

נוסף על כך שמשמעות המימצא לא תהא ברורה, קשה מאוד לקבוע את "ייעודם" של המרכיבים השונים או חלקים מהם. בפרק הבא יישוב הדיון, בין השאר, על היחס בין תגודות המרכיבים השונים של השער האפקטיבי, ודיון זה עשוי להצביע, במידת-מה, על אופן קביעת מדיניותה של הממשלה. כאן ניתן רק להצביע בחטף על רעיונות שהוצעו, על-ידי חוקרים שונים, לזיהוי של השער ה"מכוון".³⁷

אליבא דכולם, מהווים הסדרי הפרמיה ליצוא, וכן הסדרי הפמ"ז, חלק משער החליפין ה"מכוון" ביצוא. באשר ליבוא, קיימות מספר הצעות המתייחסות למכסים ולהיטלים. האחת אומרת כי יש לראות את המכסים כולם כאילו מילאו תפקידים רגילים, מסורתיים, של מכס, ואילו את ההיטלים יש לראות כמרכיב של שער החליפין ה"מכוון". הצעה דומה אומרת, כי יש לראות את כל תקבולי המכסים וההיטלים הכלולים בתקציב המדינה כאילו לא היוו חלק משער החליפין, בעוד שהתקבולים האחרים הינם חלק מן השער. שתי ההצעות נשענות על עקרון דומה, והוא: פעולות הממשלה לזמן ארוך יותר ממלאות תפקיד רגיל של מכס, בעוד שהפעולות לזמנים קצרים נועדו לענות על בעיות הנוצרות מפעם לפעם והנוגעות למצבו הכללי של מאזן התשלומים, והן מהוות תחליף לשינוי השער הפורמלי. ספק רב אם אמנם מהווה ארגומנטציה זו תיאור נכון של מדיניות הממשלה, ואין לכן לראות טעם מיוחד בהצעות הנידונות. הצעה אחרת בנויה על עקרון שונה: היא יוצאת מההנחה, כי בשנת 1954 היה שער החליפין הפורמלי שער שיווי משקל, בערך, ולכן לא נועדו המכסים וההיטלים הקיימים באותה שעה למלא תפקיד של "שער", אלא תפקידים מסורתיים של מכס. את השינוי בשיעורי המכסים וההיטלים מאז ועד הפיחות של 1962 אפשר, מאידך, לראות כאילו נועדו להוות תחליף לפיחות פורמלי.³⁸

אפשרות אחרת היא להניח, כי רמת המכס ה"אמיתי" — משמע, זה שנועד למלא את התפקידים המסורתיים של מכסים — הינה "גורמלית", כלומר דומה לזו שבמשקים אחרים (והעשויה, מצידה, להיות ניתנת למדידה). מכסים והיטלים מעבר לרמה זו ייראו כחלק משער החליפין ה"מכוון".

ברור שכל הנחה מעין אלו המובאות כאן יש בה מידה מופלגת של שרירותיות אף כי אינה לגמרי בלתי מסתברת. במחקר הנוכחי לא חושב השער המבוסס על הנחות אלו, או דומות להן; אך המעוניין בכך, יוכל להסיק מנתוני המחקר את השערים המתקבלים מהנחות מסוג זה.

³⁶ מאידך, עשויה קביעת השער ה"מכוון" להיות רלבנטית למטרות אחרות, כגון ניתוח מקורותיהם השונים של תקבולי הממשלה. ראה ניתוח זה, ומקומו של שער החליפין בו, אצל אמוץ מורג, מימון הממשלה בישראל: התפתחות ובעיות, ירושלים, הוצאת מאגנס, 1966, פרק ד, סעיף 4.

³⁷ רעיונות אלה מצויים רק בחלקם בפרסום כלשהו, אך הועלו כמה פעמים בדיונים בעל-פה על משמעותו ומדידתו של השער האפקטיבי.

³⁸ ראה יוסף ברוך, היטלי היבוא וסובסידיות היצוא בישראל בשנים 1955 עד 1961, שם, עמ' 43, וכן הלשכה לייעוץ כלכלי, כלכלת ישראל ב-1954, ירושלים, משרד האוצר, 1955, עמ' 24.

3. שער החליפין למטבעות "רכים"

א. מטבעות בני המרה מוגבלת

שער החליפין משמעו, כזכור, מחיר יחידת מטבע-חוץ ביחידות של מטבע מקומי. אך למעשה, אין כמובן מטבע-חוץ אחד ויחיד, אלא מטבעות רבים, ויש לפרש מה המטבע לגביו נקוב שער החליפין.

במחקר הנוכחי — בדומה לנוהג בשימוש היומיומי בישראל — נקוב שער החליפין כמחיר הדולר של ארצות-הברית. מטבעות אחרים הניתנים להמרה חופשית עם הדולר — אלה המוגדרים לעתים כמטבעות "קשים" — אינם מהווים בעיה מיוחדת. את מחירו של כל אחד ממטבעות אלה, בלירות ישראליות, ניתן "לתרגם" על נקלה למחיר הדולר בל"י, תוך שימוש בשער החליפין הפורמלי הקיים בין המטבע הנידון לבין הדולר; שכן משמעותה של ההגדרה "מטבע קשה" היא, היותו בר-המרה בדולרים, בשער החליפין הנקוב בין אותו מטבע לדולר. לעומת זאת, קיימת בעיה כאשר מטבע-החוץ הנקנה או הנמכר אינו בר-המרה לדולר האמריקאי, בשער החליפין הפורמלי. במצב זה, "תרגום" מחיר המטבע האמור בלירות ישראליות, למחיר הדולר בלירות ישראליות, תוך שימוש בשער החליפין הפורמלי הקיים בין המטבע לבין הדולר, אינו בהכרח משמעותי.

כאשר ישראל, שמטבעה אינו בר-המרה עם הדולר, סוחרת עם משק אחר שמטבעו אף הוא אינו בר-המרה, ומסחר זה אינו מתקיים במטבע שלישי בר-המרה, חייב המסחר להתנהל במסגרת של הסכם או הסדר כלשהו. הסדר זה עשוי להיות שונה ממקרה אחד לשני, החל במסחר המתנהל במסגרת הסכם חליפין (ברטר) — כמסחר עם אוסטריה במשך תקופה ארוכה — וכלה במסחר דוגמת המסחר עם בריטניה, שהתנהל (כל עוד לא היה השטרלינג בר-המרה עם הדולר, דהיינו עד סוף 1958) במטבע שהיה בר-המרה כמעט עם כל מטבעות העולם, אם כי לא עם הדולר של ארצות-הברית.³⁹

במקרים אלו, קיימת כמובן האפשרות לבטא את שער החליפין לא כמחיר הדולר של ארצות-הברית, אלא כמחיר המטבע הנידון. אך אפשרות זו יוצרת אוסף גדול של שערי חליפין, חסרי מכנה משותף, ואין לכן אפשרות השוואה ביניהם. דבר זה דומה לנקיבת מחירים שונים לאותו מוצר, כאשר כל מחיר נקוב ליחידה בעלת משקל שונה, במקום מחיר אחיד. ברור שמידת התועלת של נתונים הערוכים בצורה זו בהגדרת השערים האפקטיביים היתה פוחתת לאין שיעור. אפשרות זו היתה הכרחית בהיעדר בסיס כלשהו למתן מכנה משותף למטבעות השונים, אולם בדרך כלל קיים בסיס מעין זה.

הבסיס הסביר ביותר ליצירת מכנה משותף הוא השער הפורמלי בין המטבע הנידון לבין הדולר, ובו אפשר להשתמש כאשר יש יסוד להנחה, שאין הבדל רב בין השער הפורמלי ובין השער שהיה קיים אילו היה המטבע האמור בר-המרה עם הדולר. הנחה זו ניתנת להיבחן על-פי מאזן התשלומים של המשק הנידון, הציפיות בו, מידת תקפותו של השער הפורמלי בניהול העיסקות הבינלאומיות של אותו משק, ועוד. כך למשל, ניתן

³⁹ בפועל, אם גם לא באופן רשמי, היה השטרלינג בר-המרה עם הדולר אף בשנים האחרונות שלפני 1959; המרה זו היתה כרוכה בנקיון מסוים — בהשוואה לשער החליפין הנקוב בין שני המטבעות — שהגיע לכל היותר עד פחות מ-2 אחוזים.

הגדרות השער האפקטיבי ומשמעויותיו

להשתמש בשערים הפורמליים הקיימים למטבעותיהם של רוב משקי מערב אירופה, במרביתה של התקופה הנסקרת במחקר, כבסיס ל"תרגום", על אף שעד סוף שנת 1958 לא היו מטבעות אלה, ברובם, בני-המרה לדולר. כאן יש להדגיש, כי נקודת הראות הרלבנטית, בדיון על אפשרות קבלתו של השער הפורמלי כבסיס למכנה משותף, הינה זו של המשק הישראלי — אף אם מנקודת ראות זו משתקף המשק הזר בצורה שונה מזו המשתקפת מנקודת ראותם של מרבית המשקים האחרים. לשם המחשה: נניח כי השער הפורמלי של מטבע מסוים (מחיר הדולר ביחידות של אותו מטבע) הינו, לפי כל הסימנים, נמוך מרמת שיווי-המשקל, ויש לשער כי כדי לעשותו מטבע ברי-המרה עם הדולר צריך להעלות את שער החליפין שלו; המשק הנידון מספק מוצר, שאותו מוכנה ישראל לקנות, במחירים הקיימים ובשער הפורמלי של אותו מטבע, בכמות גדולה יותר מזו המתאפשרת על-ידי רכישת אותו מטבע כתוצאה מיצוא המשק הישראלי לאותו משק. דבר זה ניתן להיעשות, במקרה הרגיל, רק על-ידי רכישת של אותו מוצר באמצעות תשלום בדולרים של ארצות-הברית (או במטבע "קשה" אחר). משמע, אף אילו היה אותו מטבע ברי-המרה, לא היתה ישראל ממירה אותו בדולרים, בשער הפורמלי הקיים, אלא להיפך: גם אז היתה רוכשת בדולרים מטבע זה, לשם מימון היבוא מן המשק הנידון. במקרה זה, מחייבת נקודת הראות של ישראל (היינו, זו הרלבנטית להחלטות כלכליות בישראל) שימוש בשער הפורמלי הקיים בין אותו מטבע לדולר, לשם יצירת המכנה המשותף. לפיכך יש לראות כל משק, שבמסחר עמו יש לישראל עודף יבוא המת-ממן בדולרים, או במטבע "קשה" אחר, כאילו היה מטבעו ברי-המרה בשער הפורמלי — על אף שאין הדבר כן בפועל. נקודת ראות זו ננקטה כאן — כשם שננקטה בפועל בניהול מדיניות מטבע-החוץ של ישראל; עקב זאת, נראו מטבעות מרבית ארצות אירופה כבני-המרה. שערי החליפין של הלירה הישראלית עם מטבעות אלה, שהיו ממילא שווים לשער החליפין עם הדולר לאחר "תרגום" שעריהם הפורמליים של אותם מטבעות עם הדולר, אינם מחייבים לכן דיון או טיפול מיוחד במסגרת המחקר. יוצאת מכלל זה רק שנת 1949, עליה נייחד את הדיבור להלן.

ב. מטבעות ה"קלירינג"

הבעיה של מציאת מכנה משותף למטבעות-החוץ השונים חמורה יותר לגבי מטבעות שלא נידונו לעיל. אלה הם מטבעות הידועים כמטבעות ה"קלירינג", אשר נוצרו בחלק מהסכמי התשלומים של ישראל. כאן קיים מצב שונה מזה שצוין קודם לכן; אילו היו מטבעות אלה בני-המרה היתה ישראל, במחירים הקיימים באותם משקים ובשערי החליפין הפורמליים שלהם, ממירה אותם בדולרים, במקום להשתמש בהם לקניית יבוא באותם משקים כפי שהוגבלה על-ידי הסכמי התשלומים. שערי החליפין הפורמליים בין כל אחד ממטבעות אלה לבין הדולר נמוכים, לכן, מכפי שהם נראים למשק הישראלי; בלשון אחרת, שווים של המטבעות הללו בדולרים נמוך, לגבי ישראל, מכפי שמציינים שערי החליפין הנקובים שלהם. לצורך החלטות כלכליות בישראל, שווי זה, בדולרים, הוא שצריך לשמש מכנה משותף למטבעות אלה ולדולר; וערך זה, מצידו, נקבע על-ידי מחירי מוצרים של היצוא של אותם משקים, לעומת ביקושה של ישראל לאותם מוצרים.⁴⁰

⁴⁰ על בעיה זו, של קביעת ערכו של מטבע ה"קלירינג" לגבי ישראל, במטבע "קשה", עומדת

למעשה אין כמובן אפשרות, במסגרת המחקר הנוכחי, לקבוע את שוויים האמיתי (לישראל) של מטבעות הקלירינג השונים. במצב זה קיימות, בפועל, שתי ברירות. האחת היא להשתמש בשערי החליפין הפורמליים בין מטבעות הקלירינג לדולר של ארה"ב; דרך זו פגומה, לבטח, וצריך היה להשתמש בה רק בהיעדר מוצא אחר. הברירה האחרת — שאומצה במחקר הנוכחי — הינה, חיפוש מדד, שיהווה תחליף לשוויים ה"אמיתי" של מטבעות הקלירינג. כמדד זה נלקחו החלטותיהן של הרשויות המוסמכות בישראל, ביחס לשוויים של אותם מטבעות. החלטות אלה קיבלו צורה של קביעת "דיסאג'יו" — דהיינו ניכוי בשיעור מסוים מתקבולי היצואנים, כאשר תקבולים אלה מקורם ביצוא לארצות הקלירינג ובמכירת דולרי-קלירינג לאוצר הישראלי.⁴¹ ההנחה כאן היא, כי החלטת הרשות על שיעור הדיסאג'יו מבטאת את הערכתה את שווי של המטבע הנידון למשק הישראלי; והערכה זו מתקבלת במחקר, באין נתון עדיף, כבסיס לקביעת שווי של המטבע. הסדר הדיסאג'יו היה קיים בין השנים 1953 ל-1958, ובעיקר חשוב היה בשנים 1958-1955.

ניכוי הדיסאג'יו — בשיעור הקבוע והמוצהר על-ידי הממשלה — מתקבוליו של היצואן, אינו מופיע לכן במחקר זה כהטלת מס על היצוא (או כהפחתת הפרמיה עליו), ולא ישתקף משום כך בקביעת גובהו של שער החליפין האפקטיבי ליצוא. רק אילו נוכה במקרה כלשהו דיסאג'יו גבוה מן הקבוע — מקרה שלא היה קיים, כנראה, בפועל — היתה היתרה נראית כמס המוטל על היצוא. במקרה ההפוך, אם נוכה מתקבולי היצוא דיסאג'יו נמוך מן הקבוע, נראית היתרה כפרמיה מיוחדת ששולמה ליצוא באותה עיסקה, ובתור שכזו הריהי מהווה מרכיב של שער החליפין האפקטיבי ליצוא. מקרים כאלה היו רבים ביותר, ובמספר שנים הגיעה הפרמיה להיקף נכבד.⁴² מתן פרמיה זו גובע בוודאי, לעתים קרובות, מהחלטות אד-הוק על עידוד עיסקת יצוא מסוימת מסיבות מקריות. אך לעתים היה מקורה של הפרמיה בהסדרי הצמדה, במסגרת הסכם הסחר והתשלומים, בין עיסקת יצוא לעיסקת יבוא: יבוא מסויים מן המשק השותף להסכם, שמחירו — ביחס למחירים בשווקים אחרים — נמוך במיוחד (בהשוואה לכלל מחירי היצוא של אותו משק), ניתן לרכוש רק אם תבצע ישראל עיסקת יצוא מסוימת לאותו משק. מכאן, שביצוא הנידון נרכש, כביכול, לא מטבע קלירינג סתם — ששווי נקוב בעזרת גובה הדיסאג'יו הקבוע — אלא מטבע קלירינג "מיוחד", שבו ניתן לרכוש את היבוא הוזל. עקב זאת ניתנה ליצוא האמור פרמיה מיוחדת, בצורה של ניכוי דיסאג'יו נמוך מן הרגיל.⁴³

באופן יסודי עבודתו של אורי בהרל, שם, פרק ד, עמ' 206. שיעור ההפחתה, הדרוש, מן השווי של מטבע הקלירינג בדולרים כפי שהוא מצוין על-ידי השער הפורמלי של אותו מטבע, מכונה על ידי בהרל בשם "הדיסאג'יו הריאלי" — מונח שהתאזרח בינתיים בספרות הכלכלית בישראל.

⁴¹ "דולר הקלירינג" אינו אלא יחידת חשבון, במסגרת הסכם תשלומים, המבטאת את שווי של מטבע הקלירינג הנידון (או של המטבע הישראלי, מנקודת ראותו של השותף להסכם), כאשר הוא נקוב בדולרים לפי שער החליפין הפורמלי. לדוגמא: אם שער החליפין הפורמלי הינו 4 לירות תורכיות לדולר של ארה"ב, שוויה של הלירה התורכית הינו רבע דולר. יצואן המוכר לתורכיה מוצרים בשווי של אלף לירות תורכיות, יקבל בתמורה 250 דולר קלירינג; בדומה לכך, יבואן ישראלי הרוכש בתורכיה מוצרים באלף לירות תורכיות, ישלם 250 דולרי קלירינג.

⁴² ראה דוד פינס, שם, עמ' 36-40.

⁴³ ראה דוד פינס, שם, וכן אורי בהרל, שם.

הגדרות השער האפקטיבי ומשמעויותיו

משנקבע כי שווי של דולר הקלירינג נמוך, בשיעור הדיסאג'יו, מזה של דולר של ארצות-הברית, הרי שמחירו ליבואן, בלירות ישראליות, צריך להיות נמוך בשיעור זה. דבר זה ניתן להשיג על-ידי "אג'יו" — היפוכו של הדיסאג'יו: זוהי סובסידיה, כביכול, הניתנת ליבואן הרוכש את דולר הקלירינג, לשם ביצוע היבוא, והמפחיתה כך את המחיר המשולם בלירות ישראליות עבור דולר הקלירינג. אג'יו הניתן בגובה הדיסאג'יו הקבוע אינו מהווה, לכן, מרכיב של שער החליפין. רק כאשר האג'יו שונה משיעור הדיסאג'יו הקבוע, מהווה היתרה חלק משער החליפין האפקטיבי; יתרה חיובית (אג'יו גדול מן הדיסאג'יו) פירושה סובסידיה ליבואן, רוכש מטבע קלירינג, ולהיפך⁴⁴. למעשה, שלא כבדיסאג'יו, לא היה כלל שיעור קבוע של אג'יו והוא נקבע אד-הוק לכל עיסקת יבוא. בממוצע היה האג'יו נמוך משיעור הדיסאג'יו הקבוע כלומר, בממוצע קיים היה מס על היבוא הנידון — גורם המעלה את שער החליפין האפקטיבי ליבוא. מרכיב זה של השער האפקטיבי מופיע בנתוני המחקר.

הדיסאג'יו הנקוב ביטא למעשה באופן ברור את הערכת הרשות לגבי שווי מטבע הקלירינג, רק במקרה שהיצוא בוצע תוך היוזקות להסדר הפמ"ז: יצואן שרצה, למשל, לנצל את זכות הפמ"ז שלו על 1,000 דולר-קלירינג תורכיים לשם ביצוע יבוא מארה"ב, קיבל תמורת דולרי הקלירינג שלו 700 דולרים של ארה"ב — כאשר שיעור הדיסאג'יו היה 30 אחוזים. אך אם בוצע היצוא שלא במסגרת הסדר הפמ"ז, היה המצב שונה. לכאורה, צריך היה אותו יצואן, המוכר לאוצר את 1,000 דולרי ה"קלירינג" התורכיים, לקבל תמורתם את שוויים של 700 דולרים של ארה"ב כפול שער החליפין האפקטיבי ליצוא — הכולל פרמיה בגובה מסוים, כללי, ליצוא — כפי שהוסבר בדיון על הסדר הפרמיה. למעשה, שולמה פרמיה מוקטנת על תקבולי היצוא לארצות הקלירינג העיקריות, ולעתים אף לא שולמה כל פרמיה. חלק מן היצוא שלא היה זכאי לתשלומי פרמיה לא היה זכאי גם להיכלל בהסדר הפמ"ז — על אף שייצוא דומה למשק אחר היה זכאי לבחירה בין שני ההסדרים. כן ראוי לציין, כי היו משקים, שעל מטבע הקלירינג שלהם לא חל כל דיסאג'יו, בעוד שהיצוא אליהם לא היה זכאי לפרמיה הרגילה. דבר זה פירושו, ששער החליפין האפקטיבי במקרים אלה נמוך מן הרגיל, כל עוד דבקים בהנחה ששווי מטבע הקלירינג מבוסס על-ידי גובה הדיסאג'יו, כפי שאמנם נעשה במחקר זה.

נראה, כי מתן הפרמיה המוקטנת (לעתים עד אפס) על היצוא לארצות הקלירינג נבע במידה ניכרת מהערכת הרשות, כי שווי של חלק ממטבעות הקלירינג נמוך יותר משנראה מתוך שיעור הדיסאג'יו. ניתן היה, אמנם, להגיע לשווי הנכון על-ידי קביעת שיעור דיסאג'יו גבוה יותר — דבר שהיה מפחית את שווי של מטבע הקלירינג. אך ייתכן, כי בכמה מקרים לא ראתה הרשות, מסיבה זו או אחרת, אפשרות לעשות כן. אינדיקציה

⁴⁴ לדוגמא: נניח קיום דיסאג'יו בשיעור של 30 אחוז על דולר-קלירינג תורכיים המתקבלים על-ידי יצואנים לתורכיה. דולר-קלירינג הנדון ייראה, במדידה, כאילו היה שווה ל-70 סנט של ארה"ב. נניח עוד כי בעיסקת יבוא מתורכיה הוענק ליבואן "אג'יו" של 20 אחוזים, וכי שער החליפין הפורמלי היה 1.80 ל"י לדולר. היבואן שילם, כך, סכום של 1.44 (80 אחוז מ-1.80) ל"י לדולר-קלירינג המוערך ב-70 סנט. שער החליפין ביבוא זה הינו, לכן, 2.06 ($1.44 \div 0.7 =$) ל"י לדולר, והוא מורכב מהשער הפורמלי (1.80 ל"י לדולר) ומן המס הנובע מן ההפרש בין האג'יו והדיסאג'יו, המגיע ל-0.26 ל"י לדולר.

להערכה זו של הרשות יכולה להימצא גם בקביעת שיעורי פרמיה שונים לדולר-ערך-מוסף כאשר משתנה שיעורו של הערך המוסף (מן הערך הכולל): במספר מקרים נקבעה פרמיה מודרגת, שעלתה עם עליית שיעורו של הערך המוסף. הסדר מעין זה הוא עקיב עם ההערכה ששיעור הדיסאג'יו נמוך מדי, אף כי אין ההסדר יכול להוות תחליף מושלם להעלאת שיעור הדיסאג'יו.⁴⁵

ניתן לסכם ולומר, כי ההסדרים המבטאים את שווים של מטבעות הקלירינג לא היו עקיבים. הערכת מטבע הקלירינג על-ידי שיעור הדיסאג'יו הקבוע מצויה באופן "טהור" רק בהסדר הפמ"ו. הסדר הפרמיה מלמד, תכופות, כי הערכה זו של שווי מטבע הקלירינג נראתה לרשות גבוהה מדי. מאידך גיסא, מצביע השיעור הממוצע הנמוך של ה"אג'יו" ליבואנים על מצב הפוך: אילו היה מטבע הקלירינג פחות בשוויו מן הנקוב על-ידי שיעור הדיסאג'יו, היה צורך לעודד את רכישת מטבע הקלירינג על-ידי יבואנים בעזרת מתן אג'יו גבוה יותר — ולא להיפך.⁴⁶ מכאן, שקביעת ערכם של מטבעות הקלירינג במחקר זה על סמך שיעורי הדיסאג'יו הקבועים, לוקה פעמיים: לא רק שייתכן כי הרשות טעתה בקביעת גובה הדיסאג'יו — טעות העשויה, לעתים, להיות ניכרת — אלא שמעשיה של הרשות מעידים כי גם היא עצמה לא ראתה באופן עקיב את שיעור הדיסאג'יו כמודד להערכת שוויה של מטבע הקלירינג. עם זאת, קשה לראות תחליף טוב יותר למדידת שווי זה.

מן הראוי להזכיר עוד פרט אחד: הסטטיסטיקה של עיסקות המשק עם חוץ-לארץ נוקבת את ערכי העיסקות בדולרים של ארצות-הברית. אך בסטטיסטיקה זו "מתורגמים" כל הערכים הנקובים במטבעות אחרים לערכים הנקובים בדולרים, על-ידי שימוש בשערי החליפין הפורמליים של המטבעות השונים. במחקר זה, מאידך גיסא, נקבע שווים של חלק מן המטבעות — מטבעות הקלירינג — בגובה שונה. דבר זה מחייב גם נקיבת ערכי יבוא ויצוא שוויים — נמוכים יותר — מאלה של הסטטיסטיקה הרשמית. מסיבה זו יהיו ערכי כלל היבוא והיצוא של המשק המופיעים במחקר זה נמוכים, בשנים מסוימות, מאלה של הסטטיסטיקה הרשמית. כן גורר הדבר הקטנת חלק סחרה של ישראל עם ארצות הקלירינג מכלל סחרה של המדינה. נוסף לכך, גורר תיקון זה ירידה יחסית גדולה יותר ביצוא מאשר ביבוא — שכן חלקו של המסחר עם ארצות הקלירינג היה גדול יותר ביצוא מאשר ביבוא. אך אף לגבי סך היצוא אין התאמה זו מהווה אלא תיקון קל, יחסית, אפילו בשנות השיא של ההסדרים הנידונים (כשלושה אחוז בשנים 1956-1957).

⁴⁵ ראה דוד פינס, שם, עמ' 102-103.

⁴⁶ אם נקבע שיעור הדיסאג'יו על-סמך רמת המחירים הממוצעת של היבוא הישראלי מן השותף להסכם התשלומים, צריכים גם המקרים של דיסאג'יו מוקטן, בגלל עיסקות "צמודות", להצביע באותו כיוון. שכן פירושם הוא, כי הדיסאג'יו הכללי נקבע רק על-סמך עיסקות "יקרות" יותר, בעוד חלק מעיסקות היבוא, הכוללות במיוחד, צמוד לעיסקות יצוא מיוחדות. בממוצע, גבוה לכן שוויו של מטבע הקלירינג מן הנקוב על-ידי שיעור הדיסאג'יו הקבוע. למעשה ייתכן מאוד, ששיעור הדיסאג'יו אמנם נקבע על-ידי הערכת רמת המחירים הממוצעת — אף כי שיטה עדיפה, הגיונית, היא זו של שימוש במחירים של עיסקות שוליות. ראה א. בהרל, שם, עמ' 208.

הגדרות השער האפקטיבי ומשמעויותיו

ג. תקופת טרום-הפיחות של 1949

כפי שהוזכר בתחילת פרק ב, היה קיים בתקופה שלפני ספטמבר 1949 הסדר של שני שערי חליפין: האחד, למטבעות בני-ההמרה — בעיקר הדולר של ארצות-הברית והפרנק השווייצרי; השני — לכל המטבעות האחרים. לכאורה, היה אז שער החליפין של הלירה הישראלית 0.250 ל"י לדולר — בדומה לזה של הלירה שטרלינג. למעשה, קיים שער זה רק לגבי המטבעות הרכים, בעוד שלגבי המטבעות הקשים היה השער ברמה של 0.333 ל"י לדולר. דבר זה נעשה על-ידי תשלום פרמיה מיוחדת ליצואנים על תקבולים בדולרים (ובפרנקים שווייצריים), וגביית היטל מיוחד מן היבואנים הקונים את הדולרים. פרמיות והיטלים אלה שולמו ונגבו במישרין על-ידי הבנקים הסוחרים במטבע-חוץ, כך שנוצר שער חליפין פורמלי נוסף.

ההסדר הנידון עבר בירושה מממשלת המנדט לממשלת ישראל⁴⁷, ונפסק עם הפיחות בבריטניה, בספטמבר 1949 (בו שונה שער החליפין מ-0.250 ל"ש ל-0.357 ל"ש לדולר, דהיינו מחיר הלי"ש שונה מ-4 דולר ל-2.8 דולר). בעת פיחות זה נשאר מחיר הלי"ש שווה ללירה ישראלית אחת, בעוד מחיר הדולר של ארצות-הברית שונה מ-0.333 ל-0.357 ל"י — כמחירו של הדולר בלירות שטרלינג.

קיימת אפשרות לראות בשער של 0.250 ל"י לדולר, המתקבל ממחיר הדולר בלירה שטרלינג ומחיר הלירה שטרלינג בלירות ישראליות, את שער החליפין הפורמלי, ואזי התוספת, הקיימת במסחר עם ארצות המטבע הקשה, הינה פרמיה (ליצוא) או היטל (על היבוא), המעלה את שערי החליפין האפקטיביים. שיעור העלייה תלוי, אפוא, בחלקו היחסי של מסחר זה, בהשוואה להיקף המסחר הכללי של המשק באותה תקופה. אך דרך זו לא תינקט במחקר, כיון שאינה עקיבה עם הגישה שהוצגה בראש הסעיף הנוכחי; תחת זאת תינקט הדרך שהוצעה בדיון על מטבעות הקלירינג.

שער החליפין מוגדר במחקר, כזכור, כמחירו בל"י של הדולר של ארצות-הברית, ומחיר זה היה, לפי ההסדר הנידון, 0.333 — ולא 0.250 — ל"י לדולר. מחיר זה נלקח לכן, כשער החליפין הפורמלי הקיים באותה תקופה. ההסדר המיוחד מעיד, כי בתקופה הנידונה ראתה הרשות המוסמכת בישראל את המטבעות הרכים כבעלי שווי — כשהמודד הוא הדולר — הנמוך מן השווי המתקבל משערי החליפין הפורמליים שלהם; השקפה זו נראית סבירה לגבי מרבית מטבעות העולם, לפני הפיחות של 1949⁴⁸. משום כך הוטל, כביכול, דיסאגיו על המטבעות ה"רכים", מבלי לכנות את ההסדר בשם זה. שיעורו של הדיסאגיו הגיע ל-25 אחוז כלומר, ישראל העריכה את המטבעות ה"רכים" ב-75 אחוז משוויים הנקוב בדולרים לפי שעריהם הפורמליים. שוויה של הלירה שטרלינג היה אם כן, לפי גישה זו, לא 4 דולרים אלא 3 דולרים של ארצות-הברית; מחירם היה לירה ישראלית אחת, כלומר, שער חליפין של 0.333 ל"י לדולר. במשך התקופה מראשית תחולתו של המחקר (היינו, ראשית שנת 1949) ועד ספטמבר 1949, יש לראות, אפוא, את שער החליפין הפורמלי כאילו היה 0.333 ל"י לדולר⁴⁹.

⁴⁷ ראה הסבר בספרי, שם, עמ' 94-95.

⁴⁸ במקרה של ישראל יש גם להביא בחשבון את יתרות השטרלינג הגדולות שעמדו לזכותה בתקופה זו. גורם זה חייב, מנקודת ראותה של ישראל, להביא לירידת שווי של השטרלינג — הוא המטבע ה"רך" העיקרי בעיסקותיו של המשק.

⁴⁹ שיעור הפיחות הפורמלי של הל"י בספטמבר 1949 יהא, לכן, כ-7 אחוזים בלבד — מ-0.333.

יש להעיר, כמובן, כי הגדרת שער החליפין במחקר כמחיר של מטבע-חוץ מסוים — הדולר של ארצות-הברית — יש בה, בהכרח, ליקויים, אף כי אין להימנע מהגדרה זו. בעיקר יש לשים לב לכך, שהגדרה זו אינה מראה את השתנות מחירי מטבעות-החוץ האחרים, בלירות ישראליות, כאשר משתנה היחס בין אותם מטבעות לבין יחידת המידה של מטבע-חוץ במחקרנו, היא הדולר של ארצות-הברית. ייתכנו מקרים, שבהם השתנות זו הינה רלבנטית וחשובה לגבי החלטות כלכליות בישראל, על אף שמספרם של מקרים אלה, במשך כל התקופה הנסקרת במחקר, קטן ביותר⁵⁰.

ל־0.357 \$ ל"י לדולר. תוצאה זו סבירה בהרבה מן השיעור של כמה עשרות אחוזים שהיה מתקבל אילו ננקטה הדרך האלטרנטיבית לחישוב השער, אשר נידונה לעיל; שכן הפיחות ה מ ס י מ ל י , לגבי כמעט כל מטבעות-החוץ, היה באמת 7 אחוזים: זה היה שיעור הפיחות לגבי המטבעות הקשים, בעוד שלגבי מרבית המטבעות הרכים—ובעיקר השטרלינג—לא חל כל פיחות של הלירה הישראלית! פיחות הל"י בשיעור רב יותר מ־7 אחוזים חל רק לגבי מספר קטן של מטבעות רכים, שלא שינו את שעריהם בעיקבות הלירה שטרלינג, או פוּחַתו בשיעור נמוך מזה של הלירה שטרלינג.

⁵⁰ מבין המטבעות העולמיים החשובים, חלו מאז הפיחות של 1949 שינויים חשובים בעיקר בשער החליפין של הפרנק הצרפתי, אשר פוּחַת פעמים מספר במשך התקופה. כן חלו תנודות, קטנות בהרבה, בשער החליפין של הדולר הקנדי. השינויים האחרים — כולל תיסוף המרק הגרמני והגילדר ההולנדי ב־1961 — היו בעלי חשיבות כמותית מועטת. עם הבאת החיבור לדפוס חלה תנודה חשובה יותר: בנובמבר 1967 חל פיחות של הלירה שטרלינג, בשיעור של קרוב ל־17 אחוז, וכן של כמה מטבעות אחרים (וביניהם הלירה הישראלית) — רובם בשיעור זהה.

פרק ד

מערכת השערים ותכונותיה

1. רמתו של שער החליפין האפקטיבי

כזכור מן הדיון בפרק הקודם, אי-אפשר להגדיר "שער חליפין אפקטיבי" יחיד, ויש מקום להגדרת שערים שונים. הדיון להלן יצטמצם בעיקר לשניים מן השערים: השער ליצואן, והשער ליבואן¹. כל השערים הנדונים הינם מצרפיים, משמע, שערים המתייחסים לגדלים גלובליים (סך-כל היצוא וסך-כל היבוא)², והם חושבו כממוצעים, באופן שנידון בפרק הקודם.

לוח ד-1 מציג את השער ליצואן והשער ליבואן בתקופה הנסקרת הן בגודלם המוחלט והן במספרי אינדקס. נתונים אלה מוצגים גם בציור 1.

התמונה המתקבלת מן הלוח ומן הציור ברורה לחלוטין, והתופעות הבולטות בה הן: (א) שערי החליפין האפקטיביים עלו בהתמדה, בשיעור ניכר ביותר. עלייה כלשהי קיימת בכל שנה בשניהם (להוציא את השער ליבואן בשנת 1951), כשהעליות העיקריות מתרכזות בשנים 1952-1954, ובפברואר 1962. מועדים אלה זהים, כמובן, עם מועדי הפיחותים הפורמליים — תופעה שתידון להלן. (ב) שערי החליפין ליצואן וליבואן עלו מראשית התקופה הנסקרת ועד סופה בשיעור דומה, אף כי לא זהה: השער ליבואן עלה קצת יותר מאשר השער ליצואן. בהשוואת שני השערים, ניתן להבחין במספר שלבים: עד שנת 1954 עלו שני השערים כמעט במקביל; בתקופה 1955-1956 עלו שוב שני השערים במידה דומה, אף כי היה שוני לגבי כל אחת מן השנים בנפרד; מ-1956 עד 1961 עלה השער ליצואן יותר משעלה השער ליבואן³; פיחות 1962 העלה את שער החליפין ליבואן הרבה יותר מאשר את השער ליצואן, ובשיעור העולה על פיגור השער ליבואן, לעומת השער ליצואן, בשנים שלפני הפיחות.

¹ כאשר מדובר בשער ממוצע ליבוא כולו קיים הבדל מועט בלבד בין השער לצרכן והשער ליבואן, כפי שנמדדו בפועל.

² יש לזכור כי היצוא והיבוא מוגדרים כ"נטו", כלומר, להוציא את גודלו של מרכיב היבוא ביצוא.

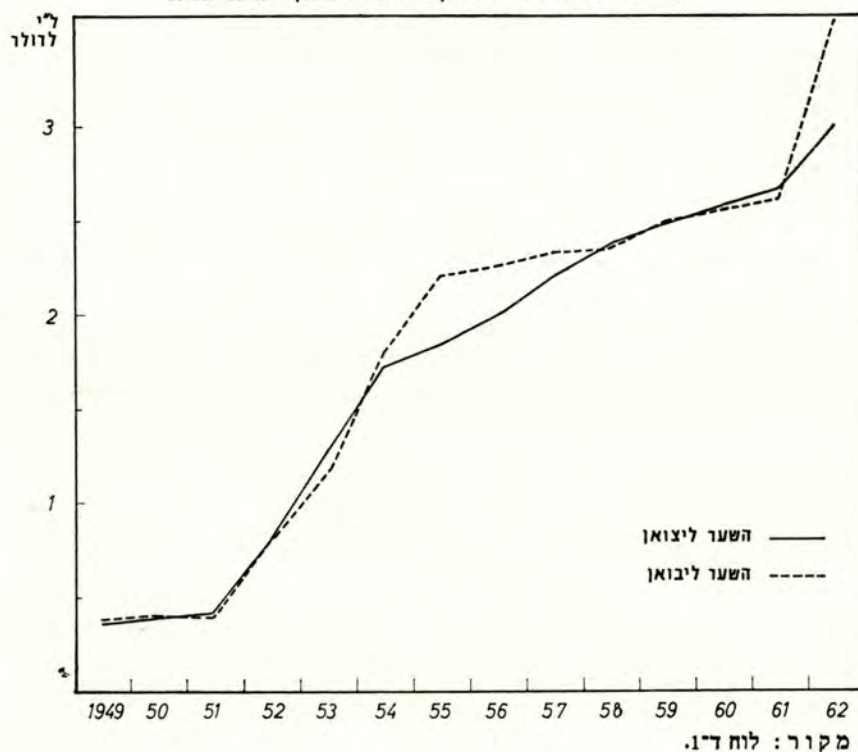
³ בהערכת תופעה זו, יש לזכור כי שער החליפין ליצואן, כפי שנמדד במחקר, אינו כולל את מרכיב הפמ"ז, והריהו מוטה כלפי מטה בשנים בהן קיים הסדר הפמ"ז. נוסף לכך, מביאה התעלמות זו ממרכיב הפמ"ז להטיה בהשוואת תת-התקופות: היא מראה שיעור נמוך יותר של עליית השער ליצואן מזה שהיה קיים בפועל לגבי השנים מ-1953 — שנת הפעלת הסדר הפמ"ז — ועד ל-1955; ושיעור גבוה, כנראה, מן השיעור הנכון לגבי השנים 1956-1959, שכן בשנים אלה בא הסדר הפרמיה, בחלקו לפחות, כתחליף להסדר הפמ"ז — עובדה שאינה מובאת בחשבון במדידת השער ליצואן, בו מופיע מרכיב הפרמיה בשנים אלו (בעוד שמרכיב הפמ"ז אינו מופיע קודם לכן).

לוח ד-1: שערי חליפין אפקטיביים: 1949-1962

השער ליבואן		השער ליצואן		
ל"י לדולר שנה לעומת קודמתה (4)	אחוז הגידול בכל (3)	ל"י לדולר שנה לעומת קודמתה (2)	אחוז הגידול בכל (1)	
	0.386		0.352	1949
4.1	0.402	9.4	0.385	1950
-1.7	0.395	5.7	0.407	1951
103.8	0.805	98.3	0.807	1952
45.0	1.167	58.1	1.276	1953
54.2	1.799	35.3	1.726	1954
22.9	2.211	5.8	1.827	1955
2.3	2.261	12.1	2.049	1956
3.2	2.334	7.8	2.209	1957
0.7	2.350	7.2	2.369	1958
6.5	2.504	5.0	2.487	1959
2.5	2.567	3.6	2.576	1960
1.4	2.604	3.1	2.655	1961
37.1	3.570	13.0	3.000	1962 ¹

¹ בלוח זה, וכן גם בשאר הלוחות — הן המקובצים והן המפורטים — מתייחסים נתוני 1962 לתקופה שלאחר הפיחות, משמע מ-9 בפברואר עד סוף השנה.

ציר 1: השער ליצואן והשער ליבואן: 1949-1962



מערכת השערים ותכונותיה

בבחינת תנועתו של השער האפקטיבי מן הראוי לשים לב לכך, ששינוי השער מתקופה לתקופה עשוי לנבוע משני גורמים. האחד הוא השינוי – ליתר דיוק: אוסף השינויים – בשעריהם של המוצרים השונים; הגורם האחר הוא השינוי במשקליהם של המוצרים. מוצר בעל שער חליפין נמוך, שמשקלו בכלל היבוא או היצוא גדל, יביא לירידת שער החליפין המצרפי של היבוא או היצוא; ואם משקלו קטן יגרום לעליית השער המצרפי. והיפוכו במוצר בעל שער חליפין גבוה.

לוח ד' 2: גורמי השינוי של שער החליפין האפקטיבי: 1950–1962
(אחוזים)

השתנות השער ליבואן			השתנות השער ליצואן			
גידול השער הנובע מ:		גידול השער בפועל (4)	גידול השער הנובע מ:		גידול השער בפועל (1)	
שינוי המשקלים (6)	שינוי השערים (5)		שינוי המשקלים (3)	שינוי השערים (2)		
-2.4	6.7	4.1	-1.2	10.7	9.4	1950
-1.9	0.1	-1.7	0.2	5.5	5.7	1951
-2.1	108.2	103.8	0.2	97.6	98.3	1952
0.0	45.0	45.0	0.8	57.1	58.1	1953
-2.5	58.2	54.2	1.3	33.6	35.3	1954
2.6	19.8	22.9	0.4	5.4	5.8	1955
-2.2	4.5	2.3	-1.3	13.7	12.1	1956
1.8	1.4	3.2	1.0	6.7	7.8	1957
-6.2	7.4	0.7	3.5	3.6	7.2	1958
-1.3	8.0	6.5	4.3	0.7	5.0	1959
-2.3	5.0	2.5	1.4	2.2	3.6	1960
0.0	1.4	1.4	1.9	1.1	3.1	1961
-1.1	38.6	37.1	..	..	13.0	1962 ¹

¹ החישוב לשנת 1962 אינו בעל משמעות לגבי השתנות השער ליצואן, לרגל ההנחה של שער אחיד.

מקור: פרטי החישוב מוסברים בהערה 4, בעמוד הבא.

בלוח ד' 2 מובא חישוב המבחין בין השפעתם של שני הגורמים האמורים. טורים (1) ו-(4) מראים את שיעורי ההשתנות בפועל של השערים ליצואן וליבואן בכל שנה לעומת השנה שקדמה לה. בטורים (2) ו-(5) חושבו שינויי השער בהנחה של משקלים קבועים. חישוב זה מבוסס על ההנחה שבכל שנה (t) לא נשתנו ערכי המסחר (היצוא או היבוא) של המוצרים השונים לעומת השנה הקודמת ($t-1$) ורק שערי המוצרים השתנו; השער המחושב לכל שנה (t) מושווה עם השער שהיה קיים בפועל בשנה שקדמה לה ($t-1$). טורים (3) ו-(6) מתקבלים על-ידי חלוקתם של טורים (1) ו-(4) בטורים (2) ו-(5), בהתאמה. הם מראים את השפעת גורם השינוי במשקלים על שער החליפין הממוצע.

פרק ד

בלשון אחרת: כל אחד משני הטורים הללו מראה, כיצד היה משתנה שער החליפין אילו נשארו כל שערי החליפין למוצרים הבוודיים ללא שינוי ורק ערכי המסחר (היצוא או היבוא) במוצרים השונים השתנו כפי שקרה בפועל⁴.

יש להעיר, כי החישוב לא התבצע למעשה בדיוק בצורה המתוארת כאן: כדי להפחית את העבודה הכרוכה בחישוב מעין זה לממדים מתקבלים על הדעת, בוצע השיקול לפי קבוצות מוצרים, ולא לפי מוצרים בודדים; הונח, אפוא, כי משקלי הקבוצות נשארו ללא שינוי, בעוד שערי החליפין של הקבוצות השתנו. דבר זה משמעו, כי השינוי במשקלים, משנה לשנה, נוכח לא במלואו אלא בחלקו בלבד. שכן שער החליפין של כל קבוצה — כמוהו כשער המצרפי — משתנה, בין השאר, על-ידי השתנות משקלי המוצרים הבוודיים בתוך הקבוצה, והשתנות זו לא נוכחה בחישובינו.

מן הנתונים של לוח ד-2 משתקפת תופעה שניתן היה לצפות לה: בשנים שבהן חל שינוי ניכר בשער האפקטיבי נגרם השינוי, בעיקר, על-ידי שינויים בשערי המוצרים הבוודיים; ואילו בשנים שבהן חלו שינויים קלים בלבד בשערי החליפין המצרפיים, מושפעים השינויים במידה רבה מהשתנות משקלי הקבוצות השונות בכלל

4 נסמן:

$$r_i^t = \text{שער החליפין ליצואן של מוצר } i \text{ בשנה } t$$

$$r_i^{t-1} = \text{שער החליפין ליצואן של מוצר } i \text{ בשנה } t-1$$

$$x_i^t = \text{חלקו של יצוא מוצר } i \text{ בסך היצוא בשנה } t$$

$$x_i^{t-1} = \text{חלקו של יצוא מוצר } i \text{ בסך היצוא בשנה } t-1.$$

היחס בין השער המצרפי בשנה t , בהנחה של משקלים קבועים, לבין השער בפועל בשנה $t-1$ הינו:

$$(1) \quad \frac{\sum r_i^t x_i^{t-1}}{\sum r_i^{t-1} x_i^{t-1}}$$

הגודל הרשום בנוסחה (1) הינו מדד לספיר של השתנות השער הכולל על-ידי שינוי השערים הבוודיים, כאשר ערך יצוא המוצר בשנה $t-1$ משמש לשקלול. מדד זה הוא הרשום בטור (2) בלוח ד-2 (לשם נוחות, מוכפל המדד ב-100 והוא מבוטא באחוזים). השתנות השער בפועל בין שתי השנים היא:

$$(2) \quad \frac{\sum r_i^t x_i^t}{\sum r_i^{t-1} x_i^{t-1}}$$

חלוקת (2) ב-(1) נותנת:

$$(3) \quad \frac{\sum r_i^t x_i^t}{\sum r_i^t x_i^{t-1}}$$

נוסחה (3) מהווה מדד פאש של השתנות השער הכולל על-ידי שינוי משקלי המוצרים בסך היצוא, כאשר שער כל מוצר בשנה המאוחרת (t) משמש לשקלול. מדד זה רשום בטור (3) בלוח ד-2 (ושבו, לשם נוחות הוא מוכפל ב-100 ומבוטא באחוזים).

הגדרות השער האפקטיבי ומשמעויותיו

הסחר; בשנים אלו, בעיקר מ-1955 ואילך, נראה כי השפעת השינוי במשקלים על השער ליבואן לא היה עקיבה: בשנה אחת תרם הוא לירידת השער הממוצע ובאחרת – לעלייתה, ובסיכום השנים לא ניכרת השפעתו. בשער ליצואן הביא השינוי במשקלים, בשנים שלאחר תהליך הפיחות הפורמלי, לעליית שער החליפין הממוצע; בשנים 1959 עד 1961 אף היה גורם זה חשוב בהרבה, בתרומתו לעליית השער הממוצע, משינויים של שערי החליפין הבודדים. דבר זה מוסבר בעיקר בירידת חלקו של יצוא ההדרים ביצוא הכללי באותן שנים: מאחר שהשער ליצוא הדרים היה, כזכור, נמוך משערי היצוא האחרים (אף כי ההפרש הלך והצטמצם בשנים הנדונות), מביאה ירידת חשיבותו היחסית של יצוא זה לעליית השער הממוצע.

משמעותה של הפרדת השינוי בשער החליפין הממוצע לשני גורמים אלה – השינוי בשערים הבודדים והשינוי במשקלים – אינה ברורה לחלוטין. ניתן לומר, לכאורה, כי הגורם הראשון משקף פעולה "מכוונת" על-ידי הממשלה בעוד שהגורם האחר הינו תוצאה מקרית, בלתי-מכוונת, ופעולתו מצטרפת לזו של הגורם הראשון. עם זאת, אין הגורמים הללו בלתי-תלויים זה בזה. עלייתו של השער הממוצע ליצוא, לרגל עלייתו היחסית של יצוא מוצרי התעשייה, פירושה פרמיה ממוצעת גדולה יותר ותשלומים גדולים יותר של הממשלה; וכאשר הממשלה שוקלת אפשרות של שינוי רמת הפרמיה, אין ספק כי היא לוקחת בחשבון שינוי זה. מכאן שקביעת השער למוצר תלויה, בין השאר, בהרכב היצוא. וכן ביבוא: ירידה ברמה הממוצעת של השער האפקטיבי המיצרפי, הנובעת מירידת חשיבותם היחסית של מוצרים שהמכס על יבואם גבוה, פירושה ירידה בתקבולי המכס לדולר, ויש להניח כי הממשלה לוקחת בחשבון ירידה זו בבואה לקבוע את רמת המכס. ברור שדבר זה נכון יותר ככל שהטווח יותר ארוך, ובמלים אחרות – לתקופות זמן קצרות ניתן בוודאי לראות בהם שני גורמים בלתי-תלויים לחלוטין, אך לא כן בתקופות זמן ארוכות.

התבוננות בטורים (3) ו-(6) מגלה תופעה מעניינת: שינוי המשקלים ביצוא תרם בעקיבות לעליית השער ליצואן, בעוד ששינוי המשקלים ביבוא תרם כמעט תמיד לירידת השער ליבואן. משמע: ביצוא, עולה משקלם של המוצרים בעלי השערים הגבוהים וביבוא הוא פוחת. תופעה זו עקיבה, כמובן, עם ההנחה ששערי חליפין גבוהים גוררים עלייה ביצוא וירידה ביבוא.

2. השער הפורמלי לעומת מרכיבים אחרים של השער האפקטיבי

עם כל רבגוניותה של מערכת שערי החליפין, נשמר תמיד מקום עיקרי, מבחינה כמותית, לשער החליפין הפורמלי. דבר זה משתקף מצויר 2 ומלוח ד-3, בהם מוצגים שערי החליפין הפורמליים ליצוא וליבוא, מכלול המרכיבים האחרים של שערי החליפין האפקטיביים ליצואן וליבואן, וחלקם של האחרונים בשערי החליפין האפקטיביים. מלוח ד-3 מסתבר, כי במשך כל השנים היווה השער הפורמלי מרכיב מכריע בגודלו של השער האפקטיבי. בשיאו, בשנת 1961, הגיע חלקם של המרכיבים שמחוץ לשער הפורמלי לכשליש מן השער האפקטיבי, ובמשך מרבית התקופה היה נמוך מכך בהרבה. בחלקו של המרכיב "הלא-פורמלי" ניכרת אמנם מגמה של עלייה, אך בהיות חלק זה נתון לתנודות רבות, יתכן כי למושג "מגמה" אין לייחס, במקרה זה, משמעות רבה. בענין זה

פרק ד

ראוי לעמוד במיוחד על הקשרים האפשריים בין תנועתו של המרכיב הפורמלי לבין תנועתם של המרכיבים האחרים. לגבי קשרים אלה ניתן להניח הנחות שונות. נשווה שתי הנחות הנראות סבירות, א־פריורי. האחת, כי בין תנועת השער הפורמלי לבין גודלו של החלק האחר של השער האפקטיבי לא צריך להיות קשר. הנחה זו תואמת את ההשערה, שהמרכיבים הלא-פורמליים בשער האפקטיבי לא "נועדו" למלא תפקיד של שער חליפין, ושינוי שער החליפין אינו צריך, לכן, להשפיע עליהם.⁵ ההנחה האחרת — היפוכה של הקודמת — היא, כי המרכיבים הלא-פורמליים לא באו אלא כתחליף לשער הפורמלי. בהנחה זו יהא עלינו למצוא, שכאשר השער הפורמלי שונה במידה ניכרת, פוחת גודלם של המרכיבים האחרים, ולהיפך: כל אימת שהשער הפורמלי נשאר ללא שינוי, יש לצפות לעלייה ניכרת של המרכיב הלא-פורמלי.

לוח ד-3: השער הפורמלי והמרכיב הלא-פורמלי בשער האפקטיבי: 1962-1949

המרכיב הלא-פורמלי כאחוז מהשער האפקטיבי		המרכיב הלא-פורמלי בשער האפקטיבי (ל"י לדולר)		השער הפורמלי (ל"י לדולר)	
ליבואן (4)·100 (2)+(4) (6)	ליצואן (3)·100 (1)+(3) (5)	ליבואן (4)	ליצואן (3)	ליבואן (2)	ליצואן (1)
11.9	3.4	0.046	0.012	0.340	1949
11.2	7.3	0.045	0.028	0.357	1950
9.6	12.3	0.038	0.050	0.357	1951
13.8	13.0	0.111	0.105	0.694	0.702 1952
28.9	8.9	0.337	0.113	0.830	1.163 1953
16.3	3.6	0.293	0.063	1.506	1.663 1954
18.6	1.5	0.411	0.027	1.800	1955
20.4	12.1	0.461	0.249	1.800	1956
22.9	18.5	0.534	0.409	1.800	1957
23.4	24.0	0.550	0.569	1.800	1958
28.1	27.6	0.704	0.687	1.800	1959
29.9	30.1	0.767	0.776	1.800	1960
30.9	32.2	0.804	0.855	1.800	1961
16.0	—	0.570	—	3.000	1962

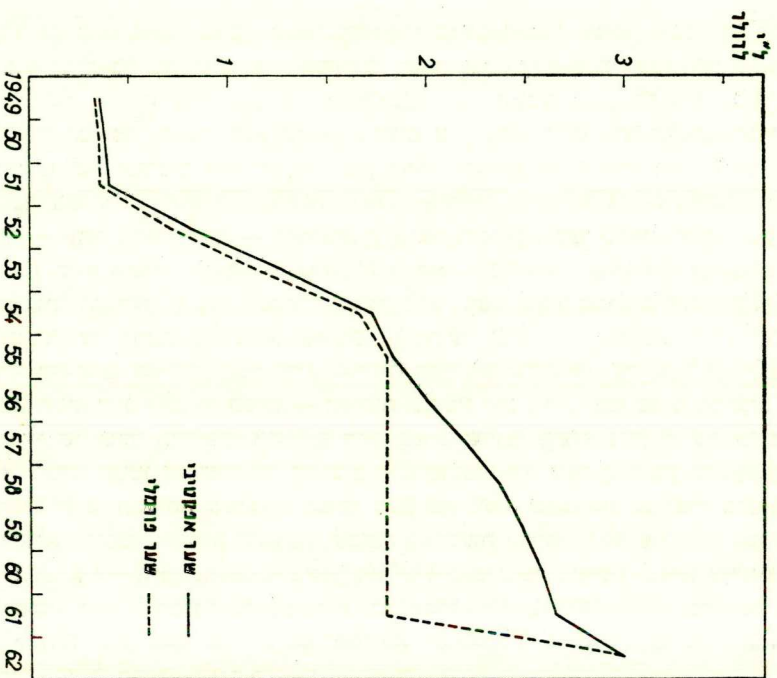
¹ בשנים אלו נהגו כמה שערים פורמליים; השער המובא כאן הוא הממוצע המשוקלל של השערים השונים, כאשר המשקלים הם העיסקות שנעשו בכל שער.

בחינת נתוני לוח ד-3 מגלה שוני בין מערכת השערים ביצוא וביבוא, וכן שוני בין התקופות השונות; אך באופן כללי נראה, כי ההשערה השנייה — קיום קשר (הפוך) בין המרכיב הפורמלי למרכיב הלא-פורמלי של השער — נכונה יותר ביצוא מאשר ביבוא. לגבי היצוא, ניתן אמנם לראות כי בדרך-כלל פחתה רמתו של המרכיב הלא-פורמלי — הן בגודלו המוחלט והן באחוזים מהשער האפקטיבי — כאשר בוצע פחות פורמלי. יוצאת

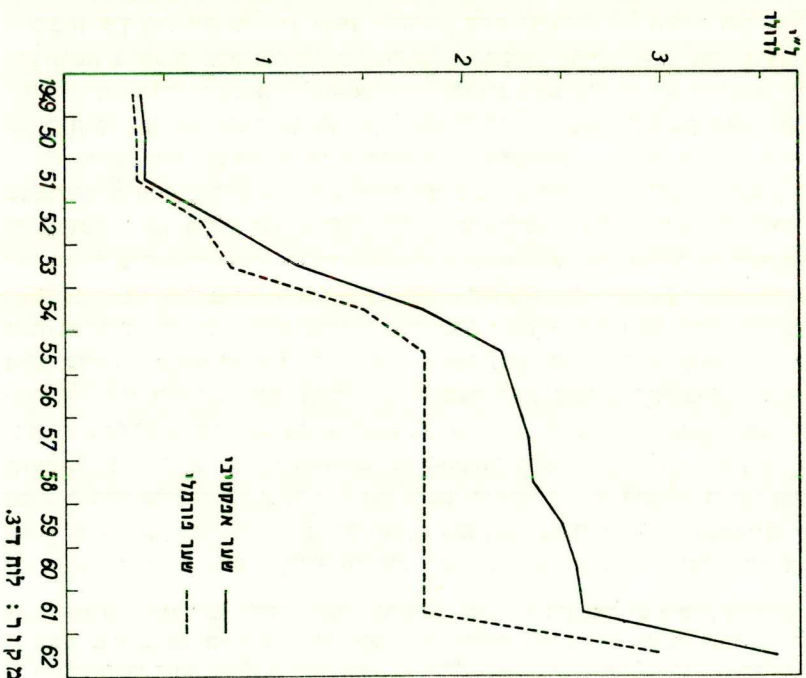
⁵ ראה דיון על השער ה"מכוון" בפרק הקודם, עמ' 78-79.

השער האפקטיבי והשער המפורמלי : 1949-1962

א. יבוא



ב. יצוא



מקור: לוח ד"ג.

מכלל זה שנת 1952, כאשר השער הפורמלי כמעט הוכפל, ועימו הוכפל גם המרכיב הלא-פורמלי, כך שחלקו בשער האפקטיבי נשאר כמעט ללא שינוי. בכל השנים האחרות קיים קשר (הפוך) ברור בין שני המרכיבים: בין השנים 1949 ל-1951 נשאר שער החליפין הפורמלי כמעט ללא שינוי, ובשנים אלו עולה רמתו (המוחלטת, וממילא גם היחסית) של המרכיב הלא-פורמלי. בין 1952 ל-1955 חל תהליך הפוך (תוך סטייה שאינה בעלת משמעות רבה בשנת 1954): בתקופה זו בוצע פיתוח פורמלי בשיעור ניכר — יותר מ-150 אחוז — והמרכיב הלא-פורמלי של השער כמעט נעלם.⁶ בין 1955 ו-1961 חוזר התהליך שהתהווה בראשית התקופה הנסקרת, והפעם הוא אף בולט יותר בעקיבותו ובגודלו: השער הפורמלי נשאר ללא שינוי, בעוד המרכיב הלא-פורמלי גדל בהתמדה, עד לרמה של כ-32 אחוזים מן השער האפקטיבי (משמע, קרוב למחצית גודלו של שער החליפין הפורמלי). הפיתוח הפורמלי של 1962, בדומה לזה של 1952-1954, הביא שוב לתנועה הפוכה — הפיתוח שבוצע היה ניכר, ועמו נעלם המרכיב הלא-פורמלי של שער החליפין. המסקנה היא, אפוא, שלגבי היצוא ניתן לשער, כי בדרך-כלל שימשו קיומו ותנועתו של המרכיב הלא-פורמלי של שער החליפין תחליף לפיתוח פורמלי. לגבי התקופה שמ-1955 ואילך ניתן אף לומר, שהפיתוח הפורמלי ב-1962 לא היה אלא "סיכום" הפיתוח ההדרגתי שבוצע באמצעות המרכיב הלא-פורמלי; שכן פיתוח 1962 הביא עלייה מעטה בלבד בשער החליפין האפקטיבי, בשיעור שאינו עולה בהרבה על שיעור הגידול השנתי שהושג עד אז באמצעות המרכיב הלא-פורמלי. בתקופה שלפני כן, לעומת זאת, נועד הפיתוח הפורמלי לא רק להחליף פיתוח לא-פורמלי; שהרי כל פיתוח פורמלי הביא לעלייה רבה בשער האפקטיבי.

ביבוא אין הדברים כן. בין 1949 ל-1951, בעת יציבותו של השער הפורמלי, חלה ירידת-מה במרכיב הלא-פורמלי של השער; ובתקופה 1951-1955, שבה בוצע פיתוח פורמלי רב ממדים (למעלה מ-400 אחוז!), המרכיב הלא-פורמלי לא רק שלא ירד אלא אף עלה ברמתו המוחלטת עד כדי כך, שחלקו היחסי בשער החליפין האפקטיבי עלה במידה ניכרת (תוך תנועות בלתי-עקיבות בתוך התקופה). בתקופה זו יש לשער, אפוא, שהמרכיב הלא-פורמלי לא הווה תחליף למרכיב הפורמלי. בין 1955 ל-1961, לעומת זאת, מוצאים אנו ביבוא תנועה דומה לזו שביצוא: שער החליפין הפורמלי יציב, ואילו המרכיב הלא-פורמלי עולה בהתמדה ובהדרגה, ומהווה חלק גדול והולך של שער החליפין האפקטיבי; אך סדרי הגודל ביבוא שונים מאלה שביצוא: בעוד שבשער האפקטיבי ביצוא עלה חלקו של המרכיב הלא-פורמלי, בין שנת 1955 לשנת 1961, מכ-2 ל-36 אחוז, היתה עלייה זו ביבוא רק מ-19 ל-31 אחוז. הדבר נכון גם לגבי פיתוח 1962: עם הפיתוח הפורמלי ירד המרכיב הלא-פורמלי של השער האפקטיבי ביבוא ברמתו המוחלטת, וממילא בגודלו היחסי; תנועה זו דומה בכיוונה לזו שביצוא, אך קטנה ממנה בהרבה בעצמתה. משמע, אף כי מן הנתונים של התקופה 1955-1962 ניתן להסיק, כי תנועת המרכיב הלא-פורמלי של שער החליפין ביבוא היוותה תחליף לתנועת השער הפורמלי, הרי דבר זה נכון רק בחלקו: בחלק האחר, נבעה תנועה זו מגורמים עצמאיים. כלומר, קיומו של המרכיב הלא-פורמלי ותנועתו הושפעו לא רק מגודלו של שער החליפין

⁶ קביעה זו מבוססת על נתוני המחקר, שלפיהם בנוי לוח ד-3. אך יש לזכור, כי נתונים אלה אינם כוללים את תוצאות שיטת הפמ"ז, שתחילתה בשנת 1953. יתכן מאוד כי המסקנה המובאת כאן היתה משתנית אילו נמדד גם מרכיב הפמ"ז של שער החליפין האפקטיבי.

מערכת השערים ותכונותיה

הפורמלי. מסקנה זו אינה בלתי-צפויה: המרכיב העיקרי של החלק הלא-פורמלי של השער האפקטיבי ביבוא הינו המכס, שניתן לשער כי נועדו לו תפקידים אחרים — התפקידים ה"מסורתיים" — לבד מהתפקיד של שינוי שער החליפין.

3. שער החליפין ומחירים אחרים

שערי החליפין האפקטיביים עלו, כאמור, בשיעור רב ובהתמדה במשך התקופה הנסקרת כולה. אך לרוב מטרות הניתוח הכלכלי יש לדעת לא רק את גודל שינויו המוחלט של שער החליפין, אלא את גודל השינוי יחסי לשינויים במחירים רלבנטיים אחרים. באופן כללי ראוי לבחון, כיצד נע שער החליפין יחסית לרמת המחירים הכללית במשק, המייצגת (כממוצע משוקלל) את תנועות המחירים של המוצרים והשירותים הבודדים. בחינה זו תיערך להלן, כאשר רמת המחירים הכללית תיוצג על-ידי רמת מחירי התוצר הלאומי הגולמי. מחירים אלה עדיפים, לצורך זה, על מחירי השימושים במשק (שהם סך התצרוכת הפרטית, ההשקעה הגולמית וההוצאה הממשלתית), שכן האחרונים משקפים בין השאר את תנועתו של שער החליפין עצמו, המשפיע על מחירי היבוא והיצוא. היחס בין תנועתו של שער החליפין לבין זו של רמת המחירים המקומית מובא בלוח ד' 4,⁷ ומתואר בציור 3.

בלוח ד' 4 מובאת רמתם היחסית של שערי החליפין האפקטיביים ביצוא וביבוא. מהלוח ומהציור מסתבר, כי בין השנים 1949 ל-1951 חלה ירידה יחסית של שערי החליפין האפקטיביים, שנגרמה על-ידי עלייה מועטת ביותר של השערים, לעומת עלייה רבה במחירים המקומיים.⁸ בשנים 1952 עד 1954, חלה עלייה יחסית ניכרת בשערי החליפין האפקטיביים. אלו הן שנות הפיחות (הפורמלי והאפקטיבי) הרב, בהן עלה שער החליפין האפקטיבי פי 4.5 בערך. רמת המחירים המקומית עלתה, אמנם, אף היא, אך בשיעור נמוך בהרבה. כתוצאה מכך עלתה רמתם היחסית של שערי החליפין האפקטיביים בלמעלה מכפליים (בהשוואת 1954 עם 1951). השנים שלאחר מכן הן שנות יציבות: שערי החליפין ורמת המחירים המקומית עלו בקצב מתון ודומה, ועל-כן יציבה רמתם היחסית של שערי החליפין האפקטיביים בין השנים 1954 ל-1961, תוך תנודות קלות משנה לשנה עם מגמה קלה של עלייה יחסית בשער ליצוא, ושל ירידה יחסית בשער ליבוא.

⁷ מדדי המחירים השונים המובאים בסעיף הנוכחי חושבו על-ידי מר שמואל שריער. פירוט החישובים ומקורותיהם מובא בכרך הנספחים.

⁸ הנתונים על רמת המחירים המקומיים ב-1949 הינם חלקיים בלבד, ולכן לא נכללה שנה זו בלוחות ד' 4 וד' 5; אך נראה כי נתונים מלאים, אילו היו בנמצא, היו מאשרים את קיום המגמה החל ב-1949.

קרוב לוודאי שעליית המחירים המקומיים בשנים אלו — ובעיקר בשנת 1951 — היתה גדולה במידה רבה אף מוז המתבטאת על-ידי המדד המובא בטור (3). מדד זה מבוסס על מדדי המחירים הרשמיים, ובעיקר מדד המחירים לצרכן, שהיו באותן שנים לקויים. במיוחד, יש לזכור כי מדד המחירים לצרכן לא שיקף במשקלם המתאים את מחירי המוצרים והשירותים שלא היו נתונים לפיקוח. מחירי השוק השחור לא השתקפו בדרך כלל במדד; מאחר שמחירים אלה עלו הרבה יותר משעלו המחירים הנתונים לפיקוח, מוטה המדד בשנים אלו כלפי מטה. מסיבות דומות יש לשער, כי עליות המחירים הרשומות כאן לשנים הראשונות שלאחר מכן הינן מוגזמות.

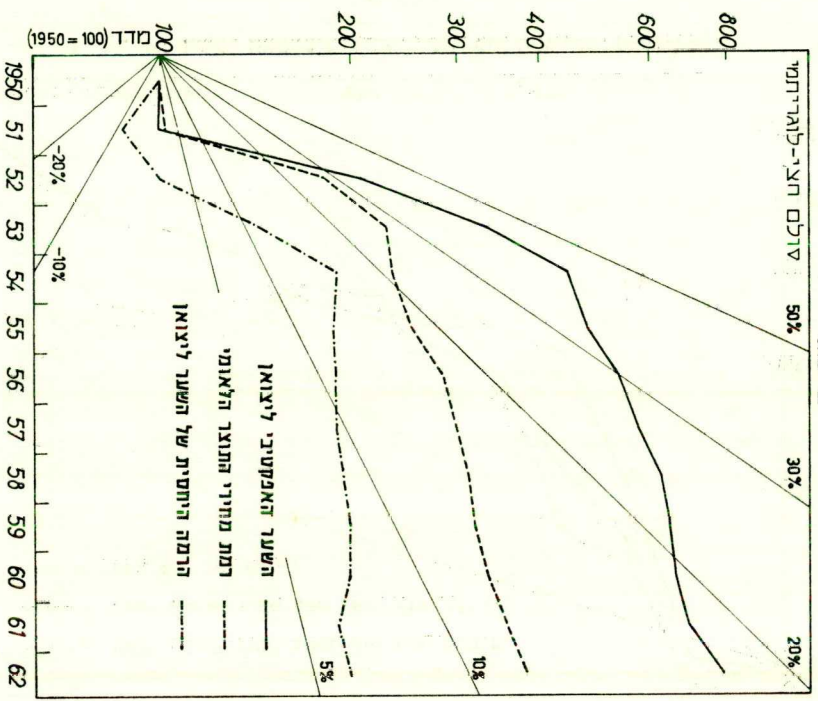
לוח ד - 4: יחסי השערים האפקטיביים למחירי המבוקשים ולשער "שווי כוח הקנייה": 1950-1962
(מדרים : 1950=100)

השער ליבוא ביחס לשער "שווי כוח הקנייה" (2) ÷ (4) (8)	הרמה היחסית של השער ליבוא (2) ÷ (3) (7)	השער ליצוא ביחס לשער "שווי כוח הקנייה" (1) ÷ (4) (6)	הרמה היחסית של השער ליצוא (1) ÷ (3) (5)	שער "שווי כוח הקנייה" (4)	רמת מחירי התוצר הלאומי (3)	השער האפקטיבי		
						ליבוא (2)	ליצוא (1)	
100	100	100	100	100	100	100	100	1950
95	80	103	87	103	122	98	106	1951
130	109	136	114	154	184	200	210	1952
139	126	159	144	208	230	290	331	1953
201	189	202	189	222	237	447	448	1954
247	216	212	187	223	254	550	474	1955
240	201	227	190	234	280	562	532	1956
246	196	243	193	236	297	581	574	1957
223	187	235	197	262	312	585	615	1958
223	195	231	202	279	320	623	646	1959
224	193	235	203	285	330	638	669	1960
206	182	220	193	314	357	648	690	1961
258	231	226	203	344	384	888	779	1962

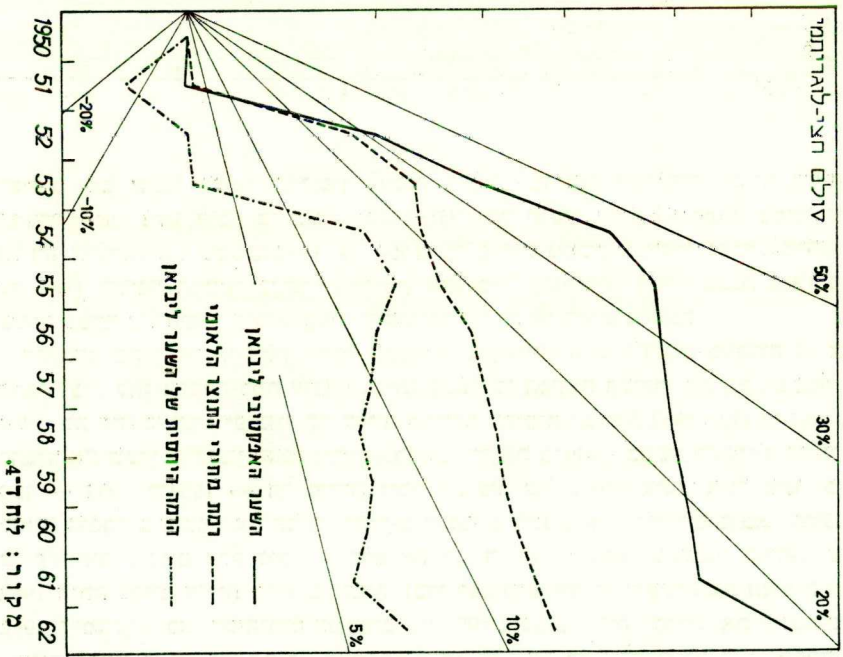
מקור : ראה הטבל בעמ' 95, 99. פרטי החישובים מובאים בדרך הנוסחים.

ציר 3 : השער האפקטיבי ומחירים מקומיים : 1950-1962

ב. יצוא



א. יבוא



מקור: לוח ד"א 4

פרק ד

ציור 4: השער האפקטיבי ושער "שווי כוח הקנייה": 1962-1950

לסיכום, אם שינוי בשער החליפין, יחסית לרמת המחירים המקומית, יכולה כשינוי "ממשי", אזי ניתן לומר כי בשנים 1951-1949 חל תיסוף (appreciation) ממשי של הלירה הישראלית; בשנים 1952 עד 1954 חל פיחות ממשי, בשיעור נכבד; מ-1955 עד 1961 השינוי הממשי בשערי החליפין אינו בעל משמעות; ואילו בשנת 1962 חל פיחות ממשי של השער ליבוא, בעוד שיציבותו של השער ליצוא נמשכה.

הקשרים בין שער החליפין לרמת המחירים המקומית אינם נידונים בעבודה זו, אך כדאי לציין כאן בקצרה כמה עובדות. ניתן לשער כי הפיחות העיקרי של השנים 1952-1954, לא היה בעיקרו "פיצוי" על עליית מחירים מקומית: פיחות 1952 לבדו די היה בו להביא את שערי החליפין האפקטיביים לרמתם היחסית ב-1949. במשך השנתיים שלאחר מכן — 1953 ו-1954 — חל פיחות נוסף בשיעור של כ-120 אחוז, אשר אינו יכול להיות מוסבר כ"פיצוי" על תנועת מחירים מקומיים בשנים אלו. לפעמים מובאת הטענה כי פיחותים נוספים אלה נועדו "לקדם את פני הרעה", משמע: בעקבות הפיחות של 1952 היתה צפויה עליית מחירים ניכרת, וכדי לפצות עלייה זו, ולעשות את הפיחות של 1952 ל"ממשי", באו הפיחותים הנוספים של 1953 ו-1954. קשה להפריך את קיומה של "כוונה" מעין זו על-ידי סקירת ההתפתחות בפועל; אך ראוי לשים לב כי ההתפתחות

בוודאי לא אישרה את הציפיות הנזכרות. משנת 1952 עד 1954 עלו, כאמור, שערי החליפין האפקטיביים בשיעור של כ-120 אחוז, ואילו רמת המחירים המקומית עלתה אך בכ-100 אחוז משנת 1952 ועד לשנת 1961, היא השנה שעל סף הפיחות הבא. אף אם תובא הטענה כי כל עליות המחירים המקומיות מאז שנת 1952 עד סוף 1961 הינן תולדה של הפיחות בין 1952 ל-1954, הרי שהשפעת הפיחות בכיוון עליית המחירים המקומיים אינה מתמצית אלא במשך שנים רבות. למעשה, יש לשער כי אף הטענה הקיצונית ביותר לא תיחס להשפעות הפיחותים של 1953 ו-1954 את עליות המחירים אלא עד שנת 1958 או 1959 (שנים בהן פסקה כמעט עליית המחירים המקומית). מאז שנת 1952 עד שנת 1958 לא עלתה רמת המחירים המקומית אלא בכ-80 אחוז, משמע, רק כשני שלישים של שיעור הפיחות שבין 1952 ל-1954.⁹ לבסוף, ראוי לשים לב במיוחד להתפתחויות בשנת 1954: בשנה זו עצמה חל פיחות של למעלה מ-50 אחוז בשער ליבואן, נוסף לפיחותים רבי-היקף בשתי השנים שקדמו לה, ולמרות זאת, לא עלתה רמת המחירים המקומית אלא בכ-5 אחוזים.

את הקשר בין שערי החליפין ורמת המחירים המקומית ניתן לבטא גם בעזרת שער "שווי כוח הקנייה", המביא בחשבון גם את תנועת המחירים בחו"ל. שער זה עולה עם עליית רמת המחירים במשק, ויורד עם עליית רמת המחירים בחו"ל.¹⁰ השוואת השערים בפועל עם שער "שווי כוח הקנייה" מובאת בטורים (6) ו-(8) של לוח ד-4, ומתוארת בצירור 4. ההבדל בין השוואה זו לדיון הקודם על תנועת ה"ממשית" של שער החליפין אינו, כמובן, רב: הוא נובע רק מהכנסתה לדיון, ולחישוב, של תנועת המחירים בחו"ל, שהיתה בדרך-כלל זעומה, בהשוואה לתנועות המחירים במשק הישראלי. השוואת הטורים המתאימים בלוח ד-4 [טור (5) עם טור (6), וטור (7) עם טור (8)] מראה, כי רק לגבי שנים ספורות קיים הפרש ניכר בין שתי התוצאות: כך, למשל, בין 1954 ל-1957 עלה שער החליפין ליבואן אך במעט יחסית לרמת המחירים במשק, בעוד שביחס לשער שווי כוח הקנייה עלה השער ליבואן במידה בעלת משמעות — דבר הנובע מעליית מחירים

⁹ כאמור בהערה הקודמת — יש אף לשער, כי עליות המחירים המקומיים שחלו בפועל בשנים 1952 ו-1953 היו נמוכות מן המופיע בטור (3) של לוח ד-4, שכן חלק מן העליות ש"נמדדו" בשנים אלו אינן למעשה אלא רישום בדיעבד של שינויים שחלו, במהותם, לפני כן.

¹⁰ שער שווי כוח הקנייה (purchasing-power parity) מוגדר לתקופה כלשהי, t , ביחס לשער תקופת בסיס, 0 , בצורה הבאה:

$$\frac{R_t}{R_0} = \frac{P_{ht}}{P_{h0}} : \frac{P_{ft}}{P_{f0}}$$

כאשר:

R = שער שווי כוח הקנייה;

P_h = רמת המחירים המקומית;

P_f = רמת המחירים בחוץ-לארץ.

ב"רמת המחירים המקומית" הכוונה היא לרמת מחירי השימושים המקומיים של התוצר הלאומי, בעוד ש"רמת המחירים בחוץ-לארץ" הרלבנטית לדיוננו היא רמת מחירי היבוא הישראלי והיצוא הישראלי בחוץ-לארץ. פרטי החישובים יובאו בכרך הנספחים.

פרק ד

בחו"ל באותה תקופה. אך באופן כללי, דומה ההתפתחות לזו שנראתה קודם לכן: השערים עלו במידה ניכרת, יחסית לשער שווי כוח הקנייה, עד שנת 1955; מאז ואילך עלה השער ליצואן תוך תנודות קלות, רק באותו שיעור בערך בו עלה שער שווי כוח הקנייה, בעוד שהשער ליבואן ירד — אף הוא תוך תנודות קלות — יחסית לשער שווי כוח הקנייה, עד שנת 1961, ועלה במידה ניכרת בעת הפיחות של 1962. לגבי התקופה הנסקרת כולה מראה ההשוואה עם שער שווי כוח הקנייה עלייה יחסית רבה יותר של השערים בפועל משהראתה ההשוואה עם רמת המחירים המקומית; הדבר נובע מכך, שלאורך התקופה חלה עליית מחירים בחו"ל — גורם המביא לנטיית שער שווי כוח הקנייה כלפי מטה, ולכן לעלייה רבה יותר בהשוואת השערים בפועל עם שער זה מאשר בהשוואת השערים עם רמת המחירים המקומית. בין תחילתה של התקופה הנסקרת לסופה עלו השערים בפועל כפליים, בערך, מעלייתו של שער שווי כוח הקנייה. דבר זה מהווה אף הוא ביטוי לכך, שתנועת שערי החליפין באה לא רק "לפצות" על תנועות מחירים אחרים, במשק ומחוצה לו, אלא היתה גדולה מכך בהרבה.

לוח ד-5: השערים האפקטיביים ושער הדולר בשוק השחור: 1949-1962
(ל"י לדולר)

היחס בין השער השחור ובין השער האפקטיבי		שער הדולר בשוק השחור	
ליבואן (3)	ליצואן (2)	(1)	
1.21	1.32	0.466	1949
1.75	1.83	0.704	1950
3.89	3.77	1.536	1951
3.13	3.12	2.517	1952
2.07	1.89	2.417	1953
1.45	1.51	2.606	1954
1.04	1.26	2.303	1955
1.11	1.23	2.511	1956
1.08	1.14	2.518	1957
1.01	1.01	2.381	1958
1.06	1.07	2.652	1959
0.96	0.95	2.453	1960
0.99	0.97	2.570	1961
0.90	1.07	3.207	1962

מקור: טור (1) — הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה; 1950, 1953-62 שנתון 17, עמ' 519; 1949 שנתון 10, עמ' 210; 1951-52 חושב מ שנתון 8, עמ' 148, עלידי ביון מטור המדד.
טורים (2), (3) — מלוח ד-1.

כדאי עוד לציין את היחס בין השערים האפקטיביים לשער בשוק השחור למטבע-חוץ. יחס זה מובא בלוח ד-5. כפי שנראה מן הלוח, היתה תנועתו של השער השחור שונה לחלוטין מזו של השערים האפקטיביים, במשך מרבית התקופה. העלייה המהירה של השער השחור חלה בראשית התקופה הנסקרת: בשנים 1949-1952 עלה השער יותר

מפי חמש, בעוד שהשערים האפקטיביים נשארו כמעט ללא שינוי.¹¹ קשר זה — עלייה חריפה של המחיר הלא-ליגלי, בעת יציבות המחיר הליגלי — צפוי בתנאים של אינפלציה חריפה ושל מחסור גובר במטבע-חוץ, המאפיינים את המשק הישראלי בשנים הללו. החל בפיחות של 1952, חלו תנועות הפוכות: שערי החליפין הפורמליים עלו בהתמדה, ובשיעור ניכר, בעוד השער השחור נשאר כמעט יציב, תוך תנודות קלות.

בעת העלייה החריפה של השער השחור הלך ועלה היחס בינו לשערים האפקטיביים, עד שנעשתה רמתו גבוהה פי ארבע בקירוב מזו של השערים האפקטיביים. עם תחילת התהליך ההפוך ירד יחס זה, ומשנת 1958 עד הפיחות של שנת 1962 היה השער השחור שווה, בערך, לשערים האפקטיביים. שוויון זה אינו, כמובן, תופעה הכרחית: הכרחי הוא כי השער השחור יהא, לפחות, שווה לשער הפורמלי, אך אין כל יחס הכרחי, באופן כללי, בין השער השחור ובין השערים האפקטיביים. למרות זאת, אין כנראה השוויון האמור תוצאה מקרית לחלוטין. ניתן לשער, כי בקביעת השערים האפקטיביים התחשבה הממשלה, מכמה טעמים, ברמתו של השער השחור. הטעם האחד הוא תפיסה נפוצה — אם כי מוטעית — כי השער השחור מייצג רמת שווי-משקל של השער למטבע-חוץ הנמצא בפיקוח, וכי לכן יש לקבוע שערים אפקטיביים שאינם רחוקים מן השער השחור. טעם אחר נעוץ בפעולת השוק, ומתייחס בעיקר לעיסקות היצוא: כאשר נקבע שער אפקטיבי נמוך במידה ניכרת מן השער השחור, קיים מניע חזק ליצואנים למכור את תקבוליהם בשוק השחור; אם, מאידך גיסא, נקבע השער ליצואן ברמה גבוהה בהרבה מרמת השער השחור, קיים מניע לפעולה הפוכה, דהיינו, להצהרה על סכום יצוא גבוה מן המבוצע בפועל, תוך רכישת מטבע-חוץ בשוק השחור ומכירתו לאוצר כתמורת יצוא. פעולה זו של השוק, נוסף לכך ששימשה גורם המרתיע את הממשלה מקביעת שער חליפין אפקטיבי שונה בהרבה מן השער השחור, שימשה, יש לשער, לקירוב השער השחור לשער האפקטיבי לאחר שנקבע האחרון.¹²

4. שונות השערים במערכת

עד כה דנו בגודלם ובהתפתחותם של שערי החליפין האפקטיביים הממוצעים לאגרגטים הגדולים — סך היבוא, וסך היצוא. בסעיף זה, ובבאים אחריו, נדון בתכונותיה של מערכת השערים כלומר, נברר מה מייחד את המערכת בהשוואה לשער חליפין יחיד. יש להדגיש, שהדיון לא יסוב על תוצאותיה של מערכת השערים, אלא יוגבל לתיאורה.

¹¹ עליית השער השחור הסתיימה, למעשה, בתחילת 1952 — עם תחילת תהליך הפיחות הפורמלי. הנתון לשנת 1952 כולה, המופיע בלוח, גבוה במידה ניכרת מזה של 1951 מאחר שבמשך שנת 1951 חלה עליה חריפה בשער, כך שהממוצע לשנה זו כולה נמוך במידה ניכרת מן השער בסוף השנה. במלים אחרות, אילו הושו סופי שנים ולא ממוצעי שנים, היה הנתון ל-1952 נמוך מזה של 1951.

¹² קיימת אף השערה, המיוסדת אמנם על ידיעות חלקיות ולא מבוססות, כי הממשלה עצמה הכירה בפועל במקרה חשוב אחד, בפעולות בשוק השחור כתחליף לקביעת שער חליפין אפקטיבי גבוה יותר. מקרה זה הוא של היהלומים בתקופת הסדר הפרמיה: כאשר היה השער השחור גבוה מן השער האפקטיבי (משמע, השער הפורמלי פלוס הפרמיה) ליצואן היהלומים, נטתה הממשלה לייחס ליצוא היהלומים שיעור נמוך של ערך מוסף. דבר זה איפשר ליצואן למכור לאוצר מטבע-חוץ בסכום הנופל מגודלו של הערך המוסף ביצוא, ואת היתרה למכור

מערכת הנוצרת על-ידי קיומם של כמה מרכיבים של שער החליפין — במקום מרכיב אחד, הוא השער הפורמלי — מביאה, ממילא, לקיום שערי חליפין שונים בתקופת זמן נתונה. דבר זה אינו הכרח הגיוני, אך למעשה הוא תוצאה כמעט בלתי נמנעת. למעלה מכך: אין לשער כי מערכת השערים היתה לובשת צורה זו — של כמה מרכיבים — אם לא נועדה מראש לאפשר שוני בין שערי החליפין הנהוגים לתשלומים שונים לחו"ל ולתקבולים מחו"ל. ואמנם, הצצה חטופה בלוחות השערים לקבוצות המוצרים — ואף למעלה מזה בלוחות שערי המוצרים הבודדים — תאשר, כי שערי החליפין היו שונים במידה רבה זה מזה. בסעיף הנוכחי תיסקר בעיקר מידת השונות של שערי החליפין ביבוא. אך לפני כן יבוא דיון קצר על שערי החליפין ביצוא.

א. שונות השערים ביצוא

אין למעשה אפשרות של מתן תיאור מדויק, או אף מקורב במידת מהימנות סבירה, של שונות השערים ליצואן. דבר זה נובע מכך שדווקא אותם מרכיבים של שער החליפין ליצואן, שיש לצפות כי יגרמו לשוני ניכר בין השערים למוצרים השונים, גודלם לא נמדד בעבודה זו. הדבר אמור בעיקר במרכיבים הנובעים משיטות הפמ"ז וההצמדה אשר אינם מופיעים במחקר זה בשער החליפין ליצואן (הנתונים הכמותיים עליהם, בכרך הנספחים, אינם אלא חלקיים ביותר, ומשמשים בעיקר להדגמה¹³). במקום מדידה בפועל של גודל מרכיב הפמ"ז הונח, כזכור, כי מרכיב זה שווה בגובהו לפרמיה האחידה לערך המוסף; שכן היצואן שנוקט להסדר הפמ"ז יכול היה, אילו רצה, להשיג לפחות שער זה — על-ידי ויתור על הסדר הפמ"ז והיזקקות להסדר הפרמיה. אך הנחה זו קובעת ממילא שער חליפין אחיד למוצרים אלה, הוא השער הפורמלי בצירוף גודלו של מרכיב הפרמיה האחידה. יש לשער, כי דבר זה אינו פוגם במידה מכרעת במהימנותו של חישוב שער החליפין הממוצע ליצוא כולו; אך אין ספק, כי הוא שולל מראש את ערכו של כל חישוב של מידת השונות של אוסף השערים. מכאן, שמדד שונות המתניח ליצוא כולו יהא בעל ערך מועט ביותר.

עם זאת, ניתן, לפחות, להשוות כמה שערי חליפין חשובים. כזכור, התייחסו הסדרי הפמ"ז וההצמדה למרבית ענפי היצוא, אך לא לכולם. הם הקיפו כמעט את כל ענפי היצוא התעשייתי, אך יצוא היהלומים היווה יוצא-מן-הכלל חשוב; כן לא נגעו הסדרים אלה ביצוא ההדרים, וביצוא השירותים. אף הסדרי הפרמיה היו שונים לסקטורים הללו. יש, לכן, מקום להשוואת ארבעה שערי חליפין ביצוא: השער בענף ההדרים; השער בענף היהלומים; השער בענף התחבורה; והשער הממוצע ביצוא המוצרים להוציא יהלומים והדרים. לגבי שלושת הענפים הראשונים — המהווים את עיקרו של היצוא, בהיקפם הכמותי — ניתן לשער, כי השערים הנמדדים הינם, בקירוב לפחות, השערים שהיו קיימים בפועל; אך ביצוא האחר מהווה השער המחושב גבול תחתון של השער

בשוק השחור. ולהיפך: כאשר עלה השער האפקטיבי על השער השחור, נקבע שיעור הערך המוסף ברמה גבוהה יותר, כך שהיצואן יכול היה לקנות מטבע-חוץ בשוק השחור ולמכרו לאוצר כאילו היה תמורה ליצואו.

¹³ ראה לעיל, עמ' 44-47.

מערכת השערים ותכונותיה

שהיה קיים בפועל, בשנים בהן היו קיימים הסדרי פמ"ז והצמדה. השוואת ארבעת השערים מובאת בלוח ד-6 ובציור 14 5.

מנתוני לוח ד-6 נראה, כי עד שנת 1955 — ועד בכלל — אין שונות רבה בין השערים. בשנה אחת גבוה שער אחד, ובשנה שלאחריה — שער אחר, בלא עקיבות ובלי הפרש ניכר בין השערים. מידיעה כללית ניתן לשער, שדבר זה נכון גם לגבי השער ביצוא שירותי התחבורה, אף ששער זה לא חושב במדויק למרבית השנים. בשנת 1956 ואילך גדלה השונות, תוך שמירה עקיבה על סדר השערים: השער ליצוא מוצרים פרט להדרים ויהלומים גבוה מן השער ליצוא היהלומים, הגבוה מן השערים ליצוא הדרים וליצוא שירותי התחבורה, ששעריהם דומים¹⁵. אילו נמדדו גם מרכיבי הפמ"ז וההצמדה היה

לוח ד-6: שערי חליפין עיקריים ביצוא: 1962-1949
(ל"י לדולר)

שירותי תחבורה		פריי-הדר ¹	יהלומים	כל המוצרים להוציא יהלומים ופריי-הדר (1)	
ספנות	תעופה				
(5)	(4)	(3)	(2)	(1)	
..		0.343	0.389	0.347	1949
..		0.380	0.393	0.390	1950
..		0.410	0.424	0.391	1951
..		0.757	0.951	0.742	1952
..		1.224	1.199	1.370	1953
1.800		1.800	1.474	1.768	1954
1.800		1.800	1.868	1.827	1955
1.800		1.800	2.400	2.350	1956
1.800		1.800	2.650	2.700	1957
1.800		2.050	2.650	2.680	1958
1.920	2.650	2.160	2.650	2.730	1959
2.160	2.650	2.300	2.650	2.750	1960
2.160	2.650	2.490	2.650	2.750	1961
3.000		3.000	3.000	3.000	21962

¹ הנתונים הם לשנים חקלאיות.

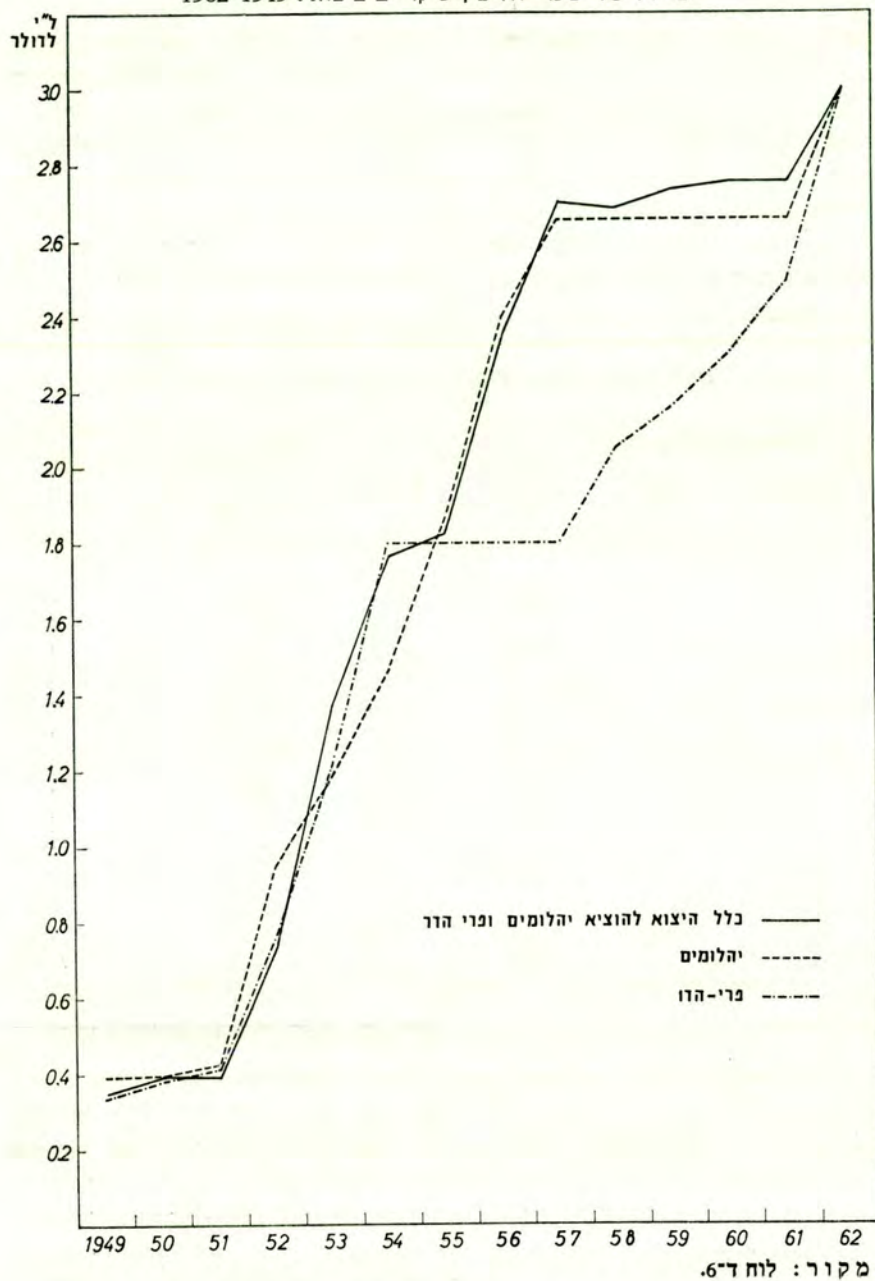
² מתייחס ליצוא שבוצע אחרי פירות 9 בפברואר.

השער הראשון עולה אף יותר, מבלי שתשתנה רמתם של שלושת השערים בענפים האחרים, שלא נהנו כלל — ולא יכלו ליהנות, מעצם טבעם — מהסדרי התגמול בשוק המקומי. עם פירות 1962 אוחדו שערי החליפין השונים ביצוא, כך שהשונות נעלמת — אף כי יש לזכור, כי גם לאחר פירות זה קיימים הסדרים, שאם ייראו כחלק ממערכת שערי החליפין, יביאו לעלייתו של שער החליפין ליצוא חלק מן המוצרים.

¹⁴ השער לשירותי התחבורה אינו מוצג בציור 5, בגלל היעדר הנתון לשנים הראשונות של התקופה ומציאות שני שערים לשנים המאוחרות.

¹⁵ דמיון זה קיים אם מדברים על שער אחד ליצוא שירותי התחבורה, שהינו ממוצע משוקלל של השערים בענפי הספנות והתעופה. אך בשנים 1961-1959 היה שוני רב בין שער הספנות לשער התעופה.

צ י ו ר 5 : ש ע ר י ח ל י פ י ן ע י ק ר י י ם ב י צ ו א : 1962-1949



מערכת השערים ותכונותיה

מאחר שאין אפשרות למדוד ממש את שונותם של שערי החליפין ליבוא, אין אפשרות להשוותה עם מידת השונות של שערי החליפין ליבוא, אשר תיסקר להלן. עם זאת, אין כמעט ספק מה היתה מראה השוואה זו, אילו ניתן לערכה: שעריהם של רבים מענפי יצוא המוצרים פרט להדרים ויהלומים קרובים לשער הממוצע של קבוצה זו (אשר ממילא הקיפה את מיעוטו של כלל היצוא). ארבעת השערים, המובאים בלוח ד-6, מתייחסים, אפוא, לרובו המכריע של היצוא כולו והדמיון ביניהם — היינו, אי-הפיזור שלהם — גדול בהרבה מהדמיון בין שערי היבוא (שפיזורם ייסקר בסעיף הבא). מסקנה זו אף תתחזק אם יוצאו מכלל חשבון המקרים הקיצוניים של מוצרים בעלי היקף מסחר קטן, ששעריהם גבוהים במיוחד: מקרים מסוג זה היו, כנראה, שכיחים ביצוא יותר מאשר ביבוא.

ב. שונות השערים ביבוא

את פיזור השערים ניתן לתאר בעזרת מדדים סטטיסטיים שונים. כנוחה ביותר למטרה הנוכחית נראית המדידה בעזרת סטיית התקן המשוקללת¹⁶. כן יתואר הפיזור בצורה

לוח ד-7: שונות השערים ליבוא: 1949-1962

השנה	מקדם ההשתנות היחסית	השנה	מקדם ההשתנות היחסית
1949	0.383	1956	0.452
1950	0.161	1957	0.261
1951	0.142	1958	0.345
1952	0.315	1959	0.240
1953	0.468	1960	0.395
1954	0.285	1961	0.435
1955	0.306	1962	0.268

גרפית לגבי חלק מן השנים, על-ידי התפלגות שכיחויות ועל-ידי עקומת לורנץ. מדידות אלו מתבססות על השערים ביבוא המוצרים הבודדים. לוח ד-7 מציג את תוצאות מדידת הפיזור בעזרתה של סטיית התקן; ציור 6 מתאר את התפלגות השכיחויות של השערים לשנים שנבחרו; וציור 7 מתאר את הפיזור בעזרת עקומות לורנץ לאותן

$$\sqrt{\frac{\sum (R_i - \bar{R})^2 M_i}{\sum R_i M_i}} \quad \text{או} \quad \sqrt{\frac{\sum (R_i - \bar{R})^2 M_i}{\bar{R} \sum M_i}} \quad \text{מדד זה, } \sigma, \text{ הינו:}$$

כאשר:

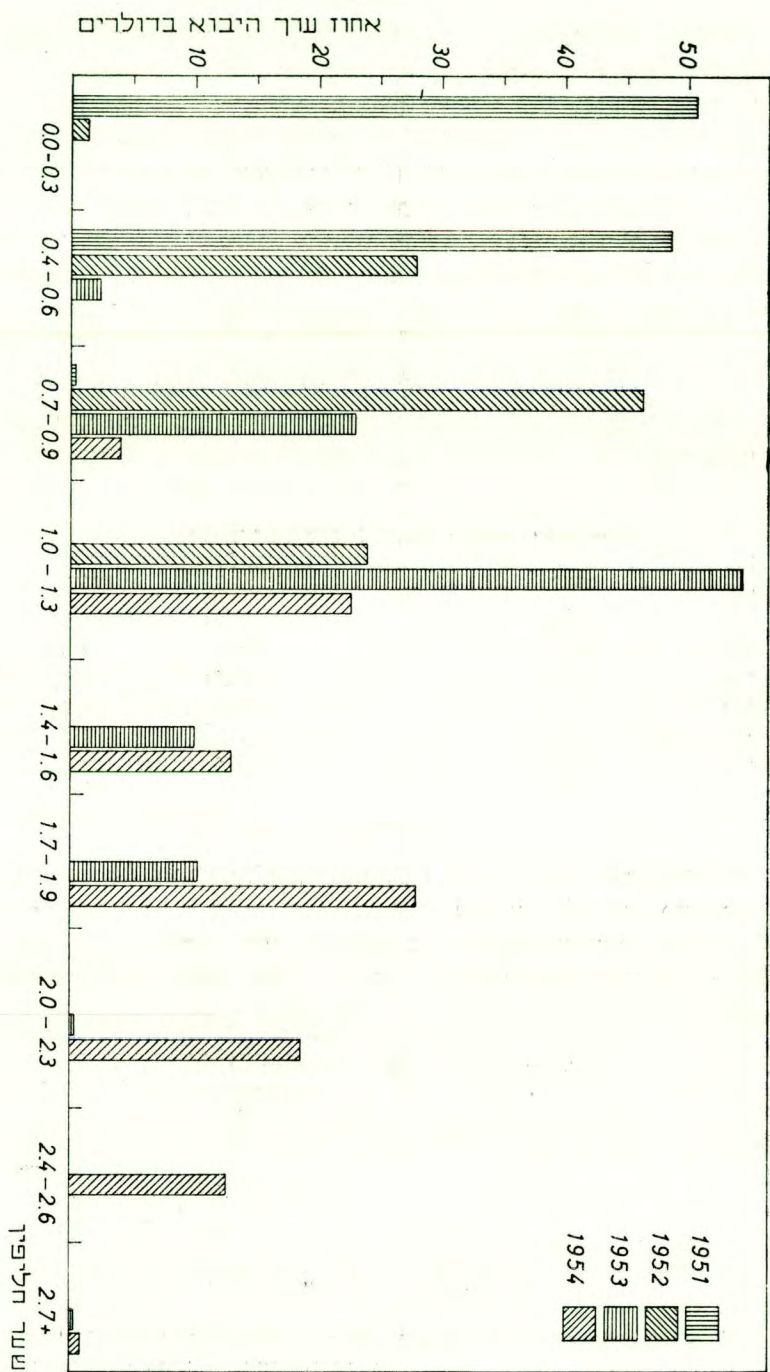
R_i = שער החליפין ליבוא של מוצר i

M_i = ערך היבוא של מוצר i

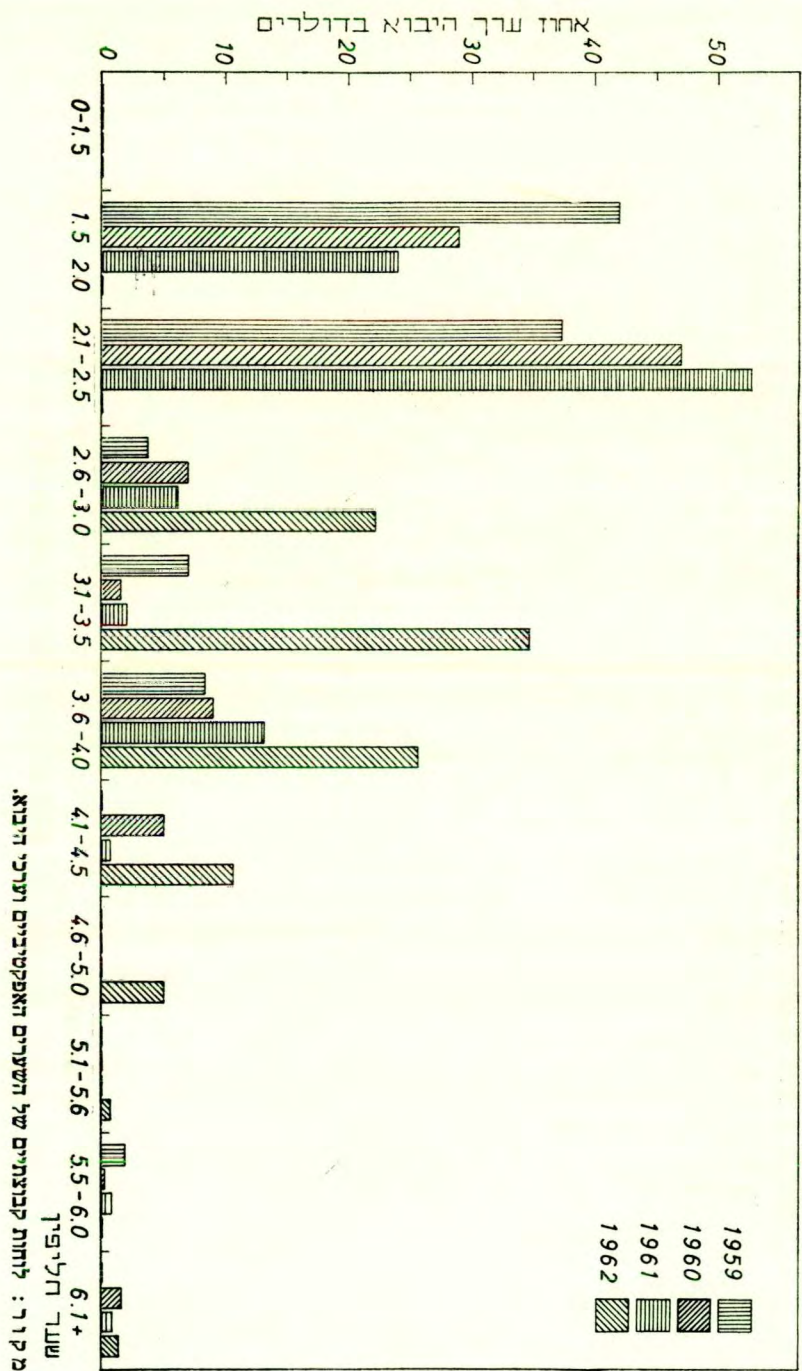
$\bar{R}$ = שער החליפין הממוצע ליבוא $\left(\frac{\sum R_i M_i}{\sum M_i} = \bar{R} \right)$

כדי לתת למדד משמעות, מוצגת סטיית התקן כיחס לגודל הממוצע; משמע, לוח ד-7 מציג את הגודל $\sigma/\bar{R}$, הוא מקדם ההשתנות היחסית.

ציון 6 : התפלגות השערים ביבוא
א. 1954-1951

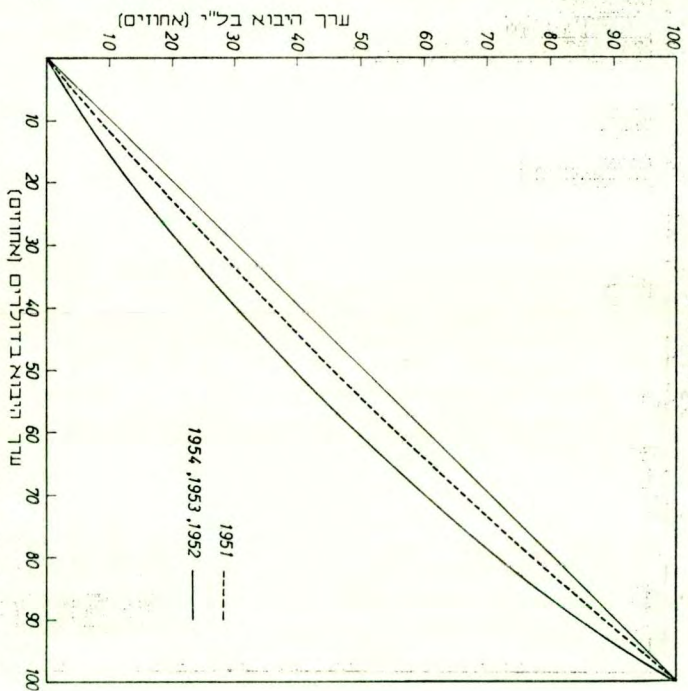
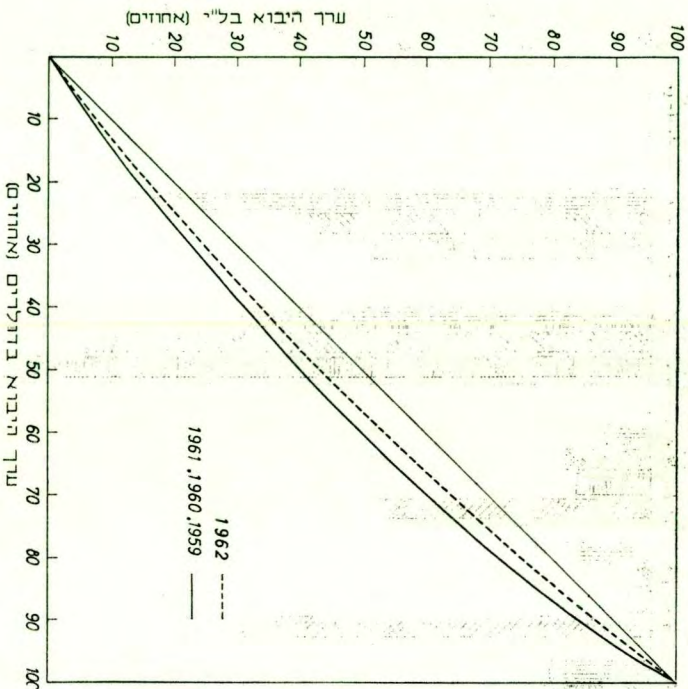


ציר 6 : התפלגות השערים ביבוא
ב. 1962-1959



ציר 7: עקומות לורנץ של החפלות השערים ביבוא

א. 1954-1951



מקור: לוחות קבוצתיים של השערים האפקטיביים וערכי היבוא.

השנים¹⁷. שתי תוצאות בולטות לעין. אחת היא, כי רמת השונות של שערי החליפין ביבוא היתה, בדרך כלל, גבוהה. לא ניתן, אמנם, לקבוע באופן מוחלט כי מקדם השתנות מסוים הוא "גבוה", והאחר הוא "נמוך". קביעות מעין אלו ניתן לעשות רק באופן השוואתי, ולאור מטרות מדידת הפיזור. אך אפשר לשער כי, כפי שצויין זה עתה, רמת הפיזור המתגלית ביבוא גבוהה במידה רבה מזו שהיתה קיימת לגבי השערים ביצוא. כן יש לשער כי פיזור זה רב במידה ניכרת מזה שניתן למצוא במרבית המשקים האחרים — ביחוד באלה בהם קיים שער פורמלי אחיד¹⁸.

התופעה האחרת הינה תנודות ניכרות, מפעם לפעם, במידת הפיזור. בשנים 1950 ו-1951 הפיזור הוא נמוך מאד, ומערכת שערי החליפין ליבואן דומה למצב של שער חליפין אחיד יותר מבכל שנה אחרת. בשנת 1952, ועוד יותר מכך בשנת 1953, עולה שיעור הפיזור במידה רבה. אלו הן שנות שערי החליפין המרובים, שערים המפלים ממילא בין מוצר למוצר. עם זאת, כפי שצויין לעיל¹⁹, בשנים הללו עולים במידה ניכרת גם גודלו וחלקו של המרכיב הלא-פורמלי של שער החליפין, וייתכן מאד כי עליית הפיזור של שערי החליפין ביבוא נוצרה, בחלק נכבד, לא על-ידי קביעת שערים פורמליים שונים אלא על-ידי קביעת גדלים שונים של המרכיבים הלא-פורמליים של השער ליבואן.

בשנים 1954 ו-1955 יורדת שוב רמתו של הפיזור. אף כאן, לא רק ששערי החליפין הפורמליים מתאחדים אלא גם, כפי שלוח ד-3 הראה, יורד חלקו של המרכיב הלא-פורמלי²⁰. מכאן ואילך נראית מגמת עלייה ברמת הפיזור, אף כי מגמה זו אינה חזקה בהשוואה לתנודות החלות משנה לשנה. יש לשער כי תנודות אלו הן תוצאה מקרית של

¹⁷ הציונים נערכו לשנים נבחרות בלבד מטעמי חסכון. השנים נבחרו על-סמך ההסתכלות במימצאים המוצגים בלוח ד-7.

בציור 7 מוצגות השנים 1952-1954 על-ידי עקומת לורנץ אחת — דבר שנקבע מקיומו של דמיון רב בין העקומות הנפרדות לאותן שנים; הוא הדין לשנים 1959-1961, שאף הן מיוצגות על-ידי עקומה אחת בלבד.

¹⁸ לשם המחשת משמעותו של מקדם ההשתנות, אפשר לבחון את הדוגמאות המספריות הבאות: א. נניח כי היבוא מורכב מ-5 מוצרים, בעלי משקל שווה, ששעריהם 1, 2, 3, 4, ו-5 ל"י לדולר. מקדם ההשתנות יהיה, במצב זה, בערך 0.45 — מקדם דומה לזה המצוי בישראל בשנים בהן רמת הפיזור גבוהה.

ב. נניח כי היבוא מורכב מ-3 מוצרים, בעלי משקל שווה, אשר שעריהם הינם 2, 3, 4, ל"י לדולר. מקדם ההשתנות יהיה בערך 0.27, הוא המקדם המצוי בשנים בעלות הפיזור הנמוך ביותר (להוציא את 1950-51).

ג. נניח כי לאחר הפיחות של 1962, מובאת מחצית היבוא בשער הפורמלי — 3 ל"י לדולר — והמחצית האחרת מובאת בשער של 5 ל"י לדולר. מקדם ההשתנות יהא אז 0.25, הנמוך במקצת מן המקדם שהיה בפועל בשנת 1962.

¹⁹ ראה עמ' 94.

²⁰ לירידה המוחלטת והיחסית בגודלו של המרכיב הלא-פורמלי, משנת 1954 לשנת 1955, אין לייחס משמעות לצורך הדיון הנוכחי. ירידה זו הינה בעיקרה תוצאה של שינויים בהגדרה אשר הביאו (כאמור בעמ' 22 לעיל) לכך, ששערים פורמליים נמוכים בוטלו באוגוסט 1954, והוחלפו בסובסידיות. גידול הסובסידיות גורר את הורדת רמתו של המרכיב הלא-פורמלי (כל עוד אין הסובסידיות עולות בגודלן על המרכיבים הלא-פורמליים האחרים, החיוביים, של שער החליפין); אך מאחר ששינוי זה בהגדרה נעדר משמעות לגבי גובהו של שער החליפין ליבואן, אין הוא צריך להשפיע על מידת פיזור השערים.

תהליכים מתמשכים. כך, למשל, החל תהליך ה"ליברליזציה" — תוך החלפת הגבלות כמותיות בהיטלים — בשנת 1956; מאחר שההיטלים חלו רק על חלק מן המוצרים, נטו הם להגדיל את פיזור השערים. לאחר מכן, משמורחבת תחולתו של התהליך על מוצרים אחרים, יורדת רמתו של הפיזור. מגמת העלייה בפיזור בולטת בשתי השנים האחרונות שלפני הפיחות הפורמלי — 1960 ו-1961. הפיחות הפורמלי האחרון, של 1962 — בניגוד לזה שקדם לו — היה כרוך, כפי שניתן לראות, בהורדה ניכרת של רמת פיזור השערים, וזאת מאחר שלפיחות הפורמלי נתלו שינויי מכסים, והיטלים אחרים, בכוון של הקטנת השונות. אף כי אין אפשרות של השוואה מבוססת של השתנות הפיזור ביבוא וביצוא, עם הפיחות, קרוב לוודאי, כי השוואה מעין זו היתה מראה על ירידה גדולה בהרבה של רמת הפיזור ביבוא מאשר ביצוא. כלומר: הפיחות הפורמלי של 1962 לא רק שהווה שיעור פיחות ממוצע גדול בהרבה ביבוא מאשר ביצוא, אלא גם היווה תנועה חזקה יותר של האחדת השערים ביבוא מאשר ביצוא.²¹

5. מיסדר שערי החליפין ליבואן

א. מידת העקיבות של מיסדר השערים
כפי שראינו זה עתה, היו השערים ליבואן מפוזרים על-פני תחום נרחב. התשובה לשאלה, אם פיזור זה הינו בעל משמעות, תלויה, במידה מכרעת, בתשובה לשאלה אחרת: האם פיזור השערים ביבוא הינו עקיב ומשמעותי או שמא אינו אלא תופעה מקרית? הכוונה בשאלה זו אינה לעקיבות בגודלו של הפיזור, אלא במקומם היחסי של המוצרים השונים בתוך התחום בו מפוזרים השערים. אם שמרו המוצרים בעקיבות על מקומם היחסי, כי אז ניתן לשער, שהשונות במערכת השערים ליבואן היתה תוצאה של מדיניות מכוונת, והשפעתה על התנהגות המשק היתה רבה. אם, לעומת זאת, מוצר בעל שער גבוה בשנה אחת הופך בשנה שלאחריה לבעל שער נמוך, ניתן לשער כי גובהו היחסי של שער החליפין למוצר, בכל אחת מהשנים, לא היה תוצאה של מדיניות מכוונת; כן יש לשער, כי לא היתה לו אלא השפעה מועטה על המשק, שכן מחירו היחסי של המוצר נשמר זמן קצר בלבד.

בדיקת עקיבותו של הפיזור צריכה להיערך, לכן, על-ידי השוואת מקומו של כל מוצר, בשנים השונות, במיסדרים הערוכים לפי גובהם של שערי החליפין. מדד מתאים לבדיקה זו הינו המקדם הידוע כ"מקדם מיתאם הדרגות", המשווה את מידת ההתאמה בין שני מיסדרים, והמדד שנבחר במחקר הנוכחי הוא המקדם של ספירמן (Spearman rank correlation coefficient). הבדיקה נעשתה לגבי 277 מוצרים, לשנים 1955-1962.²² הגבלת מספר המוצרים ואורך התקופה נבעה מן הצורך לבדוק רק אותם פריטים הכלולים בין

²¹ רושם זה מתחזק כאשר זוכרים כי ההסדרים שתוצאתם אינה מבוטאת בנתונים, ובעיקר הסדר הפמ"ז, היו בעלי חשיבות פחותה בהרבה ערב הפיחות הפורמלי מאשר בשנים שלפני כן. עם זאת אין ספק, כי מידת השונות של השערים ביבוא נשארה, גם לאחר פיחות 1962, גבוהה בהרבה מאשר ביצוא. כן קשה לומר, כי רמת השונות ביבוא תימצא נמוכה, בשנת 1962, בהשוואות רלבנטיות אחרות. ראה שוב הערה 18 לעיל.

²² דבר זה תופס לגבי מרבית החישובים, אך השוואת 1962 עם השנים 1955-1960 נעשתה על-סמך 221 מוצרים, בעוד שהשוואת 1962 עם 1961 מבוססת על 843 מוצרים.

מערכת השערים ותכונותיה

מוצרי היבוא במשך כל התקופה הנחקרת. אלמלא צומצמה תקופה זו לשנים 1955 ואילך, היה מספר המוצרים יורד בצורה חריפה, כך שהבדיקה היתה מאבדת את מרבית משמעותה. אף לאחר הגבלת הזמן נותרו מוצרים שלא הופיעו במשך כל השנים הנחקרות והוצאו לכן ממסגרת הבדיקה. מקדמי המיתאם בין מיסדרי כל שתי שנים, בתקופה הנחקרת, מופיעים בלוח ד-8, הערוך בצורה של מטריצה סימטרית: הגודל הרשום, למשל, במשבצת שבטור של 1960 ובשורה של 1957 מתאר את גובהו של מיתאם הדרגות בין שתי שנים אלו; אותו הגודל יימצא, כמובן, במשבצת של טור 1957 ושורה 1960.

לוח ד-8: מקדמי מיתאם דרגות¹ של שערי החליפין ליבואן: 1955-1961

1962	1961	1960	1959	1958	1957	1956	1955	
0.64	0.60	0.52	0.59	0.57	0.65	0.69	—	1955
0.63	0.55	0.48	0.53	0.55	0.65	—	0.69	1956
0.50	0.54	0.49	0.48	0.51	—	0.65	0.65	1957
0.66	0.67	0.65	0.70	—	0.51	0.55	0.57	1958
0.67	0.71	0.67	—	0.70	0.48	0.53	0.59	1959
0.73	0.73	—	0.67	0.65	0.49	0.48	0.52	1960
0.68	—	0.73	0.71	0.67	0.54	0.55	0.60	1961
—	0.68	0.73	0.67	0.66	0.50	0.63	0.64	1962

¹ פרטי החישוב ראה בטכסט.

הלוח חושף שתי תוצאות מעניינות: (א) קיימת מידה רבה של התאמה, במקומם היחסי של המוצרים השונים, בין כל שתי שנים. יש לציין, כי כל המקדמים שנמצאו הינם מובהקים בכל רמה סבירה של מובהקות. גודלו של מקדם המיתאם אינו זהה, כמובן, בכל השוואה של שתי שנים. באופן כללי נראה, כי ההתאמה בשנים שמ-1958 ואילך היא קצת טובה יותר מאשר בהשוואות הכוללות שנים שלפני 1958. (ב) מידת ההתאמה בין שתי שנים סמוכות אינה גדולה — או גדולה אך במעט — מאשר בהשוואת שתי שנים הרחוקות זו מזו. דבר זה ניתן ללמוד מממוצעי המקדמים באלכסוני הלוח היורדים מימין לשמאל (האלכסון הסמוך לאלכסון המרכזי — הריק — מתאר השוואות של שתי שנים סמוכות; האלכסון שאחריו — שתי שנים המרוחקות שנה אחת זו מזו, וכן הלאה). ממוצעי האלכסונים הינם כדלהלן:

0.66	האלכסון הראשון (שנים סמוכות)
0.63	האלכסון השני
0.61	האלכסון השלישי
0.57	האלכסון הרביעי
0.52	האלכסון החמישי
0.62	האלכסון השישי
0.64	האלכסון השביעי (השוואה אחת בלבד)

פרק ד

תוצאה זו היא מעניינת במיוחד, כי היא מורה, שלא חלו שינויים הדרגתיים ועקיבים במקומם של המוצרים; נראה כי קיים סדר כללי של המוצרים, על-פני התקופה כולה, שהסטיות ממנו הינן מקריות ו"מתקנות" את עצמן משנה לשנה.

רושם זה מתחזק על ידי שימוש במדד נוסף, הוא מדד ההתאמה של קנדל (Kendall coefficient of concordance) ²³. מדד זה בוחן את מידת ההתאמה בין מיסדרי התקופה כולה במקום ההתאמה בין מיסדרי שתי שנים, שנמדדה על-ידי מקדם ספירמן. גודלו של מדד זה לתקופה 1955-1961 מגיע כמעט ל-0.7 (ובדיוק 0.691) ²⁴. מקדם זה גבוה — אף כי רק במקצת — מן הממוצע של מקדמי המיתאם בין זוגות של שנים סמוכות (שהוא, לשנים אלו, 0.66), וזו עדות נוספת למסקנה, שבמשך התקופה הנידונה התקיים סדר עקיב במקומם של המוצרים, שלא השתנה בצורה שיטתית משנה לשנה ²⁵.

ראוי לציין במיוחד, כי האמור כאן נכון גם להשוואת השנה שלאחר הפיחות הפורמלי האחרון — 1962 — עם השנה, או השנים, שקדמו לה. השוואה זו מראה מידה רבה של עקיבות במקומם של המוצרים במיסדר; משמע, הפיחות הפורמלי צמצם בהרבה את מידת השונות של השערים במערכת, אך לא שינה באופן עקרוני את מקומם של המוצרים ב"סולם ההעדפות".

ב. מקומם של המוצרים במיסדר

מדיון זה, על מידת העקיבות בפיזור שערי חליפין השונים, נבעה המסקנה שלפחות בתקופה המתחילה בשנת 1955, לגביה נערכה הבדיקה, התקיימו סדר ושיטתיות במקומם של המוצרים השונים במיסדר הערוך לפי גובהם של שערי החליפין. מכאן, שניתן לדבר על מקומו היחסי של מוצר כלשהו במשך התקופה כולה — ולא דווקא בשנה מסוימת — ושדבר זה הינו משמעותי (בעוד שהדבר היה חסר-משמעות אילו היו המיסדרים בשנים השונות נבדלים במידה רבה זה מזה). את המקום המבוקש ניתן למצוא על-ידי עריכת ממוצע לתקופה כולה (1955-1961) ²⁶. מיסדר ממוצע זה, לאותם מוצרים (277 במספר) שיבואם קיים במשך כל השנים הנידונות, מובא בכרך הלוחות.

²³ להגדרתו ולתיאורו של המדד, ראה, למשל:

S. Siegel, *Non Parametric Statistics* (New York, 1956), pp. 229-238.

²⁴ ושוב: המקדם הינו מובהק בכל רמה נדרשת של מובהקות.

²⁵ כדאי לציין, כי בדיקת העקיבות של המערכת נעשתה גם בעזרת מדד נוסף, הוא מבחן השתנות הדרגות של פרידמן (Friedman two-way analysis of variance by ranks). מקדם זה אינו בודק את עצמת ההתאמה של המיסדרים השונים, אלא שואל, מהי סבירות ההשערה, כי אין קשר בין המסדרים הללו. הבדיקה בעזרתו של מקדם זה הראתה, כי ניתן לדחות בבטחון גמור השערה זו, כלומר, אפשר לקבל בבטחון גמור את ההשערה, שהדמיון בין המיסדרים השונים אינו מקרי. ראה שוב, לגבי מדד זה: S. Siegel, *op. cit.*, pp. 166-172.

²⁶ הדוגמא הבאה, למערכת בת 4 מוצרים, במשך שלוש שנים, תסייע להבהרת הפרוצדורה של בניית המיסדר הממוצע:

מוצר	מקום במיסדר בשנת			מקום ממוצע	מקום במיסדר הממוצע לשנים 1957-1955
	1957	1956	1955		
א	2	1	1	4/3	1
ב	1	3	2	6/3	2
ג	3	2	4	9/3	3
ד	4	4	3	11/3	4

מערכת השערים ותכונותיה

לוח המקיף מספר כה רב של מוצרים אינו מתווה תמונה ברורה. נראה, כי הדבר העיקרי שניתן ללמוד אף מסקירה חטופה של הלוח הוא, כי מוצרי התצרוכת המוגמרים הינם בעלי שערי החליפין הגבוהים ביותר, דהיינו — המוצרים המופיעים בסופו של המיסדר (המוצרים בעלי שערי החליפין הגבוהים) כמעט כולם מוצרי תצרוכת מעובדים. כמה מוצרים מסוג זה הם אמנם בעלי שערי חליפין גבוהים, אולם מספרם זעום — בעיקר עיתונים וספרים — והם בבחינת יוצא דופן. תופעה זו מתאשרת על-ידי בדיקה שיטתית — אף כי חלקית — שלצורכה סווגו המוצרים ל-3 קטגוריות: (א) מכונות וציוד שנועדו לשימוש בתהליך הייצור; (ב) חומרי-גלם וחומרים מעובדים למחצה שנועדו לשימוש בתהליך הייצור; (ג) מוצרי תצרוכת מוגמרים. חלוקה זו לא נועדה להיות כוללת, אלא להקיף את סוגי המוצרים החשובים ביותר בלבד. מוצר סוג באחת הקטגוריות רק כאשר נראה ברור לגמרי כי הוא שייך לקטגוריה זו, ולא בלבד (או במשקל מכריע).²⁷ כך סווגו ל-3 הקטגוריות 138 מתוך 277 המוצרים. מקומם הממוצע של המוצרים במיסדר 277 המוצרים הינו כדלהלן: מכונות וציוד — 54.9; חומרי-גלם — 92.4; ומוצרי תצרוכת מעובדים — 206.0. מכאן ברור, כי קיים הבדל שיטתי בין מקומם של המוצרים השייכים לקטגוריות השונות במיסדר שערי החליפין.

לוח ד' 9: מקומן הממוצע של הקטגוריות השונות במיסדר שערי החליפין¹

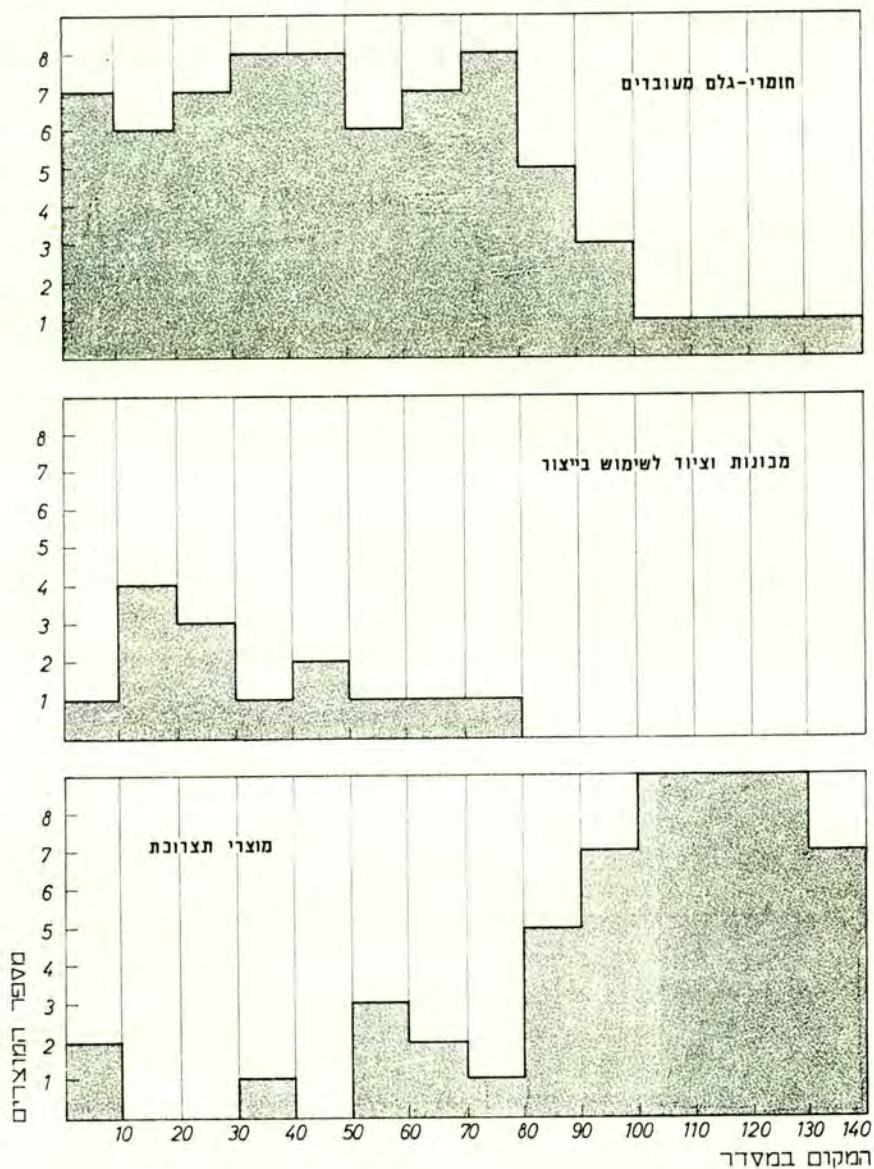
המקום בפועל (1)	המקום בהנחה של עקיבות מושלמת (2)	המקום בהנחה של התחלקות מקרית (3)	הקטגוריה
33.7	7.5	69.5	מכונות וציוד לשימוש בייצור
51.4	49.0	69.5	חומרי-גלם וחומרים חצי-מעובדים לשימוש בייצור
101.3	111.0	69.5	מוצרי תצרוכת מעובדים בשלמותם או בעיקרם

¹ הסבר החישוב ראה בטקסט.

קיום הבדל שיטתי משמעו רק, שאין המוצרים מפורזים באופן מקרי לאורכו של המיסדר. אך יתכן שהשיטתיות מרחיקה לכת מכך, וכי כל המוצרים השייכים לקטגוריה הראשונה מופיעים ראשונים במסדר, כל המוצרים השייכים לקטגוריה השנייה — אחריהם, וכל מוצרי הקטגוריה השלישית — בסוף המיסדר. ניתן לחשב, לגבי מוצרי כל אחת מן הקבוצות, את המקום הממוצע במיסדר, שהיה נמצא אילו התקיימה אמנם השערה

²⁷ נוסף למוצרים שאינם שייכים לאף אחת מן הקטגוריות, או ליותר מאחת מהן, לא נכללו בסיווג כל המוצרים הרפואיים (כגון, סמי רפואה מוגמרים, חומרים לייצורם, מתקנים שונים לנכים, ציוד לבתי-חולים). מוצרים אלה, יהא סווגם אשר יהיה, נהנו כמעט תמיד משערי חליפין גבוהים.

ציור 8: התפלגות המקום במיסדר שערי החליפין ביבוא,
לפי קטיגוריות של מוצרים¹



¹ במיסדר נכללו 138 מוצרים לפי הקטיגוריות הבאות: חומרי-גלם מעובדים — 69; מכונות וציוד לשימוש בייצור — 14; מוצרי תצרוכת — 55.
מקור: כרך הלוחות.

זו. דבר זה נעשה בלוח ד' 9 לגבי מיסדר המכיל רק אותם 138 מוצרים שסווגו לקטגוריית הנידונות.

מלוח ד' 9 נראה, כי אמנם המרחק בין המצב הקיים לפי ההשערה הנידונה לבין המצב בפועל אינו רב. מכל מקום ברור, שהמצב בפועל הרבה יותר קרוב לזה שהיה קיים אילו אמנם היה סדר שיטתי במקומם של המוצרים מאשר למצב הצפוי בהיעדר כל סדר, היינו כשהמוצרים מפוזרים במיסדר באופן מקרי. מסקנה זו, של קיום סדר כמעט שיטתי, אפשר להוציא גם מתוך עיון בציור 8, המתאר את התפלגות השכיחויות של המקום במיסדר 138 המוצרים בכל אחת מן הקטיגוריות הנידונות. מהציור נראה גם, שמידת הפיזור של מקומם של המוצרים במיסדר, גדולה יותר בקטיגוריה של חומרי-הגלם מאשר בשתי הקטיגוריות האחרות.

אפשר לסכם ולומר, כי בשנים 1955 עד 1961 קיימת שיטתיות בקביעת גובהם של שערי החליפין ביבוא. השערים הנמוכים ביותר נקבעו למכונות ולציוד. שערים גבוהים מאלה — תוך קיום מידה רבה של פיזור — נקבעו לחומרי-גלם ולחומרים מעובדים למחצה; ואילו השערים הגבוהים ביותר נקבעו למוצרי תצרוכת מוגמרים. מתוך הסתכלות שטחית במימצאים לשנים שלפני 1955, נראה כי תיאור זה תופס, באופן כללי, אף לשנים אלו.

6. הפרשי השערים המצרפיים ביצוא וביבוא

השוואת השער האפקטיבי ליצואן עם השער האפקטיבי ליבואן, על-פי נתוני לוח ד' 1, מראה, כי לא היה הבדל עקיב וברור בין שני השערים. בחלק מן הזמן היה השער הראשון גבוה במקצת מן השני, ובשנים אחרות — להיפך. הבדל בולט בין שני השערים מוצאים אנו רק לאחר פחות 1962, שהעלה את השער ליבואן לרמה הגבוהה בכ-20 אחוז מן השער ליצואן — הבדל הגבוה בהרבה מן המאפיין את התקופה כולה.

לוח ד' 10: השער ליצואן ושערי החיסוי: 1956-1960
(ל"י לדולר)

שער ליצואן	שער החיסוי	שער החיסוי ביחס לשער ליצואן (אחוזים) $[(2) \div (1) =]$
(1)	(2)	(3)
1956	2.049	159
1957	2.209	132
1958	2.369	111
1959	2.487	127
1960	2.576	134

ההשוואה החשובה יותר — למטרות ניתוח כלכלי — אינה בין השער ליצואן לבין השער ליבואן אלא בין השער ליצואן לבין שער החיסוי: השער ליצואן מהווה את התמורה בל"י לדולר ערך מוסף ביצוא, בעוד ששער החיסוי מהווה תמורה דומה לערך המוסף (= הנחסך) בייצור המתחרה ביבוא. כאשר שוקל היצרן אם לפנות לענף יצוא או לענף המחליף יבוא, אלה הם שערי החליפין הרלבנטיים לשיקוליו.

מערכת השערים ותכונותיה

כזכור, קשה ביותר חישובו של שער החיסוי. כך הדבר במוצר בודד או בקבוצה, ועל אחת כמה וכמה בשער המצרפי, או הממוצע. המשקלים הדרושים לחישוב השער הממוצע הינם הגדלים של הערך המוסף בכל קבוצת ענפים. מאחר שמשקלים אלה אינם מצויים אלא לשנה אחת בלבד — 1958 — מוגבלת אפשרות חישובו של הממוצע לשנה זו. למעשה חושבו, כזכור, שערי החיסוי אף לשתי השנים שלפני 1958 ולשתי השנים שלאחריה, תוך יישום לוח התשומה-תפוקה של 1958.²⁸ בדומה לכך, חושבו השערים הממוצעים לאותן שנים תוך יישום המשקלים של 1958. השערים שחושבו בצורה זו מוצגים בלוח ד-10, לצד השערים ליצואן.

מנתוני לוח ד-10 נראה בבירור, כי בתקופה 1956-1960 היה שער החיסוי גבוה — בדרך-כלל במידה ניכרת — מן השער ליצואן. לאור השיריות הרבה הכרוכה בחישובי שער החיסוי, נראה שאין טעם בניתוח מפורט יותר, מעבר לקביעה כללית זו.

ראוי רק לציין, שאף כי שני השערים מופיעים בלוח בגודל נמוך מערכם האמיתי, הרי מידת הטעות בהערכת השער ליצואן אינה רבה: המקור העיקרי לטעות כאן הינו היעדרם של הסדרי הפמ"ז וההצמדה בחישוב השער האפקטיבי, אשר כאמור אינו עלול להביא לטעות רבה כאשר מדובר בשער ממוצע ליצוא.²⁹ הערכת שער החיסוי, לעומת זאת, לוקה קודם כל בכך, שאין היא מביאה בחשבון את רווחי המכסה, שהינם, ללא ספק, גודל ניכר לא רק במוצרים ספורים אלא גם בממוצע ליבוא כולו. יתרה מזו: כזכור, מוטה שער החיסוי כלפי מטה גם לרגל העובדה, ששער החליפין המחושב לתשומות היבוא בענף אינו מבוסס, בפועל, רק על שערי חומרי-הגלם והציוד של כל קבוצת יבוא, אלא על השער הממוצע לכלל הקבוצה. כפי שראינו זה עתה, בדיון על השערים ביבוא, נוטים שערי חומרי-הגלם והציוד להיות נמוכים מן השערים האחרים: אי-ההפרדה בין המוצרים השונים בקבוצה מביא, לכן, להטיית שער תשומות היבוא כלפי מעלה, וכך — להטיית שער החיסוי כלפי מטה.³⁰ מכאן יש להניח, כי שערי החיסוי היו גבוהים מן השערים ליצואן במידה רבה אף יותר ממה שמראים נתוני המחקר. ראוי לשים לב, כי דבר זה אמור בתקופה — 1956-1960 — שבה ניתן, לכאורה, עידוד מיוחד ליצוא: שער החליפין ליצואן עלה דווקא בשנים אלו יותר משעלה השער ליבואן. קרוב אפוא לוודאי, כי אילו ניתן לחשב שערי חיסוי לשנים קודמות, היו הם מראים תופעה דומה: קיום שערי חיסוי, לייצור המתחרה ביבוא, גבוהים במידה ניכרת מן השערים שנקבעו ליצואן. משמע, בקביעת גובהו של שער החליפין הועדף הייצור המתחרה ביבוא על הייצור לשם יצוא. אף כי קביעה מבוססת בעניין זה תובעת מחקר נוסף, נראה כי מבנה מערכת שערי החליפין חייב היה להביא להטיית התפתחותו של המשק כוון של אוטרקיה.

²⁸ ראה דיון בעמ' 61-62.

²⁹ ראה עמ' 102.

³⁰ ראה שוב דיון בפרק ג עמ' 62.

לוח ת - 2 : השער ליבואן : 1962-1949

שם הקבוצה ומספרה	% מחירוב	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
דגנים קטניות	10.0	801	0.36	0.36	0.53	1.01	1.35	1.85	1.95	2.11	2.23	2.20	2.30	2.43	3.72
מספוא בן	0.2	802	0.36	0.36	0.83	1.07	1.68	1.96	1.91	1.94	3.63	2.12	2.08	2.01	3.00
כותנה	1.1	803	0.36	0.36	1.02	1.10	1.73	1.88	1.81	2.06	2.29	2.21	2.37	2.44	3.00
שאר גדולי שדה	3.5	804	0.50	0.39	0.46	0.87	1.29	1.15	1.77	2.08	2.19	2.27	2.22	2.02	3.08
ירקות ומקשה	0.3	805	0.39	0.36	0.37	0.66	0.76	1.54	1.91	2.01	2.23	3.49	3.28	3.30	5.43
רפת	0.4	806	0.36	0.35	0.36	0.37	1.46	1.10	2.30	4.99	2.08	4.00	3.98	2.63	3.00
לול	0.1	807	0.41	0.35	0.39	0.52	1.31	1.79	1.81	2.03	1.89	3.29	1.80	3.20	3.68
שאר בעלי-חיים	0.9	808	0.36	0.34	0.36	1.01	0.88	2.02	2.24	2.07	2.41	2.82	2.63	2.78	3.10
פירות שונים	0.1	810	0.43	0.44	0.45	0.79	3.83	3.40	6.84	4.83	3.92	6.41	5.75	6.96	8.21
חקלאות אחרת	4.6	811	0.38	0.37	0.37	1.03	2.09	2.41	3.40	3.43	3.15	3.31	4.26	3.99	4.91
תוצן וגרסאות	0.1	812	0.41	0.36	0.39	0.62	1.36	1.87	2.34	1.87	1.83	1.86	2.18	2.03	3.04
מניבולים אל-מחבתיים	3.2	814	0.36	0.34	0.36	0.52	0.92	1.30	1.95	1.97	1.82	1.99	1.89	1.91	3.00
בשר דגנים	2.8	815	0.39	0.36	0.39	1.05	1.26	1.67	2.11	1.87	2.33	2.39	2.99	3.50	4.57
מוצרי חלב ושמן	1.7	816	0.39	0.34	0.38	0.51	0.41	0.97	1.71	1.73	1.49	2.77	1.94	3.30	3.76
שימורי פירות וירקות, תבלינים וקפה	1.8	818	0.43	0.44	0.43	0.77	1.31	1.92	2.64	3.37	4.25	3.73	3.74	5.87	5.44
מוצרי תענוגות ומאפים	1.6	819	0.36	0.32	0.37	0.68	0.83	1.22	0.82	1.98	2.94	2.56	3.42	4.47	3.36
סוכר וממתקים	1.9	820	0.43	0.43	0.41	0.65	1.57	5.06	5.22	4.70	5.55	5.72	6.38	6.75	7.89
משקאות קרח	0.1	821	0.88	1.08	0.81	0.63	3.07	6.75	6.70	5.76	6.29	5.13	6.77	6.33	7.70
מגוריות ומוצרי טבק	0	822	2.97	2.97	2.09	2.54	2.95	5.43	8.25	6.05	6.59	8.35	8.87	9.71	11.66
טוויות כותנה	0.5	823	0.41	0.37	0.37	0.96	1.06	1.63	2.04	2.48	2.15	2.14	2.27	2.25	3.13
טוויות צמר	0.5	824	0.36	0.35	0.36	0.85	1.00	1.69	1.80	1.99	1.82	1.80	1.80	1.80	3.00
אריגת בדים ואשפרות	1.9	825	0.45	0.45	0.45	1.05	1.31	2.50	2.35	2.39	2.50	2.53	2.33	2.13	3.41
סריגה, תבלינים ומוצרי טקסטיל ל.ג.מ.א.	0.1	826	0.47	0.45	0.47	0.86	1.32	1.90	2.22	1.84	1.88	2.10	2.67	2.01	3.82
מוצרי חלבשה	0.7	827	0.48	0.46	0.47	0.74	1.24	2.17	2.43	2.34	2.61	2.48	2.36	2.55	3.56
מוצרי עץ בסיסיים	1.3	828	0.48	0.47	0.49	0.60	1.24	2.13	2.11	2.03	2.67	2.18	2.47	2.36	4.56
נגרות, רהיטים ונגיין	0.1	829	0.48	0.47	0.48	0.93	1.67	2.16	2.22	2.25	2.34	2.91	2.65	2.39	3.61
נייר, קרטון ומוצריהם	2.0	830	0.43	0.43	0.43	0.44	1.24	2.13	1.93	2.22	2.34	1.74	1.81	1.81	3.01
הדפסה והוצאה לאור	0.5	831	0.36	0.34	0.36	0.84	0.94	1.15	1.64	1.81	1.70	2.49	2.60	2.76	3.98
עור ומוצריי והתעלה	0.2	832	0.48	0.38	0.45	1.03	1.58	2.22	2.37	2.40	2.57	2.44	2.52	2.36	3.53
מוצרי גומי	0.2	833	0.47	0.44	0.47	0.46	1.11	1.86	1.91	2.66	2.25	2.40	2.34	2.59	3.31
ייצור ותיקון צמיגים	0.3	834	0.50	0.37	0.43	0.97	1.41	2.30	2.26	2.28	2.36	2.40	3.04	3.35	4.52
מוצרי פלסטיקה	0.1	835	0.48	—	0.48	0.48	1.54	2.71	2.73	2.80	2.83	3.13	3.04	3.35	4.52

2.65	2.67	2.88	2.95	2.70	2.58	1.80	1.80	1.57	—	—	—	—	0.1	835	מוצרי פלסטיק
2.69	2.78	2.68	2.67	2.58	2.31	1.80	1.80	1.39	0.73	0.36	0.36	0.35	2.2	836	כימיה בטיחה
2.65	2.18	2.42	2.29	2.14	2.06	1.80	1.80	1.50	0.83	0.36	0.36	—	0.6	837	זיקוק, שמן, סבון ודטרגנטים
2.65	2.61	2.56	2.68	2.70	2.35	1.80	1.80	1.66	0.71	0.36	0.36	—	0.4	838	צבעים
2.65	2.59	2.64	2.50	3.14	2.63	1.80	1.80	1.33	—	—	—	—	0	839	זיקוק דלק
תרופות ותמריקים, חומרי הדברה															
2.65	2.58	2.60	2.64	2.43	2.28	1.80	1.80	1.58	0.78	0.36	0.36	0.36	1.3	840	ושאר כימיקלים
2.65	2.63	2.67	2.26	2.22	2.30	1.80	1.80	1.70	—	—	—	—	0.4	841	תכונות, קרימיקה ומוצריהם
2.71	2.72	2.74	3.08	2.40	2.61	1.88	1.80	1.00	1.00	—	—	0.35	1.6	842	מלט
2.65	2.66	2.73	2.68	2.70	2.37	—	—	—	—	—	—	—	0	843	מוצרי מלט וחומר
מוצרי אסבסט ומונולים															
2.65	2.90	2.70	2.54	2.51	2.32	1.80	1.80	1.00	—	—	—	—	0.2	844	אל-מכתימים ל-ג.מ.א.
2.65	2.65	2.65	2.65	2.65	2.40	1.87	1.47	1.20	0.95	0.42	0.39	0.39	16.4	845	היילומים
2.65	2.50	2.36	2.47	2.70	3.33	1.80	1.80	—	—	—	—	—	0.1	846	ייצור, ערגול וייציקת כדור ופלדה
ייצור, ערגול וייציקת כדור ופלדה															
אל-ברליות															
2.65	2.65	2.90	2.82	2.70	2.35	1.80	1.80	—	—	—	—	—	0.1	847	אל-ברליות
2.65	2.54	2.54	2.61	2.73	2.49	1.87	1.80	1.72	—	—	—	—	0.3	848	צנורות מכתה
3.00	2.57	2.72	2.32	2.79	2.35	1.80	1.80	—	—	—	—	—	0.1	949	אלמנטור
2.65	3.32	2.74	2.68	2.70	2.35	1.80	1.80	1.80	—	—	—	—	—	850	מוצרי מכתה מכניים
2.65	2.78	2.67	2.92	2.70	2.35	1.80	1.80	1.05	—	—	—	—	0.1	851	מוצרי פח
2.65	2.53	2.66	2.72	2.70	2.35	1.80	1.80	1.80	—	—	—	—	0.1	852	מוצרי חיל
2.65	2.95	2.79	3.00	2.70	2.32	1.80	1.80	1.61	0.78	0.36	0.36	—	0.3	853	כלי מטבח, כלי עבודה וגיליון
2.80	2.64	2.66	2.34	2.54	2.75	1.80	1.80	1.58	0.80	0.36	0.36	0.35	1.8	854	שאר מוצרי מכתה
2.65	2.70	2.69	2.62	2.63	2.48	1.80	1.80	1.46	—	—	—	—	0.3	855	מכונות לתעשייה ולחקלאות
2.65	2.66	2.67	2.68	3.26	2.45	1.80	1.80	1.62	0.83	0.36	—	—	0.4	856	מכונות לשיירות ולמשק בית
2.88	2.58	2.80	2.65	2.70	2.44	1.80	1.80	1.72	—	—	—	—	0.1	857	מכונות וטכנספורטורים
2.70	2.53	2.50	2.68	2.70	2.35	1.80	1.80	1.79	0.73	0.36	0.36	—	0.1	858	התקנת חשמלית, סוללות ותצבורים
כלי בית חשמליים, מכשירי רדיו															
וקשר															
2.97	2.77	2.78	2.74	2.75	2.45	1.80	1.80	1.80	0.73	0.36	0.36	—	0.2	859	ליצור כלי רכב מנועיים
2.65	2.98	2.84	2.68	2.70	—	1.82	1.51	1.21	0.71	0.36	—	—	2.8	860	תקון מכונות וכלי הובלה אחרים
—	—	—	—	—	—	1.80	1.80	—	—	—	—	—	0	861	ייצור ותקון אניות ומטוסים
—	—	—	2.68	2.70	—	1.80	—	—	—	—	—	—	0	862	מכשירים מדויקים ומוצרי תעשייה
ל-ג.מ.א.															
2.70	2.69	2.84	2.52	2.64	2.40	1.80	1.80	1.55	0.75	0.36	0.37	0.35	2.1	863	הוצאות כלליות, תיקונים וכר'
—	—	—	2.68	2.70	2.35	—	1.80	1.44	0.75	0.36	0.36	0.35	0.8	879	

לוח ת - 1: השער ליצואן: 1961-1961

שם הקבוצה ומספרה	% מדיצוא	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961
דגנים וקטניות	801	0.4	—	—	—	—	—	—	—	—	2.68	2.92	2.65	2.65
כותנה	803	0.2	—	—	—	—	—	—	—	2.66	2.64	2.64	2.71	2.65
שאר גדולי שדה	804	1.4	—	—	—	—	2.05	1.83	2.35	2.73	2.81	3.12	3.01	3.00
ירקות ומקשה	805	0.2	—	0.36	—	—	1.40	1.80	2.12	2.52	2.62	2.56	2.61	2.80
לול	807	1.4	—	—	—	—	—	1.80	2.69	2.88	2.55	2.88	2.89	2.76
שאר בעלי-חיים	808	0.2	0.36	0.36	—	—	1.65	1.80	2.39	2.59	2.67	2.49	2.63	2.65
חודרים	809	41.7	0.38	0.41	0.76	1.22	1.80	1.80	1.80	1.80	2.05	2.16	2.30	2.49
פירות שונים	810	0.4	—	—	0.84	2.95	4.34	3.84	2.08	2.62	2.61	2.61	2.82	2.98
תקלאות אחרת	811	0.2	—	—	—	1.68	1.93	1.93	2.44	2.56	2.66	2.69	2.85	2.86
תוצן וגרוסאות	812	1.4	0.36	0.36	0.81	1.78	1.80	1.80	2.35	2.70	2.68	2.84	2.88	2.65
מלגות אל-מתחיים	814	0.7	—	—	—	1.00	1.00	1.80	2.35	2.72	2.08	2.48	2.70	2.66
בשר ודגים	815	0.3	—	—	—	1.23	1.80	1.80	2.30	2.58	2.61	2.66	2.65	2.66
מוצרי חלב	816	0	—	—	—	—	1.80	1.80	2.61	4.55	2.64	2.73	2.75	3.00
מוצריה ומוצרי שמן	817	0	—	—	—	—	1.80	1.80	2.35	2.70	2.68	2.65	2.65	2.91
שימורי פירות וירקות, תבלינים וקפה	818	5.4	0.49	0.45	0.64	1.47	1.80	1.80	2.18	2.59	2.51	2.62	2.73	2.66
מוצרי סתנות ומאפים	819	0.1	—	—	—	1.44	1.80	1.80	2.35	3.96	3.18	3.02	2.66	2.65
סוכר וממתקים	820	0.5	0.36	0.36	0.81	1.56	1.80	1.80	2.35	2.70	2.68	2.73	2.68	2.65
משקאות וקרח	821	0.3	0.36	0.37	0.76	1.47	1.80	1.80	2.86	2.96	2.89	2.63	2.55	2.65
טיגריז ומוצרי טבק	822	0	—	—	—	1.00	1.80	1.80	2.35	2.63	2.68	2.66	2.75	2.65
טייית כותנה	823	0.2	—	—	—	1.00	1.80	1.80	2.35	2.70	2.72	2.91	3.54	2.65
טייית צמר	824	0.9	0.39	0.37	0.81	1.50	1.80	1.80	2.35	2.70	2.29	3.08	2.80	3.00
אריגת בדים ואשפותם	825	2.1	0.37	0.37	0.76	1.51	1.80	1.80	2.26	2.63	2.63	3.05	2.66	2.91
סריגה, תבלינים ומוצרי טכסטיל														
ל.ג.מ.א.	826	1.3	0.36	0.38	0.88	1.07	1.80	1.80	2.35	2.61	2.62	2.54	2.69	2.92
מוצרי העיבוד	827	2.9	0.37	0.36	0.83	1.03	1.80	1.80	2.44	2.65	2.65	2.76	2.77	2.92
מוצרי עץ בסיסיים	828	1.4	—	0.36	0.74	1.66	1.80	1.80	2.16	4.32	4.28	2.84	2.71	2.67
נגרות, רהיטים וכוונין	829	0	—	—	—	—	1.80	1.80	2.36	2.53	2.68	2.14	2.83	2.65
נייר, קרטון ומוצריהם	830	0.4	—	—	—	1.50	1.80	1.80	2.69	3.38	3.38	2.69	3.19	2.65
הדפסה והוצאה לאור	831	0.8	0.36	0.37	0.84	1.55	1.80	1.80	2.43	2.60	2.70	2.77	2.62	2.65
עור ומוצריי ותעלה	832	0.1	0.36	0.36	0.71	1.40	1.80	1.80	2.97	2.72	2.67	2.80	3.28	2.93
מוצרי גומי	833	0.1	—	—	—	1.80	1.80	1.80	2.68	2.70	2.65	2.47	2.60	2.65
ייצור ותקון צמיגים	834	2.3	—	—	1.00	1.76	1.80	1.80	2.35	2.70	2.68	2.73	2.75	2.65

לוחות שערים קבוצתיים

א. משמעות השערים

הגדרות השערים המובאים בלוחות מפורטות בגוף הספר, כלהלן:

עמ'	
59-56	לוח ה-1: השער ליצואן
60	לוח ה-2: השער ליבואן
65, 60	לוח ה-3: השער לצרכן ליבוא כולל (דהיינו, כולל יבוא הנהנה מפטור מותנה)
65, 60	לוח ה-4: השער לצרכן ליבוא שלא בפטור (דהיינו, ללא יבוא הנהנה מפטור מותנה)
62-60	לוח ה-5: שער החיסוי ושער מרכיב היבוא

ב. משמעות הסימנים

— המספר במערכת הסווג, כאמור בעמ' 19-20.	"מספר הקבוצה"
— אחוז ממוצע של הערך המוסף ביצוא הקבוצה בסך הערך המוסף ביצוא במשך התקופה.	"% מהיצוא" (לוח ה-1)
— אחוז ממוצע של יבוא הקבוצה בסך היבוא במשך התקופה.	"% מהיבוא" (לוח ה-2)
— לא חושב או גודל בלתי-סביר.	..
— גודל קטן ביותר.	0
— אין יבוא או יצוא.	—

3.49	2.37	2.46	2.29	2.51	1.88	1.74	1.82	1.54	1.13	0.90	0.36	0.38	0.38	3.0	836	ימינה בסיסית
3.81	2.06	2.27	2.04	2.08	2.15	2.67	1.76	1.25	0.90	0.61	0.39	0.40	0.39	1.4	837	ייקוקי, שמו, סטון ודטרונגוים
3.22	2.40	2.20	2.24	2.01	1.86	1.78	1.88	1.91	1.03	0.85	0.39	0.38	0.34	0.8	838	עצבים
3.12	2.14	2.09	2.12	2.06	2.17	1.55	1.41	1.49	1.00	0.83	0.41	0.42	0.46	2.0	840	תרופות ותמרוקים, חומרי הדברה ותאור כימיקלים
3.98	2.25	2.83	2.77	2.37	2.31	2.22	2.24	2.20	1.23	0.86	0.45	0.47	0.44	0.3	841	מכונות, קרמיקה ומצוריות
6.74	..	6.08	2.67	2.70	2.33	3.26	2.93	2.98	1.37	0.73	0.42	0.44	0.44	0.2	842	מקלות
3.02	2.45	2.04	2.07	1.85	1.95	1.92	2.05	2.26	1.29	0.84	0.47	0.47	0.45	0.2	843	מוצרי אסבסט ומינרלים
3.78	2.45	2.40	2.75	2.22	2.23	2.12	2.03	2.22	1.20	0.65	0.45	0.41	0.46	0.2	844	אל-מחמתיים לוגמא.
3.22	1.96	2.08	1.88	1.82	1.89	2.19	1.81	1.35	1.00	0.38	0.36	0.36	0.33	0.1	845	אל-חלומים
3.23	2.29	2.15	2.14	2.08	1.95	2.09	2.09	1.97	1.21	0.97	0.40	0.41	0.35	6.0	846	ייצור, ערובל וייצוק ברזל ופלדה
3.18	1.94	1.90	1.85	1.83	1.89	1.84	1.83	1.84	1.04	0.83	0.36	0.36	0.34	1.5	847	ייצור, ערובל וייצוק מחממות
3.10	1.96	2.11	1.90	1.93	1.80	2.00	2.06	1.83	1.03	0.84	0.43	0.43	0.41	1.6	848	אל-ברקיות
3.90	2.05	2.55	1.87	1.83	1.95	1.85	1.89	2.36	1.10	1.07	0.48	0.48	0.36	0.3	849	עצמות מחממת
4.05	1.80	1.81	2.08	1.80	1.80	1.80	2.02	1.79	0.95	0.71	0.36	0.36	0.34	0.4	850	מוצרי מחממת מחממות
4.35	1.96	1.94	1.96	1.97	1.82	1.90	2.27	1.47	0.95	1.10	0.47	0.42	0.38	0.1	851	מוצרי חל
3.70	2.19	2.47	1.91	2.33	1.95	2.36	2.18	2.27	1.17	1.03	0.41	0.41	0.39	0.9	852	כלי מטבח, כלי עבודה וגיליון
3.23	2.28	2.43	3.29	3.33	2.55	2.40	2.19	2.29	1.20	0.82	0.41	0.42	0.40	0.8	853	כלי מטבח, כלי עבודה וגיליון
3.17	2.36	2.16	2.20	2.15	2.25	2.29	2.27	2.51	1.53	0.97	0.47	0.47	0.45	1.2	854	שאר מוצרי מחממת
3.32	2.10	1.92	1.92	1.82	1.85	1.83	1.83	1.77	0.87	0.74	0.37	0.37	0.36	9.5	855	מכונות לתעשייה ולחקלאות
3.49	2.57	2.42	3.19	2.63	2.21	2.33	2.41	2.04	1.23	0.98	0.40	0.43	0.43	1.2	856	מכונות לשירותים ולמשק בית
3.21	2.20	1.82	1.87	1.81	1.82	1.82	1.81	1.82	1.01	0.74	0.39	0.40	0.35	1.7	857	מנועים וטנספורמטורים
3.03	3.04	3.01	2.41	2.42	2.41	2.04	2.04	2.19	1.18	0.88	0.47	0.48	0.46	1.8	858	התקנה חשמלית, סוללות ומצברים
4.06	3.02	3.13	3.21	2.92	2.36	2.34	2.39	1.94	1.44	0.94	0.51	0.51	0.47	0.6	859	כלי בית חשמליים, מכשירי רדיו וקשר
3.65	2.33	2.59	2.42	2.42	2.41	2.36	2.59	1.87	1.19	0.94	0.42	0.44	0.42	5.6	860	ייצור כלי רכב מנועיים
3.36	1.95	2.01	1.92	1.88	1.88	1.86	1.84	1.88	1.10	0.93	0.43	0.47	0.46	0.5	861	תיקון מכוניות וכלי הובלה אחרים
3.89	1.80	1.80	1.80	1.80	1.80	1.80	1.80	1.46	1.01	0.91	0.36	0.36	0.35	2.3	862	ייצור ותיקון אנזיה ומטוסים
3.67	2.40	2.47	2.52	2.14	2.11	2.34	1.80	2.31	1.30	1.10	0.46	0.46	0.40	2.1	863	מכשירים מדויקים ומצוריי תעשיה לוגמא.
3.29	1.98	2.04	1.80	2.25	1.84	2.11	1.89	1.48	0.93	0.49	0.36	0.39	0.34	1.5	879	הוצאות כלליות, תיקונים וכו'
4.28	3.81	3.85	3.80	3.35	3.03	2.94	3.00	2.53	1.93	1.05	0.46	0.37	0.35	9.7	880	דלק — זיקוק והפקה

לוח ה - 3 : השער לצרכן ליבוא כולל : 1955-1962

שם הקבוצה ומספרה	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
דגנים וקטניות	801	1.95	2.11	2.23	2.20	2.30	2.43	3.72
מספוא גס	802	1.96	1.94	3.63	2.12	2.08	2.01	3.00
כותנה	803	1.88	2.06	2.29	2.21	2.37	2.44	3.00
שאר צידולי שדה	804	1.14	1.77	2.19	3.27	2.22	2.02	3.08
ירקות ומקשה	805	2.46	2.01	2.23	3.49	3.28	3.30	5.43
רפת	806	3.27	4.99	2.08	4.00	3.98	2.63	3.00
לול	807	1.79	2.03	1.89	3.29	1.80	3.20	3.68
שאר בעלי-חיים	808	2.02	2.07	2.41	2.82	2.63	2.78	3.10
פירות שונים	810	3.40	4.83	3.92	6.41	5.75	6.96	8.21
חקלאות אחרת	811	2.41	3.43	3.15	3.31	4.26	3.99	4.91
חצץ וגרונאות	812	1.86	1.87	1.83	1.86	2.18	2.03	3.04
מינרלים אלומינתיים	814	1.86	1.95	1.82	1.98	1.89	1.91	3.00
בשר ודגים	815	1.73	1.87	2.33	2.39	2.99	3.50	4.57
מוצרי חלב ושמן	816	1.99	1.73	1.49	2.77	1.94	3.30	3.76
שימורי פירות וירקות, חבלינים וקפה	818	2.64	3.37	4.25	3.73	3.74	5.87	5.44
מוצרי סחנות ומאפים	819	1.32	0.82	2.94	2.56	3.42	4.47	3.36
סוכר וממתקים	820	5.06	5.22	4.70	5.55	6.38	6.75	7.89
משקאות וקרח	821	7.90	11.42	8.86	6.94	8.15	8.81	10.79
סיגריות ומוצרי טבק	822	7.93	6.05	6.59	8.35	8.87	9.71	11.66
טווית כותנה	823	1.86	2.04	2.48	2.14	2.27	2.25	3.15
טווית צמר	824	1.82	1.87	2.02	2.08	3.36	2.71	3.00
אריגת בדים ואשפתים	825	2.61	2.49	2.66	2.96	2.61	2.43	3.73
סריגות, חבליים ומוצרי טכסטיל								
ליגמא.	826	1.90	2.22	1.84	1.88	2.67	2.01	4.54
מוצרי הלבוש	827	2.30	2.26	2.07	2.40	2.47	2.55	3.61
מוצרי עץ בסיסיים	828	2.41	2.43	2.36	2.61	3.08	3.05	4.57
נגרות, דרישים ובניין	829	2.11	1.77	2.03	2.67	2.47	2.36	—
נייר, קרטון ומוצריהם	830	1.93	2.26	2.28	2.39	2.65	2.53	3.88
הדפסה והוצאה לאור	831	1.64	1.11	1.81	1.70	1.81	1.81	3.01
עור ומוצריי והתעלה	832	2.69	2.37	2.40	2.57	2.60	2.76	..
מוצרי גומי	833	1.86	1.91	2.66	2.25	2.52	2.36	3.53
ייצור ותיקון צמיגים	834	2.27	2.26	2.28	2.36	2.40	2.59	3.61

מוצרי פלסטיקה	835	2.73	2.41	2.80	2.83	3.13	3.04	3.35	6.30
כימיה בסיסית	836	1.82	1.77	1.89	2.57	2.35	2.51	2.46	3.49
זיקוק, שמן, סבון ודטרגנטים	837	1.76	2.67	2.60	2.08	2.04	2.27	2.06	3.81
צבעים	838	1.95	1.87	1.94	2.08	2.43	2.31	2.72	3.68
תרופות ותמריקים, חומרי הדברה	840	1.41	1.55	2.17	2.06	2.12	2.09	2.14	3.13
ושאר כימיקלים	841	2.71	2.59	2.40	2.37	2.97	3.57	2.74	4.27
זכוכית, קרמיקה ומוצריהם	842	3.71	4.91	3.59	3.87	4.36	8.80	7.97	7.97
פלס	843	2.05	1.92	1.95	1.85	2.07	2.04	2.45	3.05
מוצרי פלס וחמר	844	2.03	2.12	2.23	2.22	2.75	2.40	2.45	3.78
מוצרי אסכסט ומינרלים	845	1.81	2.19	1.89	1.82	1.88	2.08	1.96	3.23
אל-מתכתיים ל.ג.מ.א.	846	2.09	2.09	1.95	2.08	2.14	2.15	2.31	3.25
יהלומים	847	1.83	1.84	1.89	1.83	1.88	1.91	1.97	3.18
ייצור, ערגול וייצוקת ברזל ופלדה	848	2.06	2.00	1.80	1.93	1.99	2.37	2.15	3.25
אל-ברזליות	849	1.89	1.85	1.95	1.83	1.87	2.55	2.05	3.90
צנורות מתכת	850	2.02	1.80	1.80	1.80	2.08	1.81	1.80	4.05
ארמטורות	851	2.27	1.90	1.82	1.97	2.16	2.09	2.17	5.41
מוצרי מתכת מבניים	852	2.18	2.36	1.95	2.33	1.91	2.47	2.22	3.73
מוצרי פח	853	2.31	2.44	2.59	3.45	3.39	2.43	2.28	3.23
מוצרי חיל	854	2.27	2.29	2.25	2.15	2.20	2.16	2.36	3.17
כלי מטבח, כלי עבודה וגיליון	855	1.83	1.83	1.85	1.82	1.94	1.92	2.10	3.32
שאר מוצרי מתכת	856	2.51	2.51	2.31	3.02	3.33	2.63	3.03	3.81
מכונות לתעשייה ולחקלאות	857	1.81	1.82	1.82	1.81	1.87	1.82	2.20	3.21
מכונות לשירותים ולמשק בית	858	2.10	2.07	2.45	2.45	2.42	3.19	3.08	3.06
מנועים וטרנספורמטורים	859	3.06	3.00	3.09	3.56	4.22	3.78	3.83	4.21
התקנה חשמלית, סוללות ומצברים	860	2.67	2.43	2.49	2.50	2.70	3.00	3.02	4.25
כלי בית חשמליים, מכשירי	861	1.84	1.86	1.88	1.88	1.92	2.01	1.95	3.36
רדיו קשר	862	1.80	1.80	1.80	1.80	1.80	1.80	1.80	3.89
ייצור כלי רכב מנועיים	863	1.87	2.41	2.18	2.21	2.67	2.57	2.43	3.81
תיקון מכוניות וכלי הובלה אחרים	879	1.89	2.11	1.84	2.25	1.80	2.04	1.98	3.29
ייצור ותיקון אניות ומטוסים	880	3.00	2.94	3.03	3.35	3.80	3.85	3.81	4.27
מכשירים מדויקים ומוצרי									
תעשייה ל.ג.מ.א.									
הוצאות כלליות, תקונים וכו'									
דלק — זיקוק והפקה									

לוח ת-4: השער לצרכן ליבוא שלא בפטור: 1955-1962

שם הקבוצה ומספרה	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
דגנים וקטניות	1.89	1.95	2.11	2.23	2.20	2.30	2.39	3.72
מסמך גס	1.96	1.91	1.94	3.63	2.12	2.08	2.01	3.00
כותנה	1.88	1.81	2.06	2.29	2.20	2.59	2.45	3.00
שאר גידולי שדה	0.88	1.77	2.08	2.19	2.27	2.22	2.02	3.08
ירקות ומקשה	2.46	1.91	2.01	2.23	3.49	3.28	3.30	5.43
רפס	3.27	2.30	4.99	2.08	4.01	3.98	2.63	3.00
לול	1.79	1.81	2.03	1.91	3.63	1.85	3.21	3.69
שאר בעלי-חיים	2.02	2.24	2.07	2.43	2.83	2.63	2.79	3.10
פירות שונים	3.41	7.04	5.16	4.85	8.33	6.29	6.96	8.29
מקלאות אחרת	2.91	2.42	3.55	3.37	3.49	4.61	4.20	4.94
חצץ וגרוסאות	1.84	2.34	1.87	1.83	1.86	2.19	2.03	3.04
מנוולים אל-מחזורים	1.86	1.95	1.97	1.82	1.98	1.89	1.91	3.00
בשר ודגים	1.73	2.12	1.87	2.35	2.43	3.06	3.54	4.60
מוצרי חלב ושמן	2.50	1.69	1.73	1.47	2.89	1.95	3.91	4.06
שימורי פירות וירקות, תבלינים וקפה	2.67	3.45	3.87	4.63	4.03	4.11	6.91	5.95
מוצרי טחנות ומאפיית	1.32	0.81	2.03	2.99	2.62	3.50	4.55	3.39
סוכר וממתקים	5.09	5.29	4.72	5.56	5.75	6.39	6.87	7.97
מקאות וקרח	821	791	..	10.57	11.22	8.92	9.75	12.05
סגריות ומוצרי טבק	822	8.83	8.57	7.87	10.49	9.22	10.16	11.70
טווית כותנה	823	1.87	2.48	2.16	2.14	2.27	2.26	3.19
טווית צמר	824	1.82	2.02	2.67	2.08	3.35	2.76	3.00
אריגת בדים ואשפרתם	825	2.83	3.02	3.42	3.15	2.78	3.04	4.46
סריגת, תולים ומוצרי טכסטיל	826	2.25	1.84	1.87	2.10	2.67	2.01	4.55
ליגמא.	827	1.91	1.84	2.42	2.10	2.49	2.56	3.62
מוצרי חלבבשה	828	2.35	2.11	2.67	2.39	3.13	3.06	4.60
מוצרי עץ בטיסים	829	2.42	2.39	2.98	3.24	3.20	3.23	—
נגרות, רהיטים ונגיין	830	2.16	3.07	2.39	3.26	2.68	2.53	3.89
גייר, קרטון ומוצריהם	831	2.11	2.30	1.70	1.74	1.81	1.81	3.01
הדפסה והוצאה לאור	832	1.64	1.81	2.57	2.49	2.61	2.76	..
עור ומוצריי והנעלה	833	2.72	2.42	2.81	2.74	2.95	2.51	3.56
מוצרי גומי	834	1.87	1.91	2.53	2.41	2.39	2.62	3.63
ייצור ותיקון צמיגים		2.27	2.28	2.38	2.41	2.39	2.62	

מוצרי פלסטיקה	835	2.88	2.87	2.88	2.87	2.88	2.87	2.91	3.17	3.09	3.41	6.60
כימיה בסיסית	836	1.82	1.76	1.89	1.89	1.61	2.41	2.73	2.58	2.73	3.53	3.53
זיקוק, שמן, סבון ודטרגנטים	837	2.02	2.68	2.61	2.02	2.17	2.04	2.28	2.06	2.06	3.86	3.86
צבעים	838	1.98	1.87	1.94	1.94	2.08	2.44	2.32	2.73	2.73	3.69	3.69
תרופות ותמריקים, חומרי הדברה												
ושאר כימיקלים	840	1.34	1.51	2.25	2.25	2.11	2.17	2.16	2.21	2.21	3.15	3.15
זכוכית, קרמיקה ומוצריהם	841	3.20	3.30	2.47	2.47	2.45	3.07	4.01	3.08	3.08	4.64	4.64
מלט	842	3.72	4.99	4.82	4.82	3.87	4.46	8.99	..	..	8.01	8.01
מוצרי מלט וחומר	843	2.35	2.22	2.73	2.73	2.18	2.56	2.08	2.57	2.57	3.06	3.06
מוצרי אסבסט ומינרלים												
אל-מתכתיים ל.ג.מ.א.	844	2.14	2.16	2.46	2.46	2.46	3.40	2.68	2.78	2.78	3.89	3.89
יהלומים	845	1.81	2.19	1.89	1.89	1.82	1.88	2.08	1.96	1.96	3.23	3.23
ייצור, ערגול ויציקת ברזל ופלדה												
ייצור, ערגול ויציקת מתכות	846	2.11	2.10	1.97	1.97	2.09	2.14	2.16	2.33	2.33	3.25	3.25
אל-ברזליות												
צנורות מתכת	847	1.83	1.83	1.89	1.89	1.83	1.88	1.91	1.97	1.97	3.18	3.18
ארמטורות	848	2.06	2.00	1.80	1.80	2.05	2.00	2.43	2.28	2.28	3.41	3.41
מוצרי מתכת מבוניים	849	2.04	1.88	2.72	2.72	2.34	1.94	2.65	2.06	2.06	3.90	3.90
מוצרי פח	850	2.02	1.80	1.80	1.80	1.80	2.08	1.81	1.80	1.80	4.05	4.05
מוצרי תיל	851	2.27	1.91	1.82	1.82	1.97	2.16	2.09	2.63	2.63	6.16	6.16
כלי מטבח, כלי עבודה וגיליון	852	2.19	2.43	1.98	1.98	2.39	1.91	2.48	2.42	2.42	3.87	3.87
שאר מוצרי מתכת	853	4.22	2.50	2.65	2.65	3.59	3.40	2.43	2.32	2.32	3.25	3.25
מכונות לתעשייה ולחקלאות	854	2.65	2.64	2.67	2.67	2.29	2.21	2.16	2.39	2.39	3.22	3.22
מכונות לשירותים ולמשק בית	855	1.83	1.83	1.85	1.85	1.82	1.93	1.92	2.16	2.16	3.45	3.45
מנועים וטרנספורטורים	856	2.48	2.64	2.60	2.60	3.22	3.61	2.87	3.31	3.31	4.20	4.20
התקנה חשמלית, סוללות ומעבריים	857	1.81	1.82	1.82	1.82	1.81	1.87	2.01	2.29	2.29	3.24	3.24
כלי בית חשמליים, מכשירי	858	2.20	2.23	2.55	2.55	2.55	2.44	3.32	3.19	3.19	3.06	3.06
רדיו וקשר	859	3.40	3.57	4.01	4.01	4.07	4.75	4.40	4.25	4.25	4.81	4.81
ייצור כלי רכב מנועיים	860	2.71	2.46	2.51	2.51	2.52	2.66	3.02	3.06	3.06	4.36	4.36
תקון מכוניות וכלי הובלה אחרים	861	1.84	1.87	1.91	1.91	1.88	1.93	2.02	1.97	1.97	3.39	3.39
ייצור ותקון אניות ומטוסים	862	1.80	1.80	1.80	1.80	1.80	1.80	1.80	1.80	1.80	4.11	4.11
מכשירים מדויקים ומוצרי												
תעשיית ל.ג.מ.א.	863	1.92	2.49	2.37	2.37	2.26	2.75	2.69	2.83	2.83	4.13	4.13
הוצאות פליליות, תיקונים וכו'	879	1.89	2.12	1.84	1.84	2.83	1.85	2.49	2.03	2.03	4.12	4.12
דלק — זיקוק והפקה	880	3.06	3.00	3.04	3.04	3.37	3.89	4.02	4.00	4.00	4.29	4.29

לוח ת-5: שער תחזיות ושער מרכיב היבוא : 1960-1956

שם הקבוצה ומספרה	1956		1957		1958		1959		1960	
	שער חזיתי	שער מרכיב יבוא כולל	שער חזיתי	שער מרכיב יבוא כולל	שער חזיתי	שער מרכיב יבוא כולל	שער חזיתי	שער מרכיב יבוא כולל	שער חזיתי	שער מרכיב יבוא כולל
דגנים וקטניות	801	1.94	1.99	1.97	2.12	2.44	2.20	2.21	2.10	2.28
מספוא בם	802	1.90	1.98	1.98	2.19	2.28	2.08	2.14	1.92	2.08
כותנה	803	1.79	1.88	1.78	1.75	2.22	2.08	1.78	1.97	2.18
שאר גידולי שדה	804	1.65	1.95	1.86	2.17	2.19	2.10	2.28	1.99	2.23
ירקות ומקשה	805	2.78	2.22	2.83	2.33	2.20	2.32	3.71	2.51	2.73
רפת	806	1.93	1.88	4.03	1.99	2.01	2.12	2.33	2.19	3.40
לול	807	1.80	1.83	1.96	1.97	1.85	2.46	4.48	2.29	1.54
שאר בעלי-חיים	808	1.84	2.03	1.90	2.15	2.49	2.17	2.96	2.19	2.72
פירות שונים	810	8.79	1.90	5.38	2.10	4.31	1.86	10.35	2.10	6.92
חקלאות אחרת	811	2.97	1.92	2.77	1.94	3.42	2.43	3.37	1.90	5.38
תוצ' וגרוטאות	812	1.83	1.64	1.88	1.66	1.85	1.71	1.88	1.71	2.24
מזבלים אל-מזבלתיים	814	1.81	1.84	1.98	1.90	1.78	1.93	1.81	1.84	1.80
בשר ודגים	815	2.04	1.96	3.81	2.11	2.21	2.19	3.08	2.28	2.31
מוצרי חלב ושמן	816	1.77	1.92	1.86	2.06	2.06	2.03	2.94	2.33	1.87
שימורי פירות וירקות, תבלינים וקפה	818	3.77	2.75	2.24	2.49	4.95	2.83	3.80	3.12	15.11
מוצרי סחנות ומאפים	819	1.18	1.94	1.86	1.98	5.57	2.13	3.26	2.21	9.86
סוכר וממתקים	820	8.13	3.03	5.33	2.82	5.04	2.83	4.36	3.65	7.82
משקאות קרח	821	7.37	2.20	4.78	2.24	2.23	2.17	5.16	2.36	8.43
סגיירות ומוצרי טבק	822	64.19	1.85	15.99	1.96	23.19	2.09	..	2.27	..
סווייט כותנה	823	2.15	1.87	2.19	1.87	2.14	2.18	2.30	1.93	2.31
סווייט צמר	824	1.78	1.83	1.78	1.84	1.73	1.95	1.66	2.00	1.84
אריגה בדים ואשפרות	825	2.63	1.89	2.52	2.52	2.62	2.14	3.27	2.05	3.48
סריגה, תבלינים ומוצרי טכסטיל ל.ג.מ.א.	826	2.34	2.01	1.77	2.00	1.76	2.17	2.04	2.21	2.87
מוצרי חלבשה	827	2.08	1.97	2.02	1.98	2.44	2.17	2.51	2.18	2.36
מוצרי עץ בסיסיים	828	2.04	2.54	1.96	2.48	1.55	2.93	1.83	2.79	0.89
נגרות, רהיטים ובניין	829	1.80	2.38	1.97	1.97	2.65	2.72	2.04	2.57	2.07
נייר, קרטון ומוצריהם	830	2.34	2.15	2.18	2.34	2.30	2.20	2.92	2.48	2.81
הדפסה והוצאה לאור	831	1.04	1.92	1.79	1.95	1.66	2.00	1.68	2.20	1.76
עור ומוצריי והתעלה	832	2.49	1.94	2.29	2.77	2.58	2.14	2.43	2.53	2.74
מוצרי גומי	833	1.85	2.04	2.98	2.12	2.15	2.44	2.62	2.34	2.35

ייצור ותיקון צמיגים	834	1.94	2.87	1.72	1.81	1.86	1.98	2.28	2.27	2.10	2.62	2.19	2.60	1.74	2.94
מוצרי פלסטיקה	835													2.09	2.40
כימיה בסיסית	836	1.72	1.81	1.86	1.95	2.82	1.97	2.44	2.42	4.39	2.21	2.21	2.21	2.71	1.98
זיקוק, שמן, סבון ודטרגנטים	837	2.16	1.71	1.98	1.88	2.04	2.17	..	2.23	2.20	2.33	1.76	2.02	2.10	2.33
צבעים	838	1.88	1.87	1.94	1.97	1.83	2.23	2.20	2.10	2.08	2.17	1.99	2.25	1.99	2.25
תרופות ותמריקים, חומרי הדברה	840	1.40	1.75	2.17	2.09	1.63	2.10	2.08	2.04	3.21	2.01	2.17	2.08	2.86	2.08
ושאר כימיקלים	841	2.31	1.84	2.38	1.93	2.59	2.10	2.04	2.10	..	1.95	2.485	1.99	2.85	1.99
וכרמים, קרמיקה ומוצריהם	842	35.36	2.16	37.16	2.35	..	2.04	2.11	2.04	1.81	1.90	1.97	2.38	1.97	2.38
מלט	843	1.86	2.33	2.00	1.70	1.81	2.04	2.11	2.04	1.81	1.90	1.97	2.38	1.97	2.38
מוצרי מלט וחומר	843														
מוצרי אסבסט ומינרלים	844														
אל-מתכתיים ל.ג.מ.א.	844														
יהלומים	845	1.85	1.85	1.47	1.97	1.86	1.99	1.79	1.91	2.32	1.86	2.48	1.86	2.81	1.99
ייצור, עריגול וייציקת ברזל ופלדה	846	1.93	1.88	1.79	1.86	2.12	1.99	1.81	1.87	1.81	1.87	1.81	1.81	1.79	1.81
ייצור, עריגול וייציקת מתכות	846														
אל-ברזליות	847	1.82	1.84	1.88	1.88	1.81	1.87	1.84	1.87	1.81	1.87	1.84	1.87	1.82	1.91
צנורות מתכת	848	2.14	1.90	1.77	1.83	2.01	2.06	2.06	2.06	2.01	2.06	1.92	1.84	1.85	2.24
ארטפורות	849	1.81	1.87	1.98	1.87	1.78	1.95	1.87	1.86	1.87	1.86	1.87	1.86	2.87	2.02
מוצרי מתכת מבוניים	850	1.76	1.90	1.79	1.83	..	..	2.20	1.84	2.20	1.85	2.03	1.72	1.64	2.26
מוצרי פח	851	1.92	1.89	1.79	1.86	1.90	2.08	2.08	2.08	1.90	1.85	2.03	1.72	1.64	2.26
מוצרי תיל	852	2.42	2.13	1.98	1.93	2.46	2.21	2.21	1.89	1.93	1.89	1.93	2.08	2.62	2.36
כלי מטבח, כלי עבודה וגליון	853	1.92	1.92	2.89	1.88	2.06	2.06	2.06	2.06	4.84	1.94	4.84	2.46	2.46	2.08
שאר מוצרי מתכת	854	2.43	1.91	2.59	1.12	2.21	2.08	2.08	2.08	1.82	1.93	1.82	2.01	2.01	2.21
מכונות לתעשייה ולחקלאות	855	1.81	1.90	1.84	1.88	1.96	2.06	1.95	1.90	1.95	1.90	1.95	1.82	1.82	2.18
מכונות לשירותים ולמשק בית	856	2.65	1.98	2.63	1.96	3.28	2.19	6.22	2.28	6.22	2.28	6.22	1.79	1.79	2.06
מנועים וטרנספורטורים	857	1.75	2.02	1.80	1.91	1.96	2.14	1.81	2.02	1.81	2.02	1.81	1.63	1.63	2.37
התקנה חשמלית, סוללות ומצברים	858	2.61	1.97	2.15	1.92	2.56	2.15	2.57	2.03	2.57	2.03	2.57	3.27	3.27	2.31
כלי בית חשמליים, מכשירי רדיו וקשר	859	2.46	2.07	2.49	2.03	2.49	2.18	4.00	2.40	4.00	2.40	4.00	3.75	3.75	2.63
ייצור כלי רכב מנועים	860	2.17	2.04	2.58	2.20	2.52	2.28	2.38	2.14	2.38	2.14	2.38	2.69	2.69	2.45
תיקון מכוניות וכלי הובלה אחרים	861	1.87	1.99	1.78	2.15	1.75	2.20	1.86	2.08	1.86	2.08	1.86	1.76	1.76	2.33
ייצור ותיקון אניות ומטוסים	862	1.80	1.82	1.80	1.83	1.78	1.89	1.80	1.83	1.80	1.83	1.80	1.78	1.78	1.92
מכשירים מדויקים ומוצרי	863	2.43	2.00	2.25	2.02	4.92	2.21	2.70	2.18	2.70	2.18	2.70	2.53	2.53	2.35
תעשייה ל.ג.מ.א.	879	2.31	1.09	1.17	3.54	2.50	1.17	1.91	1.15	1.91	1.15	1.91	2.20	2.20	1.22
הוצאות כלליות, תיקונים וכו'	880	..	1.79	3.05	1.68	..	1.80	2.09	1.79	2.09	1.79	2.09	2.84	2.84	1.71
דלק — זיקוק והפקה	880														

ביבליוגרפיה

- בהרל אורי, מחיר הדולר במשק הישראלי, ירושלים, משרד המסחר והתעשייה, הלשכה הכלכלית, 1956.
- ברוך יוסף, "היטלי היבוא וסובסידיות היצוא בישראל בשנים 1955 עד 1961", סקר בנק ישראל מס' 18, נובמבר 1962, עמ' 41-61.
- ברונו מיכאל, קשרי גומלין, שימוש במקורות ותמורות בפיתוח המשק הישראלי, ירושלים, בנק ישראל, מחלקת המחקר, 1962.
- ברקאי חיים, תצרוכת שמני מאכל בישראל ואספקת חומרי גלם מקומיים להפקתם, ירושלים, בית הספר הכלכלה ולמדעי החברה ע"ש א. קפלן, 1956.
- גוטליב שמואל, "מחקר הסובסידיות בישראל", דיון-וחשבון שנתי מס' 3: 1956, ירושלים, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, 1957.
- גפני ארנון, הלוי נדב וחנוך גיורא, על מבנהו ותפקידיו של המכס בישראל, ירושלים, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, סדרת מאמרי מחקר מס' 3, 1958.
- כוכב דוד, יבוא ללא תשלום, עבודת גמר בחוג לכלכלה, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1953.
- לובין חיים, מדיניות התעריפים בנמלי ישראל, עבודת גמר למ. א., האוניברסיטה העברית בירושלים, 1956.
- מורג אמוץ, מימון הממשלה בישראל: התפתחות ובעיות, ירושלים, הוצאת מאגנס, 1966.
- מיכאלי מיכאל, סחר החוץ ויבוא ההון בישראל, תל-אביב, עם עובד, 1963.
- פטינקין דן, המשק הישראלי בעשור הראשון, ירושלים, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, 1960.
- פינס דוד, פרמיות ישירות ליצוא בישראל: 1952-1958, ירושלים, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, 1963.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל, מספרים 8, 9, 10, ו-17.
- הלשכה ליעוץ כלכלי, כלכלת ישראל ב-1954, ירושלים, משרד האוצר, 1955.
- BURTON, H., "Expenditure Taxes, Imports and Gross Domestic Product at Market Prices," *Economic Journal*, LXVII (December, 1957), 644-654.
- , "Import Duties and the Gross Domestic Product at Market Prices: A

- Rejoinder," *Economic Journal*, LXVIII (September, 1958), 585-588
- CORDEN, W. M., "The Effective Protective Rate, the Uniform Tariff and the Average Tariff," *Economic Record*, 42 (June, 1966), 200-218.
- GAATHON, A. L., "A Note on the Treatment of Multiple Exchange Rates in National Accounts," *Review of Economics and Statistics*, XLII (August, 1960), 326-329.
- LERDEAU, E., "On the Measurement of Tariffs: The U.S. over Forty Years," *Economia Internazionale*, X (May, 1957), 232-247.
- NICHOLSON, J. L., "National Income at Factor Cost or Market Prices," *Economic Journal*, LXV (June, 1955), 216-224.
- , "Import Duties and the Gross Domestic Product at Market Prices," *Economic Journal*, LXVIII (June, 1958), 393-396.
- , "Reply," *Economic Journal*, LXIX (June, 1959), 388-390.
- RUBNER, ALEX, *The Economy of Israel* (London: Frank Cass and Company, 1960).
- SIEGEL, S., *Non Parametric Statistics* (New York: McGraw Hill, 1956).
- SIMMONS, R. L., "A Note on the Treatment of Import Duties in the Measurement of Gross Domestic Product," *Economic Journal*, LXIX (June, 1959), 384-387.

מפתח העניינים

- אג'יו, ראה "דיסאג'יו".
- בהרל, אורי, 57, 82, 84.
- בורטון, ה., 66, 69.
- ביטוח, ראה "יבוא שירותים, הסדרים מיוחדים ב-".
- דיסאג'יו, 80.
- ברטר, סחר חליפין, 79, 57, 13.
- ברוך, יוסף, 20, 62.
- ברונר, מיכאל, 57.
- בריסל, מינוח לסיווג מוצרים, ראה 'סיווג מוצרים'.
- גוטליב, שמואל, 45.
- געתון, א. ל., 66, 67, 70.
- גפני, ארנון, 78.
- דיסאג'יו, 82-86.
- דמ"ח, דמי מחזור מטבע, 43, 44.
- הישוב, 34, 40, 65, 69.
- הלוי, נדב, 78.
- הסכם חליפין, ראה "ברטר".
- הצמדה, הסדר תגמול בשוק המקומי, 41, 44, 46, 102.
- זיסקינד, משה, 52.
- חוק לעידוד השקעות הון, 48.
- חנוך, גיורא, 78.
- חסכון לאומי, 66, 68.
- חשבון הפרשי שיערים, ראה 'תמיכות הפרשי שיערים'.
- חשבונות חסומים, 48-50, 55.
- חשבונות לאומיים, 66.
- חשבון מסחרי של הממשלה, 25, 26.
- חשבונות עצורים, 48.
- חשבונות רשומים, 48.
- יבוא "בלתי חיוני", 33.
- יבוא הון, 47-55.
- יבוא ללא הקצבת מטבע, ראה 'יבוא ללא תשלום'.
- יבוא לשם יצוא (ראה גם ערך מוחלף), 68.
- יבוא שירותים, הסדרים מיוחדים ב-, 31-33.
- יהלומים, יצוא, 34, 42.
- יצוא הון, 42.
- כוכב, דוד, 30.
- לובין, חיים, 40.
- ליברליזציה ביבוא, 24, 42.
- לרדו, א., 76.
- מאזן התשלומים, 70.
- מבחן השתנות הדרגות של פרידמן, 122.
- מדד ההתאמה של קנדל, 112.
- מוסדות ללא כוונת רווח, העברות של-, 47, 52-55.
- מורג, אמוץ, 79.
- מטבעות "רכים", 80, 86.
- מטבעות "קשים", 80.
- מס נסיעות, 32.
- מס קנייה, 23, 61, 66, 71.
- מסי יתר, 25.
- מקדם מיתאם הדרגות, 110.
- מקדם של ספירמן, 110, 112.
- מתנות ותמיכות, 47, 50.
- ניקולסון, ג'. ל., 66, 67.
- סימונס, ר. ל., 67.
- סיווג מוצרים, 19, 63.
- ספירמן, 110, 112.
- "סקריפ", 24, 28, 29, 47, 50.
- ערך מוחלף, ראה גם 'שער חליפין לערך מוחלף', 34, 39, 42, 43, 56, 61.
- ערך מוסף, 15, 61; ראה גם 'פרמיה, הסדרי-', וכן 'שער חליפין לערך מוסף'.

מפתח העניינים

- | | |
|---|--|
| <p>קרנות ענפיות, ראה 'קרנות השוואה'.</p> <p>רובנר, אלכס, 33.</p> <p>רווחי מכסה, 19, 61, 64.</p> <p>שוונות שערי חליפין, 109, 110.</p> <p>שירותי הון, 31-33.</p> <p>"שפרמרק", 51.</p> <p>שער חיסוי, 60-62, 75-79, 115, 116.</p> <p>תיצר לאומי, 68, 70, 73, 74.</p> <p>תחבורה, 31-33.</p> <p>תיירות, 31-33.</p> <p>תיסוף, 16, 98.</p> <p>תמיכות "הפרשי שערים", 26.</p> <p>תמ"מ, תושב מעביר מטבע, 32, 52.</p> <p>תשומה תפוקה, לוח", 62.</p> <p>תשלומי חובה על יבוא חומרי-גלם, 24.</p> | <p>פריון שולי של מטבע-חוץ, 72.</p> <p>פז"ק, פקדון לזמן קצוב, 50, 51, 52.</p> <p>פטור מותנה, 65, 68.</p> <p>פטינקין, דן, 30, 66.</p> <p>פיוור שערי חליפין, 109, 110.</p> <p>פינס, דוד, 13, 33, 34, 39, 45, 56, 82, 84.</p> <p>פיקוח על מחירים, 25.</p> <p>פיקוח על מטבע-חוץ, 18.</p> <p>פמ"ז, פקדונות מטבע זר, 27, 33, 41-47, 56-58, 64, 84, 87, 102, 116.</p> <p>פרידמן, 112.</p> <p>פת"ח, פקדונות תושבי חוץ, 39.</p> <p>קורדון, וו. מ., 72.</p> <p>קלירינג, 81-86.</p> <p>קנדל, 112.</p> <p>קרנות השוואה, 25, 38, 59.</p> |
|---|--|



על הספר

ספר זה מהווה סיכום מרוכז של חקירת התפתחותם של שערי החליפין האפקטיביים בישראל מאז קום המדינה עד שנת 1962.

החיבור מתאר את תכונותיה של מערכת שערי החליפין ומרכיביה, ומציין את מהותם ותולדותיהם של ההסדרים העיקריים אשר קבעו את אופי המערכת. כן כולל הספר סקירה כמותית על התפתחות שערי החליפין השונים והשתנותם במשך התקופה.

המושג "שער חליפין אפקטיבי" זוכה בספר לדיון נרחב. נקודת המוצא של דיון זה היא ההכרה שכאשר שער החליפין אינו א ח י ד — ובישראל לא היה אף פעם שער החליפין אחיד — ממילא אין גם שער חליפין אפקטיבי כולל י ח י ד : הגדרת שער החליפין תהא שונה לפי המטרה אשר לה נועד חישובו של השער, והספר עומד על השימושים העיקריים האפשריים ועל הגדרות שער החליפין הנובעות מהם.

ממצאי הספר נועדו לשרת את לימודן של כמה מבעיות היסוד במשק הישראלי, אשר חקירתן מחייבת הכרה מהימנה של מערכת שערי החליפין. בין בעיות אלו ניתן להזכיר את התפתחותו של מאזן התשלומים ; את מדיניות הפיקוח על מטבע-החוץ ועל היבוא ; או את השפעות פיתוח המטבע על חיי המשק.

